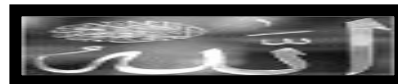

فرہنگی ، اجتماعی ، علمی

محمود کاشغاری دیوان الغات الترك

شماره مسلسل ۱۷۶ خرداد-۱۳۹۸ / ۱۰۴ صفحه

مدیر مسئول، سردبیر و صاحب امتیاز:

دکتر حسین شرقی دره جک (سوی تورک)

خبرنگاران: علی محمد نیا و فرید ستاری قر

زمینه مجله:

فرهنگی؛ مسایل اجتماعی؛ معلومات عمومی؛ طنز و سرگرمی سالم

روش مجله:

آموزشی؛ تحلیلی؛ خبری؛ اطلاع رسانی؛ پژوهشی

گستره توزیع: آذربایجانهای شرقی غربی؛ اردبیل؛ تهران

آدرس چاپخانه: تهران چهار راه خانقاه پاساز گوهری نسب چاپ ارسباران/پ ۳

نشانی مجله تهران خیابان وصال شیرازی پلاک ۷ طبقه سوم واحد

تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۹۳۰۸۴ فاکس: ۰۲۱-۶۶۴۶۰۸۹۵ / ۰۲۱-۱۹۱۶۲۲۸۱۹۱

نحوه ارسال مقاله:

تایپ شده بصورت **word** به ایمیل یا آدرس

ماهنامه به زبانهای ترکی و فارسی جهت معرفی

آثار دو نسخه همراه با توضیح مناسب ارسال

نمایید.

اشتراک ماهنامه: یک سال ۱۰۰۰۰ و شش ماه

۱۹۰۰۰ هزار تومان به شماره کارت بانک تجارت

۶۲۷۳۵۳۳۰۱۰۳۸۸۷۰۷ به نام حسین شرقی دره

جک واریز نمایید.

KHUDAFARIN

Cultural and social monthly magazin managing

Director concessioner and chief

Editor: Dr. HÜSEYİN

ŞARQİDƏRƏCƏK(SOYTÜRK)

XUDAFƏRİN

Aylıq Elmi, İctimai, mədəni Dərgi

Təsisçi və Baş Redaktor: Dr. HÜSEYİN

ŞƏRQİDƏRƏCƏK(SOYTÜRK)

say 176 – MAY-iyun 2019, Tehran

tiraj: 5000

[https:// telegram.me/xudaferin](https://telegram.me/xudaferin)

khudafarin@yahoo.com

WWW.KHUDAFARIN.IR

خدا آفرین ۱۷۶

ایچینه کیلر:

آذربایجان تورکجه سینین ایشله دیلمه آلائینا اوتری باخیش---۲

تورک دونیاسینین ان بویوک داستانی: ماناس-----۹

مختصری در باره کتاب دیوان اللغات الترك ماحمود کاشغاری-۱۴

شناختهای زیانسناسی و ادبیات شناسی-----۱۶

باشسیر قالمیش تاج-----۲۱

آذربایجانین مبارزه شعرینه اوترگی باخیش-----۲۹

گزیده از آثار طنزی ترکی به روایت دسنویس های کهن-----۴۰

قیساجا همدانین تاریخی-----۷۳

صمد بهرنگی چاغداش گوئی آذربایجان اوشاق ادبیاتینین

یارادیجیسیدیر-----۷۸

شاعر و عالیم و تدقیقاتچی ابوطالب آلاهیاری توتقون-----۹۱

داها بیر مانیفست- میرجلالین کیتابینا اون سوز-----۹۳

شعیریمیز- شاعیریمیز-----۱۰۱

آذربایجان تورکجه سینین ایشلیدیلمه آلاینا اوتری باخیش

AZƏRBAYCAN TÜRKÇƏSİNİN İŞLƏDİLMƏ ALANINA ÖTƏRİ BAXIŞ

SORUMLU MÜDÜR: Dr. HÜSEYİN ŞƏRQİDƏRƏCƏ SOYTÜRK

مدیر مسئول : دکتر حسین شرقی دره جک سوی تورک

و مقصدیؤنلو اولاراق احمد کسروی کیمی شخصلر آذربایجان تاریخینی اویدورمالارا و تحریفه سؤوق ائتمه یه باشلادیلار.

احمد کسروی «آذربایجان یا زبانی باستانی آذربایجان» آدلی اثرینده سلجوقلارین ۱۰ جو عصرده آذربایجانا گؤچمه سی ایله آذربایجانین تورکلشمه سینی یازیر. او همین کیتابی نین ۲۱-جی صحیفه سینده تورک دیلی نین آذربایجاندا یاییلماسینی ۷۰ ایلیک قاراقویونلو و آغقویونلولارین حاکیمیتی دؤورو ایله باغلایر. ماراقلیسی اوراسیندایر کی، همین اثرین سونراکی صحیفه سینده تورک دیلی نین آذربایجاندا عومومیلشمه سینی، صفوی دؤورونه آید اولماسینی قید ائدیر.^۱

بئله اویدورولموش فیکیرلری تبلیغ ائدن کسروی نین داوامچیلاری آز دئییلدیر. اونلاردان بیرى ده حدسیز درجه ده عیرقچی اولان جواد شیخ ال ایسلامیدیر. او، آذربایجاندا ۳۰ میلیونلار آرتیق آذربایجان تورکونو فارسلاشدیرماق مقصدیله بئله بیر پلان تکلیم ائتمیشدیر. اونون پلانینا اساسن آذربایجانلی اوشاقلاری آتا-بابالاریندان آلیب فارس شهرینده فارسلا وئرمک لازیمدیر کی، اونلارین واسیطه سیله تربیه ائدیلسین. بئله لیکله ۵۰ ایل مدتیله آذربایجانین فارسلاشدیریلماسی نظرده توتولور.^۲

لاکین بونلارین هامیسی آذربایجان خالقى نین سويکؤکونو تحریفه سؤوق ائدیپ، اونلاری فارسلاشدیرماق، روسلاشدیرماق و بیر سؤزله آسیمیلاسیونا اوغراتماقدان باشقا هئج بیر اهمیت کسب ائتمیر. دئدیگیمیز کیمی، آذربایجان تورکلری نین باشی اوستوندن قارا بولودلار چکیلدی و حقیقت گونشی اؤزونو گؤسترمه یه باشلادی. بیر چوخ آوروپالی عالیملر شومئرلرین تورک اجدادی اولماسی قناعتینه گلمه لری و

آذربایجانین ان قدیم دؤورلریندن تورک یوردو اولماسینا دایر سون دؤورلرده بیر چوخ فاکتورلار اوزه چیخیب و قییمتلی اثرلر یازیلیمیشدیر. اوزون مدتتشوونیزمین آریاچیلیق دوشونجه سی، ائلهجه ده ایران شاهلیق دونه می و سووئت دؤولتلری نین آنتی-تورک سیاستلری آذربایجان تاریخی نین اوبیئکتیو آراشدیریلیب یازیلماسینا و آذربایجان تورکجه سی تاریخی نین قدیملیگی نین اوزه چیخماسینا کؤلگه سالمیشدیر. لاکین آتا-بابالاریمیز دئمیشکن: «گونش همیشه لیکله بولود آلتدا قالماز». آرتیق سووئتلر بیرلیی داغیلیمیش، آذربایجان تورکلری یئنی دنیادا ارتباطات و معلوماتلار ساحه سینده جیدی ایره لیلیشرلر ائده رک، هانسیسا دوزگون اولمایان غرضلی تبلیغاتین اوستونون آچیلماسینا داها تئز شرایط و ایمکان یارادیر.

شوونیسترلر زامان-زامان آذربایجاندا تورکلرین گلیب مسکن سالماسی نین سون دؤورلرده باش وئرمه سینی سؤیله مه یه چالیشیرلار. پهلوی دؤوروندن شوونیزم ایران دؤولتی نین رسمی دؤولت سیاستینه چئوریلیمیش

تورکۆستان، آذربایجان، زاقروس داغلاری، ایکچای آراسی و اطراف اراضیلر واحید مدنیت و اینجه صنعت آتموسفئری نین تاثیر آلتیندا اولموشدور. بونو داها چوخ همین اراضیلرده تاپیلیمیش واحید مدنیت قالیقلاری سوبوت ائدیر.^۴

عئینی زاماندا تورکلوکلری ثبوت ائدیلن شومئرلرله چاغداش اولانآذربایجاندا آراتتا دؤولتی دیقی جلب ائدیر. بیی اؤلکه ایله علاقه لر (تاریخدن اونجه ۳ جو مین ایلیگین ۱- جی یاریسی) حادیثه لر بیر نئجه شومئر داستانیندا («اثن مئرکار و آراتتا حاکیمی»، «اثن-مئرکار و اثن-شوکوشسیراننا»، «ان-مئرکار و لوقالباندا»، «لوقالباندا و هورروم داغی») عکس اولونموشدور.^۵

پروفیسور ذهتابی «ایران تورکلری نین اسکی تاریخی» آدلی اثرینده چوخ ماراقلی بیر وئرسییا ایره لی سورور. او دئییر کی، شومئرلر اورتا آسیادان خزرین شیمالی، دربند و داریال کئچیدلری ایله آذربایجاندا ایکچای آراسینا کؤچرکن هله تاریخدن اونجه ۵ عصرده اونلاردا موعین طایفالار و بویلار آیریلیب آذربایجان و زاقروس داغلاریندا مسکن سالمیش، سونرالار آراتتا، قوتتی، لولوبی، کاسسی و س. دؤولتلری یاراتمیشلار.^۶

آذربایجانین قدیم تورکلرین مسکه نی اولماسینا ایسلام عالیملى و تاریخچیلری ده ایشاره ائتمیشلر. «عرب

بونو ائتدیکلری تدقیقاتین ثبوت ائتمه سی آرتیق اؤزونو گؤستردی.

مثلن اینگیلیس عالیمی س. للوید و ق. چایلد یازیرلار: «تورانلیلار تخمینن ۱۰-۱۲ مین ایل بوندان قاباق صفالی، بهره لی، دجله و فرات چایلاری حؤوضه سینده مسکن سالیب، اطرافیندا یاشایان ساییس-حسابسیز وحشی قبيله لرین حئیرتلی نظرلری آلتیندا دونیا سیویلیزاسیاسی نین سحرینی آچدیلار. دونیادا اولو بیر مدینتین مشعلی آلیشدی. بو ایشیق احتیاجی داخیلدن گلیردی و چوخ چکمه دی کی، قوجا آسیانین مونیت تورپاقلی هر گوشه سینده ایشیق آلولاری شعللندی».^۷

بو ساحه ده اؤز عالیملریمیز ده چوخ قییمتلی اثرلر یازیب-یاراتمیشلار. آذربایجانلی عالیم و تدقیقاتچی، مرحوم پروفیسور م.ت. ذهتابی موختلیف منبعلری آراشدیراراق چوخ قییمتلی «ایران تورکلری نین اسکی تاریخی» نی یازمیشلار. اونون همین اثری آذربایجان تاریخ علمینده یئنی دؤورون باشلانغیجی کیمی گؤتوروله بیلر. ذهتابی همین اثرینده واحید مدنیت و اینجه صنعت آتموسفئری اولان بؤیوک بیر بؤلگه نی موعینلشدیرمیشدیر. او، آوروپالی، بیر چوخ باشقا خالقلا رین تدقیقاتچیلار و آرخئولوقلاری نین کشفلرینه اساسلانا راق بئله بیر وئرسییا ایره لی سورور کی،

ایلدن باشقا یئنه بو شهرده ۱۸۳۱-۱۸۴۹-۱۸۵۴ و ۱۸۵۷-جی ایللرده ده چاپ اندیلمیشدیر. لاکین تبریزدن سونرا «بولاق» مطبعه سینده ۱۸۳۸-ده و سونرادان ایستانبولدا، خیوه ده، داشکنده و ۱۸۴۴-جو ایله ایسه باکیدا چاپ اندیلمیشدیر»^۸.

تبریزده آذربایجان تورکجه سینده هله ۱۹-عصرین بیرینجی یاریسیندان کیتاب چاپی دیلیمیزین اهمیتی و آذربایجانین تبریز باشدا اولماقلا مدنیت اؤنچولو اولماسیندان خالقیمیزین همین بؤلگه ده دیلیمیزین قورونماسینا اهمیت وئرمه سیندن ایره لی گلیر. اوزون مدت ساری آداملاری و شاهلار دیلیمیزین تکجه آذربایجاندا دئییل، حتّی بوتون آذربایجاندا اینکیشافینا تضییق گؤستریب، مانع اولوردولار. لاکین زامان-زامان ضیالیلاریمیز و خالقیمیزین غئیرتلی اؤلادلاری اؤز دیللی اوغروندا موباریزه ائتمیش، اونون اینکیشافینا، یاییلماسینا و خالقیمیزین معاریفی ساحه سینده جیدی شکیلده فعالیت گؤسترمیشلر.

حتّی تورک دؤولتی اولان قاجارلار زامانی بئله بعضن تورکدیللی کیتابلارین چاپی، تورکدیللی نشرلرین یاییلماسینا محدودیتلر قویولوردو.

آذربایجاندا و تبریزده مشروطه اینقیلابی و اینقیلاب عرفه سینده آذربایجان تورکجه سینده بیر چوخ قزئتلر نشر ائدیلمیش، ضیالیلاریمیز و آیدینلاریمیز طرفیندن خالقا موعاصیر و موترقی فیکیرلر آشیلانیر. همین دؤورده ده «آذربایجان قزئتی تبریزده ۱۹۰۷-جی ایله و آنا دیلی ایسه همین شهرده ۱۹۰۶-جی ایله عدالت قزئتی نین علاوه سی اولراق نشر ائدیلمیشدی»^۹.

مشروطه اینقیلابیندان قاباق و اینقیلاب عرفه سینده آذربایجاندا آذربایجان تورکجه سی نین ایشلندگی ساحه لردن بیر ده همین دیلین او دؤورون تحصیل اوجاقلاریندا تدریسیندن عبارت ایدی. تبریزلی پنداقوق، گؤرکملی عالیم و معاریفچی شخصیت میرزه حسن روشدیه اوزون مدت شیمالی آذربایجاندا یاشامالی

تاریخچیسى ایبن حشام اؤز اثرینده یازیر: "دؤورون خلیفه سی عبیده سوال وئیر کی، تورک و آذربایجان ندیر. اعبید ده جاوابیندا دئدی- آذربایجان قدیمدن تورکلرله مسکون بیر اؤلکه دیر " ^۷.

آذربایجاندا تورکلرین یاشاماسینا عرب-فارس تاریخچیلریندن ابو العلا محمد بلعمی ده ایشاره ائتمیشدیر. سامانی دؤولتی نین وزیرى اولموش ابو العلا محمد بلعمی «تاریخی بلعمی» آدلی اثری نین ۴۲-جی صحیفه سینده آذربایجانین تورکلرین الینده اولماسینا ایشاره ائدی.

آذربایجاندا چوخ قدیملردن آذربایجان تورکجه سی مؤوجود اولموش و دیلیمیز بیر چوخ ساحه لرده ایشله دیلمیشدیر. آذربایجان تاریخی بویو خطایی، صایب تبریزی، شیخ قاسیم انور، حقیقی، وحیدی تبریزی، قووسی تبریزی و بیر چوخ مشهور شاعیرین بویا-باشا چاندیغی اراضی اولماقلا یاناشی همین بؤلگه ده نثریمیزه ده «قارا مجموعه» کیمی بؤیوک توهفه لر وئرمیشدیر. شیخ صفی موریدلرینه تعلیم کیتابی کیمی یازدیغی همین کیتاب یعنی «قارا مجموعه» آذربایجان نثری اوچون چوخ قییمتلی اثر دیر. عئینی زاماندا نظره آلماق لازیم دیر کی، شاه اسماعیل صفوی دؤورونده تبریز آذربایجانین پایتاختی اولارکن آذربایجان تورکجه سی هله او دؤورده رسمی دؤولت دیلی اولموش، باشقا میلترلر ده هر دؤورده داها چوخ بیزیم معنوی مدنیتیمیزدن قیدالانماغا باشلامیشلار.

آذربایجاندا زامان-زامان آذربایجان شعرى و نثرینه آید چوخ بؤیوک شاعیرلر و یازیچیلار میدانا چیخمیش، دیلیمیز و مدنیتیمیز اثرلر خزینه سینده چوخ قییمتلی اثرلر توهفه ائتمیشلر. عئینی زاماندا دیلیمیز و ادبیاتیمیزلا بیرباشا باغلی اولان فوضولی نین تورکجه «دیوان»ی بیرینجی دفعه اولراق ۱۸۲۸-جی ایله تبریز شهرینده چاپ اندیلمیشدیر. «تبریز شهرینده بؤیوک آذربایجان شاعیری فوضولی نین «دیوان»ی ۱۸۲۸-جی

تجددود اولوب عوصيانين گور سسى،
گزی بۇلگه-بۇلگه اونون نغمه سى.

آييلدير ياتان هر بير كسى،
يازير دورمادان فيرقه نين حاق سۇزو.

آچير خالقا اددوله نين ايچ اوزو
و يول گۇستريير عوصيانا..»^{۱۲}

قديم تاريخه و ايفتيخارلى كئچميشه ماليك اولان
آذربايجان خالقى گولوستان و توركمينچاي موقاويله لرى
ايله ايكييه پارچالانديقدان سونرا بير-بيريندن فرقى طالع
ياشامالى اولدولار . بو آز دئييلدى، ۱۹۲۵-جى ايلده
اينگيلتره دؤولتى نين ال آلتيسى اولان رضا خان تدريجن
دؤولت چئوريليشى نتيجه سينده ايراندا شاه اولدو. بئله ليكله،
تورك سلاله سى اولان قاجار دؤولتى شووينيست سياستى
يئريدن پهلوى سلاله سى ايله عوض ائديلدی. رضا شاه
حاکيميته گلديکدن سونرا مرکزليشميش دؤولت ياراتدى و
فارس شووينيزمى دؤولتين آنا سياست خطينه چئوريلدى.
ايرانين هر طرفينده ياشايان آذربايجان تورکلى نين ديلي
ياساق ائديلدی. آذربايجانليلار تورک اولمالارينا گؤره تحقير،
تعقيب و تضيقه معروض قاليرديلار. آذربايجان ديلي بوتون
مکتبلردن، رسمى اورقانلاردان، تئاتر، اينجه صنعت، علم و
س. ساحه لردن زورلا اوزاقلاشديريلدى. بئله حاقسيزليغا
دؤزمه ينخالق پيشورى نين باشچيلیغي ايله ميللى آزادلىق
حرکاتينا باشلايير و ۱۹۴۵-۴۶-جى ايلده ۲۱ آذر حرکاتى
ايله ميللى حؤکومت قوردولار. تخمينن بير ايل مدتinde داوام
گتيرن همين حؤکومت آذربايجاندا ميللى زمينده چوخلو ايشلر
گؤردو، آذربايجاندا قورولموش آذربايجان ميللى حؤکومتى
آذربايجان تورکجه سى حاقيندا بئله بير قرار قبول ائتدی:
۱. " بو گوندن اعتيبارن آذربايجاندا، آذربايجان ديلي رسمى
دؤولتدیلی اعلان اولونور...

۲. بوتون ايداره لر (دؤولت، ميللى، تيجارت و ايجتماعيت)
ؤز ايشلريني

آذربايجان ديلينده يازماغا مجبور دولار... " ^{۱۳}

ميللى حؤکومتين داوام گتيرديگى ۱ ايل مدتinde
آذربايجان تورکجه سينده چوخلو اثرلر و درسليکلر چاپ
ائديليردی. آذربايجان تورکجه سينده اونيوئرسيتت

اولموشدور. او، شيمالى آذربايجاندا دا پئداقوژى فعاليتله
مشغول اولموش، ايرواندا بير مکتب ده آچميشدير. ميرزه
حسن روشديه ايرواندا آچديغي مکتبى ۱۸۸۸-جى ايلده
ترک ائديب زنگين پئداقوژى تجربوه ايله تبريزه گئدير.
«۱۸۹۳-جو ايلده تبريزده يئنى اوصوللا تاسيس
ائديلميش و ساواد تعليمينده موعاصير مئتودلاردان
ايستيفادة اولونان روشديههمظفرييه بوتون ايراندا ايلک
موعاصير ايتيداي مکتب ايدی. روشديه نين آچديغي
يئنى اوسلوبلو مکتبين ان بؤيوک اهميتى بوندان
عيبارتدير کى، بورادا ساواد تعليمى آنا ديلينده
آپاريليردی.»

خيابانى حرکاتى دؤورونده ده آذربايجاندا آذربايجان
تورکجه سى گئنيش شکيلده ايستيفادة ائديليردی.
حرکاتين باشچيسى شيخ محمد خيابانى اودلو
چيخيشلارينى آذربايجان تورکجه سينده آپايريردی.
همين دؤورده چوخلو قزئتلر و ژورناللار بوراخيليردی.
آذربايجان دئموکرات پارتياى نين اورقانى اولان
«تجددود» قزئتى همين دؤورده بوراخيلماغا باشلادی.
بوندان علاوه «آزادىستان» ژورنالى دا بوراخيلماغا
باشلاميشدير. همين دؤورده بوراخيلان ژورناللاردان بيرى
ده «دب» ژورنالى ايدی. همين قزئت و ژورناللاردان
اوزون مدت بوراخيلان «تجددود» قزئتى ايدی.
«حرکاتچيلار بو تريبونادان عقیده و سسلريني هر بير يانا
چانديريرديلار:

(دانشگاه)، مکتبلر، تئاتر، موسیقی اورکستری و س. آچیلدی. "آز بیر زاماندا تبریز و آذربایجانین ویلایت مرکزلینده آنا دیلینده یئنی قزئت و مجموعه لر نشر ائدیلمه یه باشلادی.

تبریز شهرینده آذربایجان میللی مجلسی نین اورقانی "آزاد میلّت"، آذربایجان همکارلار ایتتیفاقینین اورقانی "غلبه"، آذربایجان دئموکرات گنجلر تشکیلاتی نین اورقانی "جوانلار"، "یئنی شرق"، "فریاد"، اردبیل شهرینده "جوؤدت"، اورمییه شهرینده "اورمییه"، زنجان شهرینده "آذر" قزئتلری، تبریز شهرینده "شفق"، "دئموکرات"، آذربایجان شاعیرلری جمعیتی نین اورقانی "گونش"، "آذربایجان"، "مدنیت، میانادا" وطن "و س. مجموعه لری گؤستریمک اولار "۱۴.

عئینی زاماندا همین دؤرده آذربایجانین دؤولت رادیوسونون دا اساسی قویولموشدور. "۱۹۴۶-جی ایل آپریلین ۷-ده بازار گونو اساسی قویولموش تبریز رادیوسو هر گون گون اورتادان سونرا ساعات ۴-ده اورتا دالغا ۳۱۰ مترده ایلک دفعه ئوریلیشه باشلامیشدیر. "۱۵

گونئی آذربایجاندا همین دؤرده آذربایجان تورکجه سینده دؤولت هیمنی دیقتی جلب ائدیر. "آذربایجان میللی هیمنینی خالقیمیزین قوجامان و موباریز شاعیری سید مهدی اعتیماد ناطیق یازمیش، موسیقیسینی ایسه جاهانگیر جاهانگیرزاده ترتیب ائتمیشدیر. همین میللی هیمنین بیرینجی بندى بئله دیر:

ای وطنیم آذربایجان،

ابدی اودلاردان نیشان

آدلی، شانلی کئچمیشیم وار

سن بؤیوتدون قهرمانلار

قوجا شرقین چیراغیسان

آزادلیغین بایراغیسان

تاریخ بویونجا یادیگار،

ایفتیخارلی آثارین وار.

سنسن بیزه آنا وطن

سنسن بیزه نعمت وئرن.

سنسن بیزه روحی-روان،

یاشا-یاشا آذربایجان! ۱۶

بیر ایل مدتینده آذربایجان تورکجه سی رسمی دؤولت دیلی اولاراق آذربایجانین بوتون دؤولت قوروملاری، علم-مدنیت، اینجه صنعت و س. مرکزلینده ایشله دیلیر. عئینی زاماندا چوخ قییمتلی اثرلر مئیدانا چیخیردی. لاکین تأسوفلر اولسون کی، همین عرفه ده قریله-شرق بلوکونون دونیانی پایلاشماسی، آذربایجانین باغمسیزلیغینین ده بوردان گئتمه سی ایله نتیجه لندی. همین مسله آز دئییلدی. شاهین اوردوسو یئنیندن ۱۹۴۶-جی ایله آذربایجان یوروش ائتدیکدن سونرا قاباکیندان دا پیس و شووینیستجه سینه آذربایجان خالقینا و اونون دیلی و مدنیتی نین اینکیشافینا مانع اولور. پهلوی رژیمی آذربایجان تورکجه سینا بوتون علم، مدنیت، اینجه صنعت و رسمی دؤولت اورقانلاریندا یاساق ائتدی. آذربایجان تورکجه سینده یازیلیب، یاریدیلیمیش بؤیوک بیر مدنیتی همین دیله اولان کیتابلارین کوتلوی شکیلده یاندیریلیب آرادان آپاریلماسی ایله محو ائتمه یه چالیشدی.

پهلوی رژیمی آذربایجان میلّتی بیر میلّت کیمی اریدیپ فارسلاشدیرماق مقصدیله بوتون غئیری-اینسانى و دؤزولمز مئتودلاردان ایستیفاده ائتدی. بیر طرفدن ده همین دیله اولان اثرلری محو ائتدی، دیگر طرفدن ایسه همین دیلی بوتون رسمی و غئیری-رسمی ساحه لرده یاساق ائتمکله عوموم کنارلاشدیردی. عئینی زاماندا آذربایجان تورکلری نین تاریخی دیشمک و تحریف ائتمکله آذربایجانلیلاردا صنعی شکیلده غیری-حقیقی کیملیک فورمالاشدیرماغا و اونلاری اؤز سوی کؤکونده آیرماغا شکیلده چالشدی. همین ایشلرله یاناشی دؤولتین رسمی گؤستریشی ایله آذربایجانلیلاری و عومومیتله، بوتون تورکلری وحشی، مدنیتسیز، ساوادیسز، ارتیجاچی، عئینی زاماندا گلمه و غصبکار کیمی گؤستریدیلر. تحقیر مئتودو ایله

ژورناللارین اکثری نین نشری دایاندریلدی.. قانون اساسیمیزین ۱۵-جی مادده سینہ اساسن ایسه ایراندا یاشابان باشقا میلترل فارس دیلی ایله یاناشی اؤز دیلرینده تحصیل آلا بیلرلر. لاکین بو مادده و عئینی زاماندا آنا یاسامیزین ۱۹-جو مادده سینده نظره آیینمیش خالقلارین حقوقلاری نین برابرلیگی تامین اولماییب و ایندییه کیمی ده همین مادده لر ایجرا ائدیلمیر.

آذربایجان تورکجه سی اوچون محدود آزادلیق تدریجن چوخالماقدادیر. ۱۳۵۷-جی ایل اینقیلابیندان سونرا قئید ائدیگیمیز کیمی نیسی دئموکراتیک آتموسفئترین نتیجه سینده آذربایجان تورکجه سینده نشریاتین سای آرتدی. تهران، تبریز، اردبیل کیمی شهرلرده سیاسی و بدیعی دنیا گوروشو اعتباریله یاخین آداملار موختلیف درگیلر، قزئتلر نشر ائتمه یه باشلادیلار. اؤلکه ده باش وئرن ایجتیماعی حادثه لر مونسبتده موختلیف موقعلر بو نشرلرین سیاسی ایستقامتینه سیاسی ایستقامتینه، میلی مضمونونا دا تاثیرسیز قالمیردی. "ارلیق" "نون آردینجا نشره باشلایان" "دده قورقود"، "اولکر"، "کوراوغلو"، "گونش"، "اینقیلاب یولوندا" و "یولداش" کیمی درگیلر اینقیلابی بیر اووقاتی عکس ائدییریدی. بو درگیلرین بعضیلری نین عؤمرو قیسا اولدو. ائله اولدو کی، بیر سای ایشیق اوزو گوردو. تورک دیلی مطبوعاتین گئنیش ووسعت آلماسینا ایمکان یارادیلما دی. آنجاق ایندی بیر چوخ خبر آژانسلاریلا یاناشی آلیق - هفته لیک فارسجا و تورکجه مطبوع اورقانلاری یاینلاماقدادیر. "

میلی ادبی دیل بیرلیگی یارناماقدادیر. دیلیمیزین یاساق اولماسی نین اوزون مدت داوام ائتمه سی ادبی دیلیمیزینضعیفله ییب یوخ اولماق تهلوکه سینی آرادان قالدیریلیمیشدیر.

تاریخن بللی اولدوغو کیمی ایندیکی ایران قدیمدن تورکلرین یاشادیغی و آت اویناتدیغی اراضی اولموشدور. ایندی ده تورکلری نین ایزینیتکجه سیستان-بلوچیستان و ایلام ایالتلریندن باشقا دا گؤرمک مومکوندور.. آذربایجانلیلارین سیخ یاشادیغی همداندان شیمالا دوغرو آذربایجانین قدیم تورپاقلاریندا و حتی بیر چوخ باشقا شهر و بؤلگه

آذربایجانلیلاری اوزگه لشمه یه اوغراتماغا چالیشدیلار. عادیجه مکتبه جریمه صاندیغی یئرلشدیریلدی و فارسجا بیلمه یین آذربایجان اوشاقلاری بیر کلمه بئله اؤز دیلینده سؤز دانیشاردیسا اورا پول سالمالی ایدی.

۵۰ ایللیک پهلوی رژیم دؤورونده آذربایجان خالق اؤز دوغما یوردو آذربایجاندا دؤزولمز تضییقلره معروض قالدی. هئچ کیمین بیر دنه ده اولسون آذربایجان تورکجه سینده کیتاب چاپ ائدیلمه یه حاقی یوخ ایدی.

بئله آغیر بوغونتو آتموسفئرنده آذربایجان دیلی و مدنیتینه چوخ بؤیوک ضربه لر وورولدو. اما بئله آغیر شرایطده ده آذربایجانین غیرتلی اوغول و قیزلاری هر زامان خالق معاریفلندیرمه یه و دیلیمیزه آید گیزیل شکیلده اثرلر یازیب- یایماغا باشلادیلار. حتی، آذربایجان ادبیاتی نین ۲۰ عصرده گؤزل شاه اثری اولان شهریارین "حیدر بابایا سلام" اثری ده بئله آغیر ایللرده یازیلیب بوتون دونیادا شؤهرت قازاندی. بئله آغیر ایللر خالقیمیزین پولاد ایراده لی مباریز شاعیرلری نین میدان چرخماسینا سبب اولدو. بولود قاراچؤللو سهند کیمی مباریز شاعیرلر آذربایجان مباریزه شعرینه میثیلسیز تؤهفه لر وئردیلر. سازیمین سؤزو کیمی دیرلی اثرلر ده محض بو دؤورده و بئله آغیر بوغونتو آتموسفئرنده گیزیل شکیلده یازیلیب یاییلیدی.

"جابر باغچابان، صمد بهرنگی، نصرت اللهفتی، محمدعلی محزون، محمدعلی فرزانه، یدالله مفتون امینی، حبیب ساهیر و علی تبریزی کیمی شاعیرلر، یازیچیلار قید ائدیگیمیز محدودیتلره رغمن آذربایجان تورکجه سینده اثرلر یاراداراق گیزیل شکیلده چاپ ائدیپ یایمیشلار " ۱۷۰

پهلوی رژیم و مونارخیا جیدی شکیلده خالق اعتراضی ایله اوزلشدی. و نهایت ۱۹۷۹-جو اسلام اینقیلابی باش وئردی. اینقیلابدا آذربایجانین میلی مدنی قوووه لری ده گئنیش شکیلده ایشتیراک ائدیردیلر. اینقیلاب عرفه سی و اینقیلابین ایلک ایللرینده آذربایجاندا میلی قوووه لر فعالیت ایمکانی قازاندیلار و یئنه آز مودتده چوخلو تورکجه قزئت، ژورنال و کیتابلار چاپ ائدیلب یاییلیدی. لاکین بو جوی دئموکراتیک آتموسفئر ده اوزون مودت سورمه دی. آذربایجان تورکجه سینده اولان قرئت و

دیر. لاکن هله ده بیزیم تورکجه میز یولون اوولینده دیر. زیرا دانیشیق اولاراق هرکس آنا دیلینی قوروپوب ساخلامیشدیر. اما یازیب و یاراتماق محدودیتی قالمقدادیر.

دئمک اولارکی تورکجه میز ۵۷ سی ایل اینقلابیندان سونرا دینامیک پوزوسیونو ایله اولمک تهلوکه سینی آتلاتمیشدیر. و اولوم OLUM مجراسینا گیرمیشدیر.

عئینی زاماندا آذربایجاندا سون زامانلار دیلیمیز، ادبیاتیمیز و تاریخیمیزله باغلی چوخ قییمتلی اثرلر ده چاپ ائدیلیلر.

آذربایجاندا بو گون آذربایجان تورکجه سی نین ایشلنمه دایره سی گئت-گئده گئنیشله نیر. ایجتیماعی-سیاسی، ایقتیصادی و مدنی زمینده بوتون ساحه لری احاطه ائتمه یه دوغرو اینکیشاف ائدیر. ادبی درنکلر، ژورناللار، قزتلر، رادیو-تلویزیو و حتی غیری-رسمی اولسا دا دانشگاهلاردا دیل کورسلاری نین تشکیلی تبلیغات و س. ساحه لری احاطه ائدیر.

قایناقلار

۱. "وارلیق" ژورنالی ن-۱۰۹-۲. تهران ۱۳۷۷ ه.ش. ص. ۲۷.
۲. "وارلیق" ژورنالی ن-۱۲۲-۳. تهران ۱۳۸۰ ه.ش. ص. ۶۷
۳. "سحر" ژورنالی ن-۷-۸، تبریز ۲۰۰۱، سوه. ۳
۴. م.ت. زهتابی "ایران تورکلرینین اسکی تاریخی" تبریز ۱۹۹۹ و "ایلدیرمی" ژورنالی ن-۲، مونترال، کانادا ۱۹۹۹، ص. ۳-۶
۵. "آذربایجان تاریخی" ۱-جی جیلد. ز. بونیدو و ی. یوسفوون رنداکته سی ایله. باکی-۱۹۹۴.
۶. م.ت. زهتابی "ایران تورکلرینین اسکی تاریخی" تبریز ۱۹۹۹ و "ایلدیرمی" ژورنالی ن-۲، مونترال، کانادا ۱۹۹۹، ص. ۳-۶
۷. ارازوغلو "مختصر آذربایجان تاریخی" ص-۹. ۲۰۰۰-جی ایل.
۸. دوکتور جواد هئیت "آذربایجان ادبیاتی تاریخینه بیر باخیش" ص. ۵. تهران ۱۹۸۰.
۹. حسن جواد "ساتیر این پترسیان لیتراچور، (فایزلاقه دیکچینسون اونیورسیتی پرنسس ۱۹۸۸، پپ ۱۳۷-۱۳۸ آند ۱۴۲ فف.
۱۰. "تربون" ژورنال ن-۶، ص-۲۹۵، ایسوتج-۲۰۰۱ ن.
۱۱. "۲۱ آذر" ژورنالی ن-۱۱، ص-۱۵، باکی ۲۰۰۱.
۱۲. شئیخ محمد خیابانینین "آغیرلما قورولتایی" مقاله و شعر توپلوسو، امیر کبیر اونیورسیتیتینین "طلبه" ژورنالی، ص-۶۲، تهران ۲۰۰۱
۱۳. ج. موجیری ۲۱ آذر نهنز تینین ۷۵ ایللیگینه هسر ائدیلمیش بدیی بلوکتون. ص-۷۸. ۱۹۷۰.
۱۴. "۲۱ آذر" ژورنالی ن-۹، ص-۳۹، باکی ۲۰۰۰
۱۵. "۲۱ آذر" ژورنالی ن-ل، ص-۳۰، باکی ۱۹۹۸
۱۶. "۲۱ آذر" ژورنالی ن-۲، ص-۲۵، باکی ۱۹۹۹
۱۷. "تربون" ژورنالی، ن-۶، ص-۲۹۷، ایسوتج-۲۰۰۱
۱۸. "وارلیق" ژورنالی ن-۱۰۹-۲، ص-۳۶، تهران ۱۹۹۸
۱۹. "تربون" ژورنالی، ن-۶، ص-۳۰۲، ایسوتج-۲۰۰۱
۲۰. "تربون" ژورنالی، ن-۶، ص-۴۴۳، ایسوتج-۲۰۰۱
۲۱. "سحر" درگیسی، ن-۹-۱۰، ص-۱. تبریز ۲۰۰۲

لرده آذربایجان تورکلری اؤز دیلرینی شیفاهی دانیشیق فورماسیندا قوروپوب ساخلامیشلار.

آذربایجان دیلیآذربایجاندا شیفاهی دانیشیق دیلی فورماسیندا بوتون آذربایجان شهرلرینده عومومی اونسیت واسیطه سی اولماقدان علاوهرادو، تئلویزییالاردا ایشله دیلیر و سون زامانلار دیلیمیزده چاپ اولان کیتاب و نشرلرین سایى نیسبتن چوخالمقدادیر

دیلیمیزده قزئت و ژورناللارینسایى محدود اولسادا یوکسلن خطله داوام ائتمکده دیر.

حال حاضریدا اونیورسیتتئلرده آذربایجان تورکجه سینده اونلارچا طلبه درگیلری مؤوجوددور. همین درگیلرده آذربایجان تورکجه سینده تاریخیمیز، دیلیمیز و مدنیتمیز حاقیندا مقاله لر و خبرلر درج ائدیلیلر.

حال حاضرادیلیمیز و مدنیتمیزله باغلیآذربایجانین گنج نسلی چوخ درین و کؤکلو تدقیقات آپاریر و معاریفچی ایشلری ایله دیلیمیز ده یارنامیش بوشلغو دولدورماغا چالیشیرلار.

آذربایجانین موختلیف شهرلرینده ادبی درنکلر و اوجاقلار دا فعالیت گؤستریر. البته همین اوجاقلارین ادبی ایجلاسارلی ائولرده کئچیریلیر. آذربایجاندا مدنیستئور شخصلر، شاعیرلر، یازیچیلار و تدقیقاتچیلار ایشتیراک ائدیردیلر. بونلارین ان آکتیوی صابر انجمنی دیر. بونولا یاناشی تراکتور سازی فوتبال تاکیمینین طرفدارلاریدا دیلیمیزین هیجان آهنگینی دیری ساخلاماقدادیرلار.

سون زامانلار دیقتی جلب ائدن مسله لردن بیرآذربایجان گنجلری، طلبه لری و ضیالیلاری نین آذربایجان تورکجه سینده تحصیل مرکزلرینین آچیلماسینا گؤستردیکلری دقت اون پلاندادی. قونشو تورک دیللی اولکه لرین تلویزیون وئرلیشلری و اینترنت دکی ماراقلی بیلیمسل و اجتماعی پایشیملاریدا آرامیزدا اولان دیل مسافه سینی آزالتمیشدیر. فیس بوک ، اینیستا گرام و تلگرام کیمی سوسیال مئدیالاردا تورکجه میزین جانلانماسینا درین ائتگی بوراخمیشدیر. ایندی دئمک اولارکی تورکیه تورکجه سی ایله آذربایجان تورکجه سینین آنلاشیم سویه سی صفر درجه یه برابر

تورک دونیاسی نین ان بۇیوک داستانى : ماناس

ماناس داستانى نین بوتونونو سۇيىلە يىنلرە ماناسچى، بىر كىسمىنى سۇيىلە يىنلرە ایرچى دئیىلیر. ماناسچىلار، داستانى آنلادیركن اۇز زامانلارى نین ائتکىسى آلتىندا قالدیقلىرى اولایلار ایله اۇز دویغو و دوشونجه لرىنى ده اوستاجا قاتمیشدیلار.

ماناس داستانینا ایلك كز، قازاق- قىرقىز يۇنتىجىسى اولان روس اصلیندن فرائل تصادوف ائتمیشدیر. داها سونرا چوكان ولیخانوف ۱۸۵۶ ایلىنده داستانى دینله میش فقط داستانین ان اوزون پارچاسىنى رادلوف یازىیا گئچیره رک ۱۸۸۵ ده یایىنلامیشدیر.

داستانین ان اۇنملى بۇلوملرىنى ماناس، ماناسین اوغلو سئمئتاى (Semetay)، ماناسین تورونو

سئیتک (Seytek)، جولای (Colay) و تۇشتوکون (Töştük) حىكايه لرى تشکیل ائتمکده دیر. جولای و ار توستوک (Er Tostuk) حىكايه لرى ایله ایلگىلى بۇلوملرین جولای آدیندا بىر ماناسچیدان درلندیگی سانىلماقدادیر.

داستانین بۇلوملرىنه گۆره اۇزتى:

ماناس داستانى

۱) یئدى تۇر آدینى داشىيان یئرده بویون خان اوتورماقدادیر. بویون خانین اوغلو قارا خان و اونون اوغلو چاکىب خان (یاكوب خان) آدیلا آنیلیر. چاکىب خان، آما آتا ایرماغى نین گۆزه سینده، سونقور یوواسى دئییلن یئرده یئرلشمیشدیر؛ چاکىب خانین هئچ اوشاغى یوخدور. بىر گون تانرىدان بىر اوغلان اوشاغى ایستر، اونون ایگیدلر ایگیدى اولماسىنى دیلر. تانرى نین ایذنى

بو مؤحتشم تورک داستانى نین تامامى ۴۰۰.۰۰۰ مىصرع دیر. بىر قىرقىز داستانیدیر. موسلمان قىرقىزلارلا پوتپرست کالموکلار آراسیندا موجداله لرى آنلادیر. بونولا برابر ماناس داستانى نین دوققوزونجو یوزایلدە،

قىرقىزلارین یئنى سئى قىيىلاریندا دولت قورماغا باشلادیقلارى سیرادا اولوشموش اولدوغونو ایلرى سورن علم آداملارى دا واردیر.

ماناسین، تاریخته گئرچکدن وار اولدوغونو گۇستیرر ایزلر گۇرولمه میش ایسه ده، قىرقىز-کالموک موجداله لرىنده گۇز دولدورموش بىر قىرقىز ایگیدى نین، بلکى ده بىر قىرقىز بگى نین آدى و ایگیدلیگی ایله بو داستانا قونو اولدوغونو دوشونه بیله ریک.

ماناس داستانى، قىرقىزلارین بىر باخىما آنسیکلوپئدىسى کیمى دیر. ماناس داستانیندا قىرقىزلارین بوتون گلنک و گۇرنکلرىنى، تۇره لرىنى، اینانىشلارینى، گۇروشلىرىنى، باشقا میلتلرله اولان ایلیشکیلرىنى، مثللرىنیو اخلاق آنلايشلارینى بولماق مومکوندور.

۳) ماناس ايله ار كۆكچه نين ساواشماسىنى آنلادير:

ماناسىن چىرىلىرى ار كۆكچه نين ائلىنى ياغما ائدرلر. ساواشدا ار كۆكچه يئىلىر. آردىندان چاكيب خان، اوغلو ماناسى ائولندىرمك اىستر. قىز آراماغا باشلار. تمير خانىن قىزى اولان كانىكىن(Kankey)، ماناسا اويغون بىر ائودش اولدوغونو ساغلىك وئىرىلر. تمير خان دا قىزىنى ماناسا وئرمك اىسته مه مكده دىر. فقط تمير خانىن باش دانىشمانى بو ائولنمه يه انگل اولماغا چاليشىر. بو يوزدن دويون ائناسىندا قاوقالار اولور، اوجو ساواشا و ياغمايا وارىر. سونوندا باش دانىشمان مندىباي(Mendibay) ماناسى زهيرلر، ماناس اؤلور. ماناسىن اؤلومو عاييله سىنى يوخسوللۇغا، سىخىنتىيا و فلاكتە دوشورور. آتى، دوغانى و كۆپكى مزارى نين باشىندا آغلارلار؛ ماناسىن جانىنى باغىشلاماسى اوچون تانرىيا يالوارىب ياخارىلار. ماناسىن قىرخ ايگىدى واردير اما هامىسى ده بگلىرىنى اونودورلار. تانرى، ماناسىن حئيوانلارى نين بو باغلىلىغى قارشىسىندا اونلارنى دوعاسىنى قبول ائدر؛ ماناس دىرىلىر. اسكىسى كىمى، اسكىسىندن داها گوجلۇ بىر شكىلدە ائلىنه و تۇره سىنه خىدمت ائدر.

۴) كۆكوتى(Kökütey) خانىن ياس تۇره نىنى آنلادير:

كۆكوتى خان خسته له نىر. سون نفسىنى وئرمە دن اۇنجه وصىيتىنى ائدر. آردىندان دا اؤلور. كۆكوتى خانىن اؤلومو اوزرىنه قونشو مىللتلردن ياس تۇره نى اوچون چاغىرىلانلار اولور؛ هر كس گلىر. بۇيوك بىر يوغ تۇره نى ياپىلىر. تۇره نين بيتجگينه ياخين قوناقلار آراسىندا بىر قاوقا باشلار، سونو ساواشا وارىر. ماناس ايله موسلمان اولمايان جولاي خان آراسىندا سورن ساواش اوزايىب گئدر.

۵) گۆز كامانى(Göz Kaman) آنلادير:

چاكيب خانىن، كىچىك كن كالموكلارا اسير دوشن و موغولىستانا گۆتورولوب اورادا بۇيوتولن گۆز كامان آدلى بىر قارداشى واردير. گۆز كامان موغولىستاندا، كالموكلار

ايله بىر اوغلو اولور. اوغلو اولدوغو اوچون ده تانرىيا گۆزل بىر قيسراق قوربان ائدر. دۇرد پئىغمبر گلىب اوشاغا آد قويار، آدىنا ماناس، دئىر.

ماناس ديله گلىر، باباسىنا: "من اىسلام يولونو آچاچاغىم، اينانمايانلارنى مالىنى ياغمالاياچاغام" دئىنجه چاكيب خان، چوخ اسكى آرخاداشى اولان باكاييا خبر گۆندىر چاغىرىر. باكاييا گلىنجه ماناسىن سؤيله دىكلرىنى اونا دانىشىر، بو سۆز اوزرىنه باكاييا: "چوخ گۆزل سۆز" دئىر: "همن آتلانالىم، چينه آخين ائده لىم، پئىكىن يولونو بوزالىم!" دئىگى كىمى ائدىلر.

چاكيب خانىن اوغلو گنج ماناس ايسه اون ياشىنا گلىنجه اوخ آتدى، اون دۇرت ياشىنا باسىنجا خان ائوينى باسىب يىخدى، خان اولدو. قاشقاردان بوتون چىنلىلرى سوروب تورفانا تىخدى، تورفانداكى چىنلىلرى سوردو، آكسويا آتدى.

۲) كالموك خانىن اوغلو آلمامبتىن(Almambet) موسلمان اولوشو، ار كۆكچه (Er Kōkçe) سىغىنىشى، ار كۆكچىن ده آيرىلىب ماناسا گلىشىنى آنلادير:

يئرىن يئر سويون سو اولدوغو چاغدا... آلتى آتانىن اوغلو گاوير، اوچ آتانىن اوغلو موسلمان ايدى. او زامان قارا خانىن اوغلو آلمامبت دوغدو، همن بويودو و موسلمان اولدو. باباسىنى موسلمان اولمادىغى اوچون اؤلدوردو، قاجىب گلىدى موسلمان بگلىرىندن ار كۆكچه سىغىندى. ار كۆكچه نين قىرخ ايگىدى واردى. بو قىرخ ايگىد، بگلىرى نين بو كالموكلوييا، آلمامبتە چوخ ايلتيفاتلار ائدىب اونو يانيندان آيىرمادىغىنى گۆرونجه قىسقاندىلار، قىسقانىنجا دا آلمامبت حاققىندا دئدى قودولار چىخارىب يايديلار. بو يوزدن آلمامبت ايله ار كۆكچه بگىن آراسى پوزولدى.

آلمامبت قالخىب ماناسىن بگىن ائوينه گلىدى. ماناس دا آلمامبتى بۇيوك ايلتيفاتلارلا قارشىلادى. ماناس، آلمامبتى چوخ سئودى.

ماناس، كالموكلار قارشى سفره چىخىدىغىندا عمىسى نىن اوغوللان كالموكچا بىلدىگياوچون اونلاردان يارارلانماق اىستر. گۆكچە گۆز كالموكلار جاسوس اولاراق گۆندىر. گۆكچە گۆز كالموكلار طرفينه گئچر گئچمز ماناسا خيانت ائدر. ماناس بونون اوزرينه آلاممىتى گۆندىر. آلاممىتىن ياردىمىيلا ماناس ساواشى قازانير. بىر چوخ غنىمتلر آليز، دۇنركن يارى يولدا گۆكچە گۆز ايله قارشىلاشيرلار گۆكچە گۆز ماناسى، قىرخ ايگىدى ايله بىرلىكده زهيرلر. قىرخ ايگىد اۇلور. ماناسى، آروادى كانىكى قورتارىر. مككه دن ارنلر گلير، كانىكىيە ياردىم ائدرلر.

ماناس ياخشى اولور اولماز مككه يهگئدر؛ دوعا ائديب تانرىيا يالواراق قىرخ ايگىدى نىن دىريلمە سىنى ساغلار.

۶) سُمْتِيْن (Semetey) دوغومونو آنلادير.

ماناس آرتىق قوجالمىشدير. آغ آتى حالسىز دوشموش ضعيفله مىشدير. ماناس قىرخ ايگىدىنى يانينا چاغيرير. اۇلوموندىن سونرا دوغاجاق اولان اوشاغينا ياخشى باخمالارى ايچىن وصييت ائدر. ماناس اۇلور. ماناس ايچىن بۇيوك بىر يوغ تۇره نى ياپيلىر، ياس توتولور. چاكىب خان كانىكىيە خبر گۆندره رك ماناسين قىرخ ايگىدىندىن بىرى اولان آبئكه يه (Abeke) اونو بىنمىزسه كۇبئشه (Köbeş) واريب ائولنمه سىنى بويورور. كانىكىيىن دوغومو ياخىندىر:

- قىزىم اولورسا دئدىگىنى توتار ائوله نىرم، گل گلە لىم اوغلوم اولورسا ائولنمك شۇيله دورسون نه آبكئىن صورتينه نه ده كۇبئشىن اوزونه باخارام، دئيه جوابىنى گۆندىرير.

كانىكىيىن بىر اوغلو اولور. دئدىگىنى ائديب كىمسە ايله ائولنمز. اۆته كى لىر كانىكىيىن اوغلونو اۇلدورمك اىستىرلر. بونو اۇيرىن كانىكىيى اوغلونو گۆتوروب باباسى تىمىر خانىن اۆلكه سىنه قاچار. يولدا تورلو سىخىنتىلار چكر، باشينا

آراسىندا بۇيوتولوب اورادا بىر كالموك قىزىيلا ائولندىريليپ؛ بئش اوغلو اولور؛ بىر گون اوغوللان ايله بىرلىكده اصل يوردونا دۇنر. كالموكچا قونوشماقداير. ماناس، هم عمىسىنى هئچ گۆرمە دىگى و او گونه قدر تانىمادىغى، هم ده عمىسى كالموكچا قونوشدوغو ايچىن اونو جاسوس ظن ائدر: ياخالايىب زىنجيره وورور. بونلارى ائتدىكدن سونرا بۇيله بىر عمىسى اولوب اولمادىغىنى آنلاماق ايچىن باباسينا خبر گۆندىرير. جولاي خان خبرى آلىنجا سئوينير و قارداشىنى خوش توتماسى اوچون اوغلونا امر وئيرير. فقط ماناسين آناسى سى ايله آروادى دا گۆز كاماندان خوشلانمامىشلار هله كالموكچا قونوشماسىنى بوسبوتون يادىرقامىشديلار. بو اوزدن بىرلىك اولوب هامىسى برابر چاكىب خانىن بويروغونو هئچه سايلارلار. يالنىز ماناس باباسى نىن بويروغونو دىنله يىب عمىسىنه ياخشى داورانير، حتى عمىسى و اوغوللان اوچون بۇيوك بىر شۇلن وئيرير. فقط گۆز كامانىن اوغوللان بو شۇلنده بىر قاقا چىخاريپ ماناسى دۇيرلر.

حاضیرلیقلار باشلار. باباسی نین، حیاتدا قالان قیرخ ایگیدینی چاغیریب توپلار. دئیر کی:

- آخین ائتمه میز گرک؛ آت سورولری و غنیمت آلمامیز گرک! بو سۆزدن سونرا سفره چیخار. فقط قیرخ ایگید، اۆز آرالاریندا توپلانیب قونوشورلار:

- بیزدن اۇنجه کی لر یئتمیش یاشینا واردی؛ بیزدن سونراکیلر آلتیمیشینا اولاشدی. بیز، بو سئمئتیین باباسینا خیدمت ائتدیک، ایندی ده اوغلونا خیدمت ائده جه ییک، قوجالیدق آرتیق. سئمئتی، بیزی بو قوجا چاغیمیزدا اوجا داغ باشلاریندان آشیرماق دیلر، چاغلایانلی سولاردان گئچیرمک دیلر؛ بیزی اۆلدورمگه قصد ائتمیشدیر، دۇنه لیم! دئدیلر.

سئمئتیین بویروغونو دینله مه دیلر، گئری دۇندولر، قاچدیلار. سئمئتی، باباسیندان قالما قیرخ ایگیدین آردیندان یئتیشیب اونلار شیرین سۆز سۆیله دی، آلتدان آلیب یالواردی.

سئمئتی، اونجا سۆزدن سونرا باباسیندان قالما قیرخ ایگیده سۆز گئچیرمگینجه اونلاری اۆلدورور.

بو آرادا، آجوبگ ایله آلمامبتین بیرر اوغوللاری اولموشدور. سئمئتی، بو اوشاقلاری اۆزونھقارداش ائدیر.

بیرینین آدینی کانچورا (Kançura) اۆته کی نین آدینی کولچورا (Külçura) قویوب اۆیله چاغیریر.

کانچورا ایله کولچورا دا بۇیورلر.

بۇیونجه سئمئتی خیدمت ائتمگه

باشلارلار. بیر گون گلیر، سئمئتی،

کانچورا ایله کولچورایا، آکین خانین

قیزی آی چورئکی (Ay Çürek)

ائولنمک اوزره قاچیرماق ایسته دیگینی

سۆیلر و اونلاردان بو ایش اوچون

خیدمت ایستر. بونون اوچون ده آکین

خانین اولکه سینه سفره چیخیلماسی

گرکدیگینی آنلادیر. دئدیکلرینی ائدرلر،

آی چورئکی قاچیریلار. گل گله لیم آی

گلمه دیک قالماز ". سونوندا تمیر خانین اۆلکه سینه وارار، بگ ائوپنه اولاشیر.

تمیر خان قیزینا و تورونونا قاووشونجا بیر چوخ شۆلنلر وئیر. تورونونا آد قویولماسی ایچین بوتون ایل خالقینی توپلار فقط اوشاغا کیمسه بیر آد تاپیب دا قویاماز. آنسیزین، هاردان گلدیگی بیلینمه یین آغساققاللی بیر قوجا گۆرونور، اوزون اوزون دوعالار ائدر؛ تمیر خانین تورونونا سئمئتی (Semetey) آدینی وئیر.

سئمئتی بویر. بابا یوردونا دۇنمک ایستر. یولا چیخاجاغی سیرادا آناسی کانیکئی:

-باکایا سلام سۆیله، نه سۆیلرسه سۆزونو توت، دیشینا چیخما، دئییه اویاریر.

سئمئتی، بابا اوجاغینا دۇنر. چاکیب خان ساغیدیر؛ تورونو سئمئتیین، آناسینا ائدیلن اذیتلرین آجیسینی چیخاراجاغینی، اۆج آلاجاغینی ساناراق قورخار. بو اوزدن سئمئتی زهیرله مگه قرار وئیر. قرارینی اویقولایاجاغی سیرادا دورومو اویرنن سئمئتی هم جاکیب خانی، هم ده آبئکه و کۆبئشی اۆلدورور.

۷) سئمئتیین بابا اوجاغینا یئرلشدیکدن

سونراسینی آنلادیر:

سئمئتی، بابا اوجاغینا دۇنوب اۆز یوردونا یئرلشدیکدن سونرا، کالموکلار اوستونه آخینلار ائتمک اوچون

چالیشیر. اوغلونو قورتارماق ایسته ین آی چورئک ار کییاسی قورخودور:

- اگر سن منیم اوغومو اؤلدوردورسن من ده سنی بابام آکین خانا شیکايت ائده رم، اؤلکه نی آلت اوست ائتدیریر اؤجومو آلارام، دئیر.

ار کییاس قورخدوغو اوچون اوشاغی اؤلدورتمه ییب اؤزونه اؤولاد ائده رک یانیندا ساخلار. ائلینی توپلاییب اوشاغا آد قویماق ایستر. فقط کیمسه بیر آد تاپا بیلمز. آخساققاللی آی قوجا دئیرلر بیر قوجا واردیر، سونوندا او گلیر، آی چورئکین اوغلونا سئیتک (Seytek) آدینی وئریر.

سئیتک ده بؤیور، دلیقانلی اولور، ایگید اولور. کولچورانی

قورویوب کؤله لیکدن قورتاریر. ار کییاس اؤلدورولور. بونلاردان سونرا سئیتک بابا یوردونا، اؤز اوجاغینا دؤنر. باباسینا خیانتانندن آلمامبتین اوغلو کانچورا، سئیتکین بابا یوردونا بگ اولموشدور. اوسته لیک سئیتکین بابا آناسی کانیکئییه قویون اوتاردیب چوبانلیق ائتدیرمیش، ایشکنجه ائتمیشدیر.

دورومو گؤروب اؤیرنن کولچورا، کانچورانی یاخالار و کانیکئی ده اونو اؤلدورور. بابا یوردونا یئرلشن سئیتکی ایسه تاشکنددن تالاسا قدر یاییلان گئیش اؤلکه لری یؤنتیمی آلتینا آلیب اورالارین خانی اولور.

کؤچورن: عباس ائلچین

چورئکین بیر ده نیشانیسی واردیر کی کؤکچه اوغلو اومتئی دئییه بیلینمیشدیر. بو کؤکچه اوغلو اومتئی (Ümetey)، آی چورئکین قاجیریلیشین چکه بیلمز. او دا قارشیلیق اولاراق سئیتکین سورولرینی یاغمالار. بونون اوزرینه آرالاریندا بیر ساواش باشلار. بیریرلرینی قارشیلیق اولاراق یاغمالایب دورورلار. سونوندا سئیتکی، کؤکچه اوغلو اومتئییه باریش تکلیف ائدر. ساواشدان یورولان اومتئی ده بونو قبول ائدر. اومتئییه ائتدیگی باریشدان بیراز راحتلایان سئیتکی، باشقا بیر سفره چیخماق اوچون حاضیرلانیدیگی سیرادا بیر دوش گؤرور. دوشونو آروادی آی چورئکه آنلادیر. آی چورئک دوشو یوروملایب:

- سن بو سفره چیخما، دئیر. چیخارسان باشینا بیر فلاکت گله جک. فقط سئیتکی ایناتچیدیر. بوش سؤزلره قولاق آساجاق توردن دئییلدیر. آروادی نین دوشونو یوروملاماسینا قارشیلیق:

- دوش دئدیگین شئی آخماقلیق دیر!، دئییه قارشیلیق وئردی. بئله دئمه سینه راغم، دوشونون خئیره یورولماسی اوچون ده باباسی نین روحنا ان یاخشی

قیسراقلاریندان بیرینی قوربان ائدر. آرخاسیندان ار کییاسین (Er Kıyas) اؤلکه سینه آخین باشلار.

آخنین ان قیزیشمیش زامانیندا آلمامبتین اوغلو کانچورا، سئیتکیه خیانت ائدر و اونو یاخالایب ار کییاسا گؤتورور. سئیتکیه خیانت ائتمه ین کولچورانی دا کؤله اولاراق قوللانیرلار.

بو سیرادا آی چورئک بیر اوغلاندوغوموشدور. آی چورئکین بیر اوغلان اوشاغی دوغوردوغونو دویان ار کییاس، اوشاغی یاشاتماق ایسته مز. اؤلدورتمگه

مختصری در باره کتاب دیوان اللغات التترک ماحمود کاشغاری

خوارزم و دیگر نواحی زیست‌بوم ایرانی در آسیای مرکزی، زبانشان از زبان‌های ایرانی وام‌واژه گرفته‌است. نقشه جهان و توزیع اقوام ترک در آن، دیوان کاشغری

ساختار اصلی

دیوان لغات التترک در هشت کتاب به شرح زیر، ساختار اصلی و عمده یافته‌است.

۱. کتاب همزه
۲. کتاب سالم
۳. کتاب مضاعف
۴. کتاب مثال
۵. کتاب ذوالثلاثه
۶. کتاب ذوالاربعة
۷. کتاب ذوالغنه
۸. کتاب ذوالساکنین

سپس هر کتاب به دو بخش «اسما» و «افعال» تقسیم شده‌است. در هر دو بخش با توجه به صور و اشکال املای لغات ترکی در آن عصر، نخست لغات دو واجی، سپس سه واجی، چهار واجی، پنج واجی و سرانجام واژه‌های شش واجی به ترتیب الفبایی آمده‌است. این سازه نگاری، در هر جا لغات سالم را از غیر سالم جدا کرده و الفاظ مهموز، اجوف، لفیف، مثال، مضاعف و ناقص را نیز جداگانه تنظیم کرده‌است.

اساطیر مذکور در دیوان لغات التترک

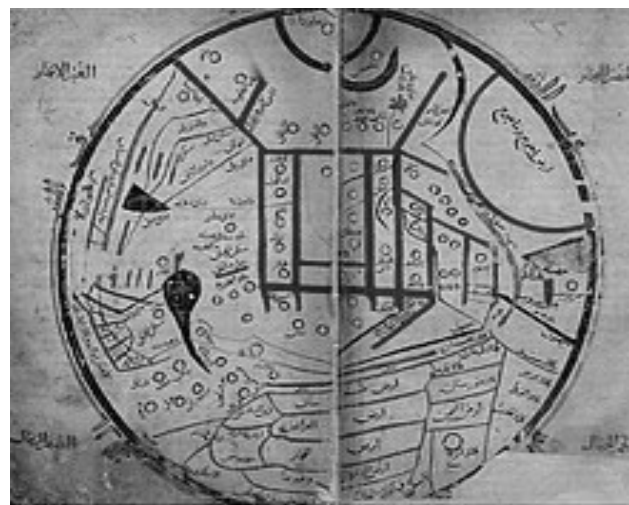
در این کتاب چندی از داستان‌های اساطیری ترکان آمده‌است که قسمتی از این داستانها چنین اند: ^[نیازمند منبع]

۱. به هنگامی که ذوالقرنین سمرقند را پشت سر گذاشته و به سرزمین ترکان گام می‌گذارد، با فرمانده جوان ترکان موسوم به شو رو در رو می‌شود. وی کسی بود که قلعه شو در نزدیکی **لاساغون** را نیز بنا کرده بود. هر روز

دیوان لغات ترک فرهنگنامه‌ای ترکی-عربی است که در مورد زبان ترکی توسط **محمود کاشغری** در سال ۴۶۶ هجری قمری معادل قرن ۱۱ میلادی نوشته شده‌است. این کتاب در اصل برای یاد دادن ترکی به اعراب نوشته شده اما همچنین

به تاریخ، فولکلور، میتولوژی، جغرافیا، مردم‌شناسی و ادبیات اقوام ترک پیش و پس از اسلام، قواعد دستوری زبان‌های ترکی و گویش‌شناسی آن‌ها می‌پردازد. این فرهنگنامه در هشت کتاب و هر کتاب در دو بخش و هر بخش بر اساس هنجارهای صرف زبان عربی سامان یافته و حاوی ۷۵۰۰ تکواژ، ۲۹۰ گفتاورد و ۲۲۰ چکامه است.

دیوان لغات ترک نخستین واژه‌نامه در سمت و سوی تدوین کلیاتی از ترکی پژوهی و با صیغه **دانشنامه** ای

است که کاشغری با طرح‌ریزی عجیب و سخت باوری در آن مخزن واژگان ترکی را طبق قواعد صرف زبان عربی در سیستمی بهنجار و با سامان و با شرح ظرایف و دقایق فرهنگ ترکی و نمونه‌های ادبیات شفاهی و حماسه‌ها و اساطیر کهن مردمی، سازه بندی کرده‌است. کاشغری این اثر را در ۸۲ سالگی تألیف کرده و در ۹۷ سالگی در اواخر قرن پنجم وفات کرده‌است. در کتاب لغات التترک، به دلیل همسایگی نزدیک غزها با

اشعار

تمام اشعار مذکور در کتاب دارای وزن هجایی هستند. وزن هجایی، وزن بومی و ملی ترکی است که از گذشته‌های بسیار دور تغذیه می‌شود. برخی از قالب‌های هجایی بسبب کاربرد بیشتر، نام‌های خاصی یافته‌اند، نظیر: **گرایلی**، **قوشما**، **بایاتی** و جز آن. حداکثر شمارش هجایی یک مصراع ۱۶ هجاست بسبب تناسب و انتظام هجاهای مصاربع، قانون تقطیع نیز برای هر مصراع جاری است.

با تدبر در کتاب می‌توان قالب‌های شعری رایج در عهد **قراخانیان** را دانست که چندی از آنها به این شرح اند:

۱. قالب پنج هجایی با تقطیع آزاد
۲. قالب شش هجایی با تقطیع آزاد
۳. قالب هفت هجایی با تقطیع آزاد
۴. قالب هشت هجایی با تقطیع ۴+۴
۵. قالب ده هجایی با تقطیع ۵+۵
۶. قالب یازده هجایی با تقطیع ۷+۴
۷. قالب دوازده هجایی با تقاطیع ۴+۴+۴ و ۶+۶ و ۷+۵

اقتفا

آثار متعددی در اقتفای این کتاب تألیف شده‌است که می‌توان برخی از آنها را چنین برشمرد:

الادراک للسان الاتراک

حلیة اللسان و حلبة البیان
بلغة المشتاق فی لغة الترك و القفجاق

زهر الملك فی نحو الترك

الدرة المضيئه فی لغة الترك

اشذور اذهبيه و القطع الاحمدیه فی لغة التریکه

نادر الدهر علی لغة ملک العصر

ترجمان المترجم بمنتهی الارب فی لغة الترك و العجم و العرب

مقدمة الادب

التحفة الزکیه فی لغة التریکه

میسرة العلوم

در ایوان کاخ وی در شهر سبید و شصت بار برای بیگان
طبل و دهل می‌نواختند و ...

۲. هنگامی که **اسکندر** به سرزمین **اویغوران** نزدیک شد،
با چهار هزار سرباز خاقان رو در رو گشت که به هر دو

سوی پشت و روی خود تیراندازی می‌کردند و ... (اشاره
به تیراندازی پارتی)

۳. خاقان ترک سربازان جوانی را برای مقابله
با **اسکندر** اعزام می‌دارد. وزیرش از او می‌خواهد که افراد
تجربه دیده را اعزام کند و ...

۴. خاقان شو برای مقابله با سربازان **ذوالقرنین** قشونی را
می‌فرستد و در **آلتون قان** به هم می‌رسند اما با هم صلح
کرده و ...

نقل اسامی خاص

در دیوان یکصد و ده اسم خاص آمده‌است که سه گونه
اند:

۱. اسامی ترکی الاصل

۲. اسامی عربی الاصل

۳. اسامی فارسی الاصل

بجز تعداد انگشت شمار اسم فارسی الاصل، ۲۰٪ از آنها
عربی و بقیه ترکی اند. اسامی عربی الاصل عبارتند
از: **نوح**، **ابراهیم**، **اسحاق**، **عیصو**، **یافت**، **فجاج**، **حسین**،
ثابت، سلیم و جز آن.

شناخت‌های زبان‌شناسی و ادبیات‌شناسی

آکادمیک نظامی جعفر اف

ترجمه : المیرا زنجانی (صنم)

کارگیری آن درسه و پنج مرحله نیست. مسئله مسئله ی شخصیت است. اگر ما سخنان ستوده شده به کار بریم، در آن صورت باید به جای آرفا از ارغنون، به جای آرخئولوغیا از ریاضت گری، به جای پوئیکا از قواعد ادبی، به جای راسیونالیزم از عقلانیت، به جای پوزیتیویزم از فلسفه ی مثبت بودن و صدها لغت دیگر استفاده کنیم، همانطور که می بینیم صحبت به سیستم بودن می رسد، (دقت کن مساله مساله ی شخصیت است)

تاریخی بودن و سیستمی بودن با هم مرتبط هستند، به آن معنا که هر تفسیر و ترجمه محصول تکامل سیستم تاریخی است، تاریخی بودن فقط در تکامل تاریخی نه، در سیستم تفسیر و ترجمه هم ارائه می شود، به همین خاطر هم در تحقیقات زبان‌شناسی، (عموما فیلولوژی) استناد کردن بر همین مناسبت دارای اهمیت متودولوژی است.

موضوعات سیستمی و تاریخی از نظر نتیجه، با عناصر انجام کار به پایان می رسند. مثلا. ج. جعفر و معنی مشابه شعر و نوشته، استعداد و قریحه، صورت و ابراز، مختاریت و مالکیت در مقابل کسانی که، کاربرد این واژگان را در زبان مورد قبول نمی دانند را، می ایستند و نشان می دهند:

هیچ کدام از اینها را لازم نیست دور بریزیم، بسته به جایش کاربرد هر دو ممکن و لازم، حتی ضروری است. مثلا کلمه ی اگویست را ما در معنی فلسفی به شکل اگویزم به کار می گیریم. کلمه ی خودبین به صورت خودبینیزم به کار نمی رود... و اضافه می شود چیز عجیب در اینجا است که، کسانی از این فکر دفاع می کنند.

سخنانی مانند: عنوان، رمز، معماری، هیکل تراش، ناطق، مضحکه به خاطر نزدیک بودن وارد زبانمان شده اند.

همانطور که معلوم است از اوایل قرن بیستم همینطور در اواسطش هم یکی از نمایندگان اساسی مدنیت ملی، مدنیت زبانی است.

با این مساله فقط زبان‌شناسان نه، میتوان گفت تمام روشنفکران به صورت مداوم مشغول شدند. در مساله ی زبان مادری در مقیاس فرهنگ شناسی فلسفی یکی از روشنفکران مشهور، محمد جعفر جعفری بود.

در توضیح بعضی مسائل، زبان ادبی - بدیعی آذربایجان م. ج. جعفری و به کارگیری بعضی واژه های اجنبی در حالی که نیازی به استفاده از آنها نیست، و برای نابجا نشان دادن آن در اوایل قرن بیستم، تجربه ی زبان مطبوعات آذربایجان به عنوان مثال می آورد: در هنگام نمایش مسائل تاریخی مسائل (آنالوژی) به هم می خورد و طرز فکرش را اینگونه ادامه می دهد، البته خطر در به

بحث نشان می دهد، از زمانهای قدیم در زبان ما سخن از جدایی هست، سخن از هجران هم هست، بعضی ها چنین گمان می کنند که اگر یکی از این دو کلمه را مثلا هجران را جدا کرده و دور بریزیم می توانیم زبانمان را تمیز کنیم، لغاتی که سر هر قدم به آنها بر می خوریم مثل: اولدوز سیاره، ایلدیریم شیمشک، چای نهر، کولک روزگار، اود آتش، تک تنها، قارانیق ظلمت، گله جک استقبال، تمیز پاک، ایام ائیوخوا، موعلیم پنداقوق، ۷ و صدها لغت دیگر از این قبیلند،...

آنها را جدا کردن و دور ریختن، تمیز کردن زبان نیست، فقیر کردن زبان است. می توان گفت که کشتن است، حل اینچنین مساله تماما درست است. و البته آن بخشش هم درست است که کسانی که با ترکیب لغات و ساختار صرفی زبان بازی می کنند آن را به سلیقه ی شخصی خود نزدیک کرده می خواهند به شکل بدون عیب درآورند... تصور اینها از ساختار صرفی زبان، سخنان پیرایش شده است، طبق گمان آنها ماهیت زبان عبارت است از لغات تنهای ساده که تعداد و شماره ی آنها را در زمانی که خواسته می شود می توان اضافه یا کم کرد. این نگاه بی نظمی بیش به زبان نیست. بدون شک طبق تفکر م.ج. جعفروو پر کردن زبان بدون هیچ نیازی از واژگان بیگانه هر چقدر هم پر ضرر باشد، فقیر کردن زبان و تبلیغ کردن آرخایزم (قدمت) و پروویناسیالیزم، و جلوگیری از ورود واژگان به زبان، به همان اندازه خطرناک است.

تفکر در درجه ی اول مالک مضمون انجام کار است، در زبان ادبی (مخصوصا در اسلوب علمی) "واژه شناسی" ترمینولوژی، یا مناسبت محض و تکیه بر این موضوع و عناصر است. حال اینکه در حال حاضر یک تعداد از روشنفکران، به موقع و بجا باشد یا نه، در هر صورت به وارد شدن واژه های بیگانه به زبان مادری اعتراض می کنند، و تضاد موجود در شرایط لغت علمی با تضادهای

و به کاربرد کلمات واجبی مانند: آدرس، آلتگوریا، آرخیئتکتورا، اسکولیتورا، آراتور، کومئدییا هیچ سخنی نمی گویند... البته این امر حداقل بی منطقی است.

استناد مداوم بر عناصر تاریخی بودن، سیستمی

بودن، انجام کار باعث شده که م.ج. جعفروو در حل یک سری مشکلات زبانشناسی، به اندازه ی کافی به گرفتن موقعیت فعالیت نهفته، امکان فراهم کند. بعضی دوستان زبانشناس مثلا پروفیسور دمیرچی زاده ما را مکلف می کند تا قسمتی از سخنانی را که منشا عربی و فارسی در زبانمان دارند را شناسایی و حذف کنیم.

مثلا دمیرچی زاده به کلمات کاربردی صمد و ورغون مانند: تنها، پیر، تلاطم، ترانه، سکوت، سکونت، نسیم، بهاری، اولویت کاربرد کلماتی مانند عمل و به کلمات کاربردی میرزا ابراهیم اوو مثل: ظلمت، جوانمرد، حفظ، محافظه، همینطور به کلمات کاربردی دیگران مانند: خیال، کمال و کاربرد کلمات شعر مانند اعتراض می کند، روشن است که اگر این موضوع را قبول کرده باشیم در آن موقع باید ترکیب لغت زبانمان را اختصاری کنیم...

به صورت عمومی، اگر از فاکتورها دوری نکنیم، هر تحقیقاتی به سمت محدودیت حرکت می کند، و این حالت فقط هنگام دیالوگهای سیستمی و تاریخی پاک می شود، به همین خاطر است که انجام کار همانند یک عنصر در نظر گرفته می شود. می توان گفت اساس مادی تحقیقات را حفظ می کند.

همانطور که دیده می شود او برای فهمیدن مضمون متضاد حادثه ی سخن چینی چه مسائلی را در جر و

روشن شده بود که زبان فضولی در دوره ی خودش، زبانی بوده که مردم متوجه می شدند...

به دنبال آن م.ج. جعفروو یک سوال قانونی بدین شکل ارائه می دهد: ...در حالی که زبان نسیمی ها فضولی ها ختایی ها واقف ها ذاکر ها و... دهها نفر دیگر در دوره ی خودش به زبانی تبدیل شده بود که قابل فهم برای توره ی گسترده ملت بود و در حالی که طبق اعتراف زبانشناسان در آثار این نویسندگان لغات بیگانه استفاده شده اکثرا لغاتی بوده که در دوره ی همین نویسندگان و در زبان ملت استفاده شده و لغاتی بوده که حقوق هموطن بودن را کسب کرده، پس بعضی زبانشناسان

طبق کدامین دلایل علمی و فاکتورها ادعا می کنند که زبان ادبی، بدیعی آذربایجان زبان سوتی بوده و به صورت عمومی در زبان ادبی، از آن جمله در خلق و آشکارسازی، زبان ادبی آذربایجان زبان زنده ملت، و زبان عمومی ملت مشارکت نکرده است.

یا اینکه در عناصر مهم جزئی مشارکت کرده است؟ البته، حساب شدن زبان کلاسیک ادبی و بدیعی به عنوان ”زبان صنف

حاکم“ طبق هیچ زبان علمی و هیچ فاکتوری اساس پیدا نمی کند. بر طبق سالهای ۲۰ زبانشناسی ریتمیک تحت تاثیر معارفگری که به صورت گسترده انتشار یافته بود، وارد میدان شده بود. در سالهای ۵۰ در مذاکرات زبانشناسی غیر عملی بودن همین ملاحظه به اثبات رسید (تو مربوط به صنفی بودن زبان در حالت عمومی است)... لکن م.ج. جعفروو در جدال پیش برنده اش بر

موجود در شرایط دیگر به صورت اساسی فرق می کند. ادراک علمی واژگان مخصوص به خود را دارد و با موقعیت ادراک توده ای بوجود آوردن شرایط علمی ممکن نمی باشد، م.ج. جعفروو، در مورد بعضی از مسایل زبان ادبی-بدیعی آذربایجان، در مراحل تحقیقات با تاریخ زبان ادبی مسائل مربوط مداخله می کند. این مساله (در سالهای ۵۰) مخصوصا مورد بحث قرار گرفته، او در مرحله ی اول ملاحظات پروفیسور دمیرچی زاده رادر نظر گرفته و نشان می دهد که: زبان ادبی و بدیعی ما تا این زمان، هیچ ارتباطی با زبان عمومی ملت نداشته و یا علاقه ی جزئی داشته که به صورت ”زبان صنف حاکم“ بوده که به

صورت زبان سوتی انتخاب شده است...

غریبه نیست، زبان نسیمی، ختایی، فضولی زبان سوتی بوده و در ارتباط با آن افکار ضد ملاحظات غریبه دمیرچی زاده کسی که به تاریخ زبان از نزدیک آشناست به مرکز دقت کشیده می شود. ”فضولی چنان لغات عربی و فارسی به کار برده بود که.. در دوره ی فضولی دیگر آذربایجانی شده بودند“

طبق نتیجه بر این اصل اعتراض می کند که ”زبان‌شناسان ما در مرحله ی اول به جای تلاش برای ثابت نگه داشتن و زنده نگه داشتن زبان آذربایجان، به جای تلاش بر روی مساله ی به این نرمی، بیشتر و اساسا بر روی لغات وارد شده از زبانهای دیگر تحقیقات کرده اند، و به همین

یثنی سوز و سوز بیرلشمه لری، یارادیلماسی پروبلملری) که متعلق به سال ۸۰ است، در حالی که از (روحیه و احوال گذشت کردن بد می گوید) نشان می دهد، که به قدمت تمدنمان، بر گذشته ی تاریخی مان، به ادبیات دارای زبان فارسی مان، به علم و دانش دارای زبان عربی مان، و سایر.

و تعلق فکر بیگانه موجود در منابع قدیمی دارای خون متعصب، در بین منتقل کنندگان از این کتاب به آن کتاب و در خودم و تعلقات خود، که اگر با سخن ایل بگوییم: ”فرزندانی که مال پدر را با سخاوت به راست و چپ پراکنده می کنند هم وجود دارند.“ اگر تعدادشان تک و توک هم باشد، هنوز هم صدای اینچنین ها باز می آید.

تحلیل گران به صورت اساسی نشان می دهند که... ”تاریخ زبانی که آذربایجانی ها اکنون بدان سخن می گویند، بسیار قدیمی است. کسانی که می خواهند به صورت آگاهانه یا نا آگاهانه، این زبان را به قرن های بعد (قرون ۵-۱۱) نسبت دهند انسانهایی هستند که از تاریخ ملی بی خبرند... داراییمان را تا قرن ۵۰ اینکه ساکنان قدیمی این وطن مادری هستیم را به زیر سوال برندگان و به ما اسم (وارد شدگان) نهندگان هم وجود داشته اند (از مقاله ی تنقیدچی عدالتلی، یازچی تواضوکار اولمالی). ” با شروع سالهای ۲۰ فرق کم و زیادی که ما بین ائتو گئتتیز، قلو تتو گئتتیز گذاشته می

خاطر است که هنوز هم نه در مورد منشا زبان، نه آشکارسازی و نه تحقیقات جدی در زمینه ی تاریخ زبان ادبی -بدیعی، هیچ آثاری نداریم، اگر چنین پیش رود، طی زمان طولانی هم نخواهیم داشت...

در اصل این اعتراض، م.ج. جعفروو بلافاصله مالک مضمون متودولوژی است. حقیقتا طی مدت درازی (حتی در یک سری از احوال در همین حال) تاریخ زبان آذربایجان دور از شرایط طی شده ی خودش، تحقیق شده بود و (تحقیق می شود) در علم تاریخ زبان پول دادن بر چنین قصور متودولوژی ”لغت شناسی“، نتیجه ی دلایل علمی محض و بی اعتنایی نسبت به فاکتورها می باشد (بر طبق همین مناسبت، ایدئولوژی دوره، و به عبارت درست تر آیتم های ایدئولوژی ایجاد شده)، و زبان آذربایجان زبانی است شامل سیستم تورک، در یک سری از حالات فکری عموما پذیرفته نمی شود و از لحاظ ماهیت مورد قبول قرار نمی گیرد، در بعضی مواقع ”همگون سازی فرهنگی تورکی“ عامیانه می کند، با منطق عامیانه، مشکلات مرکبی همانند منشا زبان را نمی توان حل کرد.

م.ج. جعفروو، وقتی برای تحقیقات اساسی متودولوژی تاریخی زبان مادری دعوت می کند، تنها منتظر جدا سازی روش علمی نبوده، ناراحتی هموطنان را هم ارائه می دهد، در اعتراض نامه ی ”مشکلات ایجاد یکپارچگی سخن و سخنان جدید آذربایجان“ (آذربایجان دیلینده

(مشکلات، خلق یکپارچگی سخن، و سخنان جدید در زبان آذربایجان) همانطور که دیده می شود مابین شکل کیفیت تاریخی و کیفیت معاصر مناسب انجام کار (و نظری) به دقت معین می شود. و در نظر بگیریم که این تفکر در "هر کدام از زبانهای ملی تاریخ آن ملت است. تمدن زبان شریک زنده ی گذشته است." ربطی به ملاحظه مولف ندارد یعنی در تفکر تحلیل گران تاریخ و معاصر در حالت مکانیکی یکپارچه شدن است (یا اینکه به صورت رو در رو جدا نمی شود) دیالوگهای آنها آشکار می شود. طرز ملاحظات م.ج. جعفروو، ملاحظات نویسنده ی مشهور زبانشناسی معاصر چون لاپونز را به یاد می آورد. چون لاپونز نشان می دهد که در شکل آشکار سازی، زبان عبارت است از:

عوض شدن یک سیستم غیر متعارف با یک سیستم دیگر است. یعنی در هر مرحله ای از آشکار سازی معاصر شکل تاریخی و یا همانند ماندگاری فاکتور غیر متعارف ادامه می یابد ... تحلیل گر باید این مساله را روشن کند که در داخل سیستم چه چیزی متعارف و چه چیزی غیر متعارف است و به صورت عمومی چه چیزی فاکتور سیستم نیست؟

مساله در اینجاست که م.ج. جعفروو از این دیدگاه به صورت کلی و مداوم موقعیت می گیرد: به آن لغاتی که پروفیسور دمیرچی زاده اعتراض می کند، (مثلاً: تنها، تلاطم، سکونت، ظلمت، محافظه و سایر) م.ج. جعفروو کاربرد آنها را طبیعی نشان می دهد. (یعنی از حالت غیر متعارف زبان دفاع می کند) اگر قسمت ترکیب سیستم نباشد، وقتی به شکل سخنان فشرده شده هم متعارف و هم غیر متعارف می رسم، تبلیغات ذهنی آنها را قبول نمی کند.

تفکر فیلولوژی در آن زمان در بورس است که قانون موجود در مناسبت های معاصر به قوانین گذشته تطابق ها را نشان می دهد، نقشه ی سیتتا قیاتیکی ادراک علمی با نقشه ی پارا دیلماتیک آن در یک سیستم هم آرای می تواند یکی شود. تفکرات م.ج. جعفروو به صورت محض چنین تفکراتی است به خاطر همان هم، در ملاحظات وی، پیدا کردن ضدیت می توان گفت که ممکن نیست. بخش دوم اعتراض نامه م.ج. جعفروو "در مورد بعضی مسائل زبان ادبی و بدیعی آذربایجان" به صورت کلی زبان نویسنده در مشکلات محصور شده بود. در آشکار سازی زبان عمومی ملت درباره ی تجربه ی فردی زبانی صنعتکار ملاحظات منتقدانه طبیعی بودن خویش را تا الان حفظ کرده است. م.ج. جعفروو در زبان نویسندگان، درد و دوران متقابل وجود و میل افراطی را نشان می دهد.

شود، نتیجتاً به این مساله می رسید که در یک سری از احوال تاریخ ملت را از تاریخ زبان او (و برعکس تاریخ زبان را از تاریخ ملت) در شکل جدا شده ای تحقیق کردن حالت رسم جدیدی به خود گرفته است. در اصل این خارج کردن موانع از تفکر علمی و پایداری آن در زمینه ی تشبیه اجتماعی است.

که عموماً حافظه ی گئولتیک را به سمت از بین بردن هدایت می کند، با جدا کردن تحقیقات ایدئولوژی ائتئوژنتیک از تحقیقات فلو تنو ژنتیک، بر امکان تاثیر بر هر دو از دور مالک می شود (با تاسف این میل در تاریخ شناسی ما تا امروز موجود است)

به طور عمومی، م.ج. جعفروو در حالی که از زبان ادبی صحبت می کند، تاریخی بودن و معاصر بودن را به وحدت در می آورد و این کم مانده که اساس متودولوژی ملاحظات وی را تشکیل دهد. مثلاً:

اشتباه از آنجاست که کسانی هستند که در زبان واژه های به کار رفته در چند قرن پیش و واژه های قابل فهم در دور خودشان، اما بعدها کهنه شده، و سخنان قدیمی و محلی شده را دوباره می خواهند به زبان ادبی بیاورند مثلاً کسانی هستند که به کارگیری به جای عاویل اوس، به جای خبر سالیق، به جای مشهور آنیق، به جای اهالی شئنلیک، به جای اطاعت اویساللیق، به جای شئی نسنه و به جای تجربه لی آناج و سایر را به مصلحت می دانند.

... زبان آنچنان گنجینه ای است که در هر جمله ی به کار رفته اش قسمتی از معنویات زندگی ملی نگهداری می شود. دارایی تاریخی ملت، برای فهمیدن گذشته اولین و معتبرترین منبع است. زبان ماده و عنصر است. با این وجود وقتی به دانشجویان معاصر زبان ادبی، و شکل های آن می رسم، هر زبانی می خواهد باشد، به عنوان زبان ادبی مخصوصاً در زبان بدیعی دوره ی معاصر کاربرد سخنان غیر قابل فهم از طرف عموم ملت، کار درستی به شمار نمی رود.

باشسيز قالمیش تاج (سونونجو فاتح رمانیندان)

BAŞSIZ QALMIŞ TAC (SONUNCU FATEH ROMANINDAN)

HÜSEYNBALA MİRƏLƏMOV

حسین بالا میر اعلم اف

صباح تئزدن جلاادباشی نادر شاهین اؤز باشینی نیزهده
گؤرنده، تیر-تاپ یئرہ ییخیلیب، هوشونو ایتیره
جکدی...

نادر شاه گئدیپ جاوان حرمی جوکینین چادیرینا
گیرندن سونرا صالح خان قیرخلی قوچو بیه ایشاره
اؤدیپ، اونو اؤز چادیرینا چاغیردی. او بیر یولداشلاری
آرتیق بورادا ایدیلر.
صالح خان دئدی:

— قوچو بی، ائشیتدین ده نادر شاه نه دئدی. صباح، یا
بیرسیی گون، ان آزی، گؤزلریمیزی چیخارتدیراجاق.
چونکی علی قولو خان یاخالانسا، نادر شاه اونو اؤلدوروب،
یا دا کور ائتمیش بیزیم ده اونونلا البیر اولدوغوموزو
مطلق اؤیرنه جک و ان اعتبارلی و یاخین آدامی کیمی،
ایلك نؤوبهده، سندن باشلایب، رحمتلیک قارداشینین
یانینا گؤندره جک.

نادر شاه، دوغرودان دا، بیر نئچه ایل قاباق هانسی بیر
ایش اوستهسه قوچو بیین قارداشینین قتلینه فرمان
وئرمیشدی.
محمدقولو خان قاجار دئدی:

— چوخ غریبهدیر، نادر شاه اؤز حیاتیینی قتله یئتیردی
آدامین قارداشینا اعتبار اؤدیپ... بلکه ده بو، اللهین بیزه
وئردی ان بؤیوک فرصتدی... قارداشلار، منیم سیزه بیر
تزه خبریم وار. شاهین گورجو خیدمتچسی اولان یاخین
بیر آدمیم احمد خان ابدالی گودوب. او و دیگر افغان
مینباشیلاری نادر شاهین چادیریندا اولوبلار. قنی خان دا
حاکزه... گیزیلی صحبت اؤدیبلر... نادر شاه اوللار نه امر
اؤدیپسه، سحرین آچیلماسینی صبرسیزلیکله گؤزلیرلر.
— داها زرره قدر ده شیهه نیز اولماسین کی، نادر شاه
اوللار بیزی آرادان گؤتورمه یی امر اؤدیپ! — صالح خان
قیرخلی بیر-بیر چادیرداکیلارین اوزونه باخدی.

نادر شاه اؤز حرمخاناسینا یاخینلاشاندا، یولدا جلاادباشی
ایله راستلاشدی. آباق ساخلایب دئدی:
— امیر خان، بؤیوک بیر ایش گؤرمک اوچون حاضر اول!
جلاادباشی اللرینی سینه-سینه قویوب، باش ایرک دئدی:
— اعلاحضرت، سوروشا بیلرمی نیه حاضر اولوم؟
نادر شاه غیظه:

— خیر، — دئدی. — مگر، ایشی-پئشه سی گؤز
چیخارماق، بویون وورماق اولان بیر جلااد نیه حاضر
اولماغینی بیلیمیر؟ گئت، صباح خاینلرین کؤکونو
کسمکدن اؤترو یئکه قیلینجلارینی ایتیله...
— باش اوسته، ظل الله. امرینیزی ایجرا ائتمه ی حاضرام،
— جلااد سؤزلرینی آرتیق نادر شاهین آرخاسینجا دئییب،
گؤزلرینی دؤیدو. و همین آن او عقلینه بئله گتیرمیردی
کی، هر گئجه نین بیر گوندوزو وار.

قوچو بی دئدی:

– سونرا نادر شاهین، – صالح بی پیچیلتی ایله دئدی، –
تاجسیز قالمیش باشینی نیزه ده گوروب ساکیتلشه جکلر.
علی قولو خان دا شاه اعلان اولوناجاق. او دا وعدینه عمل
اڤندن سونرا، بیز ده چکیلیب بیر یانا گئدجیک.
– بس کلات؟

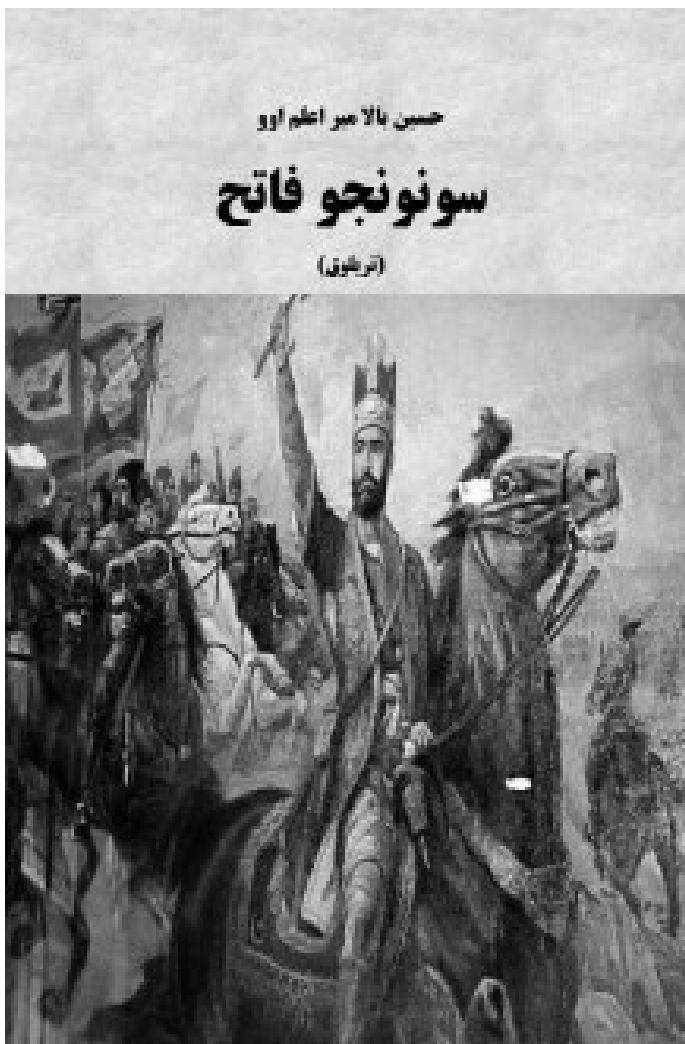
– بس، گئجه اؤزوموزله نادر شاهین چادیرینا
آپاراجاغیمیز قوللوقچولارا نه دئیجیک؟ آخی، دئییه
بیلریم کی، شاه قتله یتیرمه ی گئدیریک. سیز ده
گلین بیزه کمک ائدین...

– البته، هرهمیز اؤز پاییمیزی آلاندا سونرا.
اوراداکی وار-دؤولت ایسه، او قدردی کی، دنیا
دوردوقجا بوتون نسلی-نجابتیمیزه ده بس
اڤدجک...

بوندان سونراکی حادثه لر، حقیقتا ده، صالح خان
قیرخلینین دئیی کیمی اولدو. اما، البته، جزئی
دیشیکلیکلره. اما او هارادان بیلیدی کی، سوی
قصدن ساغ-سالامات چیخمايلاق، داها دوغروسو،
یارالاناجاق و بیر هفته کئچمیش ده آلدیغی
یارادان اؤلجک. کیم بیلیر، بلکه ده، اؤلوم آياغیندا
زاواللی فیکرلشه جکدی کی، اگر نادر شاه قصد
اڤتمسیدی، اونا هئچ نه اولمايلاقدی.

اما مثل وار دئییر، سن سایدیغینی سای، گؤر فلک
نه ساییر. سوی قصد ایشتیراکیچیلارینین باشچسی
او بیر دنیا یولا سالدیغی حکمدارین آردینجا
گنده جکدی...

اما هله کی، ساکیت بیر یای گئجه سی ایدی.
بولبوللر آي ایشیغیندا جه-جه ووروردو. اما آرا-سیرا
اورادان-بورادان بايقوش سسی ده گلیردی. نادر شاه گنج
حرمی جوکینین چادیریندا دؤرد جیققالی پاپاغینی بیر
طرفه قویوب، ائله پالتارلی-پالتارلی یاتاغا اوزانمیشدی:
– جوکی، یوخو منیم بوتون اختیاریمی الیمدن آلیب،
فقط یاتماماغیم مصلحتدیر، ائله کی، گوردون گوزوم
یومولدو، یوخویا دالیم، منی تئز اوپات...
بیر آزدان جوکی اؤزو ده باشینی نادر شاهین کؤکسونه
قویوب خومارلانندی. چادیرین قیزیلی رنگلی اورتا

– یوخ، یوخ، البته کی، بئله اولماز. بیز اونلاری
اینانديراجاغیق کی، علی قولو خان قوچاندا ایمیش،
قفیلدن چادیرا گیریب، نادر شاه قی دوستاق ائدی. بیز ده
اونو آزاد ائتمه ی گئدیریک.

قوچو بی دئدی:

– ایناناجاقلار؟

– سن دئیندن سونرا، البته، ایناناجاقلار.

– بس، سونرا نه اولاجاق؟

آیلى گئجەدە دوققوز نفر ياواش-ياواش نادر شاھين چاديرينا ياخينلاشديلار. قاباقدا قوچو بى گئيدىردى. چاديرين هر كونجوندە دۇرد گوجلۇ عسگر دايانمىشىدى. اولار، البتە، قوچو بى تانيير و اونون بو گون گۇزتچيلرين رئيسى اولدوغونو بيليرديلر.

قوچو بى بيرينجى گۇزتچى ياخينلاشيب دئدى:

– ظا اللھين امرينه گۇرە، بو گئجە خصوصيله احتياتلى اولماق لازيمدير. سنین يانيندا بير نفر دە كىمكى قوپورام. دقتلى اولون. چاديرا قوش دا ياخينلاشا بيلمەسين...

قوچو بى بو سۇزلرله بوتون گۇزتچيلره مراجعت ائديب، هرەسينين يانيندا بير آدام قويدو. اما يئردە قالان بئش نۇكر چاديرا گيرمك امريندن امتناع ائديب، چۇلدە دايانديلار. بير سانىي لنگيممين نئجە تهلوكنلى اولدوغونو بيلن صالح خان، موسى بى و قوچو بى چاديرا گيرديلر.

جوكى چۇلدە سس و هنيرتى ائشيديب، قالخيب يئریندە اوتوردو. او دوشوندو كى، چۇلدە يقين گۇزتچيلرى ديشيرلر. همين آن نادر شاه دا اوياندى. بو واخت سوي قصدچيلر خنجرله چاديرى جيريپ، ايچرى گيرديلر. قنديللرين ايشيغيندا گلنلرين ايندهكى سيريلمىش قيلينجلار پاريلدادى.

نادر شاه، صالح خانى گۇرن كيمي سۇيدو:

- بيشرفا! - و اونون اوستونه آتيلدى.

چۇلدەكى نۇكرلر دە چاديرين جيريلمىش يئریندن آغالارينين دالينجا ايچرى گيرديلر. چادير اللرى قيلينجلى، خنجرلى آداملارلا دولدو. بو زامان بخت نادر شاهدان اوز دۇندردى، آياغى چاديرين اورتا ديرينه باغلانمىش ايپه ايليشدى و يئره ييخيلدى. قيلينجين سۇيكنيب آياغا قالخسا دا، ضربە ائنديرمهيه مقام تاپمادى. قنديللرين ايشيغى دا سوي قصدچيلرين ايشينه چوخ يارادى. چونكى اولار قارانليقتا چتين كى، ايشلرينى بئله جلد و اصوللوجا يئرینه يئتيره بيلرديلر. بوندان باشقا، نادر شاهين هميشه اطرافى لرزهيه گتيرن،

سوتونوندا قنديللر يانيردى. پرده لر، ياتاقداكى ياستىقلار هامسىي عيني رنگدە ايدى.

صالح خان، نادر شاهين اۇلدورولمهسى ايله باغلى آلدىقلارى قرارى يئرینه يئتيرمك اوچون گئجە يارسينا قالمىش آياغا قالخدى و خيدمتچيلرينى دە اوياديب هيچانلا:

– دورون، دورون، بختورلر! تئز منيمله گلين!

– نه اولوب؟ – دئيه خيدمتچيلر تلسيك گئينه-گئينه سوروشدولار.

– على قولو خان نادر شاهين چاديرينا گيريپ، اونو حبس ائديب. گئديب شاھى خلاص ائتملييك.

خيدمتچيلردن بيرى دئدى:

– آغا، ائله بيز اۇزوموز اونو آزاد ائدجييك؟

– يوخ، آي آخماق، كىمكه باشقالارى دا گلجك. اما بيز اورا سسسيزجه گئتملييك. قيوراق اولون، اگر على قولو نادوروست سس-كوى ائشيتسه، نادر شاھى قتله يئتيرر.

دوغرودان دا، قارانليقتا داھا بير نئچه نفر كۇلگه كيمي سسسيزجه ياخينلاشيب اولارلا قوشولدو. آنجاق صالح خان نسه فيكرلشيب، يئریندن ترپنمهدى.

محمدقولو خان دئدى:

– نه اولوب، نيه ترپنميريك؟

– ايشيميزى گۇرندن سونرا سنین چاديرين اطرافينى محاصرهيه آلمىش محافظه آلايين احوالاتى ائشيديب، بيزى ساغ بوراخماياچاق.

محمدقولو خان دئدى:

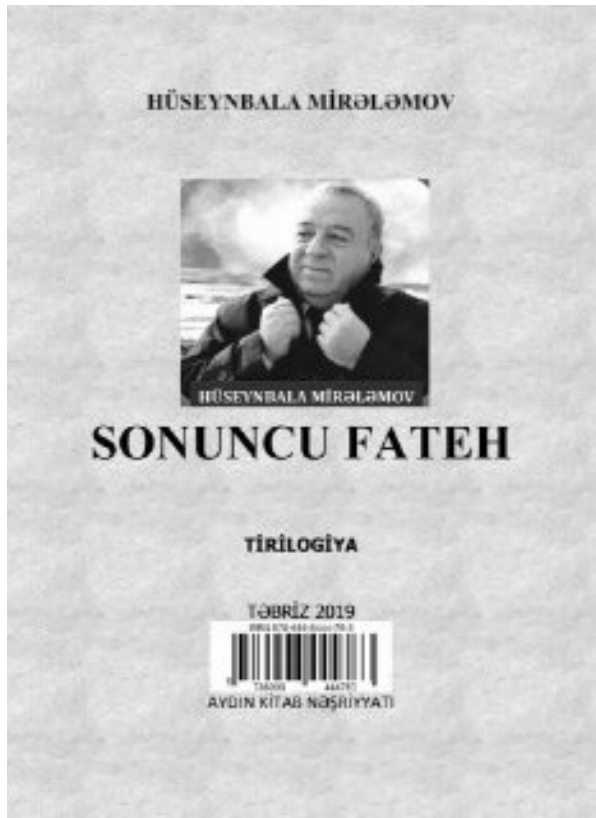
– دئييرسن من اوللارى ساكيتلشديرمك اوچون قالىم؟

– بلى، اوللارى گتير، قوى قرارگاهى محاصرهيه آليب، بيزى قوروسونلار.

– اوچونوز بو ايشين عهدەسيندن گله بيلجكسينيز؟

– بلى.

– ياخشى، اونداه، گئدين. من دە...

دە صالح خان قیرخلی آرتیق اۆلموش نادر شاهین باشینی کسمه‌ی جسارت ائتمه‌دیلر. آخیردا، موسی بین نۆکری گلیب، قیلینجلا جانسیز باشی بدیندن آییردی... ائله بو زامان گۆزلیلمز بیر حادثه باش وئردی. نۆکرلر نادر شاهین باشینی گۆتوروب نیزه‌ی کئچیرمک اوچون جوکینی بوراخیلار. گنج قادین جلد بالیشین آلتیندان خنجرینی گۆتوروب، سوی قصدین اساس تشکیلاتچیلاریندان اولان صالح خانین اوستونه جومدو. باشلاری نادر شاهین کسیلمیش باشینی نیزه‌ی کئچیرمه‌ی قاریشان نۆکرلر جوکی مانع اولماغا ماجال تاپمادیلار و جسور قادین خنجرینی هدفه - صالح خانین بؤیرونه سوخدو.

صالح خان:

- وای! - دئییب، دیز اوسته چۆکدو. - سونرا الینی یاراسینا باسیب ییخیلیدی. او بیرری سوی-قصدچیلر لئی کیمی جوکینین اوستونه جوموب، اونو دا او دونیا یا - نادر شاهین یانینا گۆندردیلر.

اوزاقلاردا عکس-صدا وئرن نره‌سی ده، ائله بیل، ایچینده قیریلیب قالمیشدی. او هئج آغزینی آچا بیلمه‌دی. چونکی صالح خان قیرخلی ایچری گیرن کیمی، یوخودان تزه جه اویانمیش شاهین اوستونه شیغیییب، کوریینه محکم قیلینج ضربه‌سی ائندیره بیلیمیشدی. نادر شاه ایسه بوندان بیر آن قاباق گلنلرین یاخین آدم اولدوقلارینی گۆروب، نره چکمه‌ی گنجیکمیشدی. بلکه ده، بو آدمالارین اونو اۆلدورمه‌یه گلدیکلری عقلینه سیغمامیشدی. بونا امین اولاندا، آرتیق ایش-ایشدن کئچمیشدی...

صالح خان قیلینجینی اونون کوریینه وورسا دا، ائله قورخموشدو کی، یئرینده دونموشدو... بو زامان محمد خان قاجار ایرلی یئراییب، الینده کی قیلینجی نادر شاهین باشینا ائندیردی، اۆزو ده ائله-بئله یوخ، بوتون گوجو ایله. و بونولا دا، دئمک اولار کی، مسئله حل اولوندو.

نادر شاه گوجلو آدم ایدی. اگر بو قیلینج ضربه‌سی اولماسایدی، او اوچ-دۆرد نفره چتین کی، جان وئردی. او، قندیلین ایشیغیندا باشینا طرف گلن قیلینجی گۆردو و بلکه یایینا دا بیلردی، اما، ندنسه، دیک دایاندی.

بیرجه اونو ائده بیلدی کی، علینده کی قیزیل امودو قارشیسیندا کی آداما توللادی. بو زامان قوچو بی اۆزونو یئتیریب، قیلینجلا نادر شاهین ساغ قولونو دوغرادا.

نۆکرلر ایسه جوکی طرف آتیلدیلار. بو واخت سوی-قصدچیلر آرتیق مقاومت گۆسترمه‌ین نادر شاهین اوستونه دوشوب، اونا دالبادال قیلینج زربلری ائندیرمه‌ی باشلادیلار. نهایت، نادر شاه ییخیلیب، یئرده حرکتسیز قالدی. نۆکرلر جوکینی توتوب، آغزینی یومموشدولار.

- باشینی کسین! - دئییه صالح خان چیغیردی.

بو عامرانه ایکی کلمه بئینین سون ایشارتیلاری سۇن نادر شاهین اۆزو ایله آپاردیغی آخیرینجی سۇزلر اولدو. بیردن-بیره هر یعنی ظلمت بورودو و اونو سانکی قان گۆلونه بوراخیلار. بونا باخمایارق، نه قوچو بی افشار، نه

چۆلدە - دوشرگەدە ايسه قريبه حادثه لر باش وئيردى. اولجه محمدقولو خانين عسگرلى ايله چاديرين اطرافينداكىلار آراسيندا آتيشما اولدو. بيلمك اولموردو كى، اونلار كيمديلر. هر ايكى طرفدن اؤلنلر، يارالانلار واردى. بونو گؤرن قوچو بى چيغيردى:

- من قوچو بيم، آتيشمانى كسين! گلنلىرى بوراخين! ايش-ايشدن كئچيب. نادر شاه آرتيق حياتدا يوخدور... الله رحمت ائلسين!! بو سؤزدن سونرا هامى داياندى. يئتميش نفر دك ايان دا گليب اونلار قوشولدو. آياق اوستو مصلحت-مشورتدن سونرا على قولو خانين دالينجا چاپار گؤندرديلر.

چاديرين ايچينده نادر شاهلا جوکينين مييتلرينى ياناشى اوزاتديلار كى، گلنلر ايكسيىنى ده گؤره بيلسينلر. آداملار گليب باخاندان سونرا سسسيژه حيرت ايچينده چيخيب گئيدرديلر.

چاديردا چوخلو ثروت - قيزيل، قيمتلى خلعتلر، قهوه دانلار، قيزيلا ايشلنميش گئيملر و سلاحلار، ميوه قابلار، داش-قاشلا سوسلنميش قليانلار، گوموش اوزنگيلر، يرلر، خنجرلر واردى. بو ثروتين ايچينده گلنلرين نظرلرينى ان چوخ جلب ائدن نفيس داش-قاشلا ايشلنميش شانلىق تاجى ايدى. سوي-قصدين تشكيلاتچيلارى نادر شاهين اؤزو ايله گزديردى و اريداتينى ضبط ائديب، سونرا حرملىرىن چاديرلارينا سوخولدولار، اونلارين اوست-باشلارينداكى، بويون-بوغازلارينداكى قيمتلى اشيالارى آلديلار. سونرا نادر شاه ياكين اولان اوچ ناظرين چاديرلاريني الك-ولك ائله ديلر، يالنيز حسنلى بى معيرالماليكه رحم ائديب، ديگرلرينى قدارجاسينا قتله يئتيرديلر. چوخ چكمه دى كى، نادر شاهين ان چوخ اعتبار ائتدى گؤزتچيلردن عبارت سوواري آلايينين باشچيسى، افغان سرکردهسى احمد خان ابدال اؤز دسته سيله سوي-قصدي افشارلارين اوستونه هوجوم ائتدى. دوشرگهده اولان اؤزبك دؤيوشچولرى ده افغانلار قوشولدولار. قوچو بى افشار الينين ايشاره سيله اونلارى ساخلادى. و اونونلا احمد خان ابدال آراسيندا بير خيلى مباحثه اولدو. لاکين بو مباحثه هئچ بير فايدا وئرمه دى، قيزيلباشلارين سايجا چوخ اولماسينا باخمایارق، افغانلار دؤيوشه-دؤيوشه جوکينين چاديرينا سوخولدولار.

نادر شاهين باشى كسيلميش بدننى گؤرنده، اللرى يانلارينا دوشدو. داها بوندان سونرا يانيب-ياخيلماق فايداسيز ايدى. دؤيوشه-دؤيوشه گئرى چكىلن احمد خان ابدال ضابطلرينه:

- قندهارا دؤنوروك! - دئيه امر ائتدى.

يولدا نادر شاهين دوشرگه سینه سارى پنجابدان گلن خزينه يوكلو كاروانين قاباغىنى كسديلر.

كاروانباشينين نادر شاهين اؤلوموندن خبرى يوخ ايدى.

احمد خان ابدال خزينه نى اله كئچيريب، اؤز آلايى ايله قندهارا يوللاندى...

ئېپلوق

كسدىردى. سكه نين اوزرينه بو سۆزلر يازيلمىشىدى: «الله
ين امرى ايله علينين آدينا كسىلمىش شاهلىق سكهسى
ايشه دوشدو». و اصلينده، چۆكمكده و داغىلماقدا اولان
بۆيوك سلطنتين هر يئرئىده، ايستر-ايستمز، باش
وئرمىش ديشىكلىكله بارىشمالى اولدولار.

نادر شاهين اساس قاتيللرىندىن بيرى صالح خان قىرخلى
بىر مدت سونرا آلدىغى همين خنجر ياراسىندان اۆلدو.
آنچاق اونون كلات خزينهسىندىكى پايى اوشاقلارينا
چاتدى. سوي قىصدى ايشتىراك ائتمىش محمدقولو خانا
على شاه اوللر احترام گۆسترسى ده، سونرا اونو گۆزدن
دوشموش آدام كىمى نادر شاهين آروادلاريني اختيارينا
وئردى. قادىنلار بىر گۆز قىرپىمىندا شاهنشاهين
اينتىقامىنى آلىپ، اونو تىكه-تىكه دوغراديلار.

بوندىن سونرا اساس واختىنى عىش-عشرتده كئچىرن
على شاه اۆزوندن كىچىك قارداشى ابراهيم خانى (بو
آدى اونا نادر شاه وئرمىشىدى)، مركزى اصفهان اولماقلا،
آذربايجانلا عراقا حاكم تعيين ائتدى. او، - يعنى على
شاه، نادر شاهين خزينهسىنى عىلسىزجاسىنا داغىتىدى،
بۆيوك واريداتى، يئرلى-يئرسىز، ايستىدى آداملارلا
پايلادى.

اىستانبولدان دۇندىن سونرا مشهور «تارىخ نادر» اثرىنى
تاماملانمىش ميرزه مهدي شاهيد اولدوقلارنى بئله ديله
گتيرىردى: «او، خام گوموشو بيشمىش شلغم يئرئىنه،
جواهراتى ساخسى و داش يئرئىنه خىج ائتدى».

على شاهين حاكمىتى اون بير آي سوردو. قارداشى
ابراهيم خان اۆزونو شاه اعلان ائندىن سونرا اونون
گۆزلىرىنى چىخارتدىردى. تبرىزده تام اختيار صاحى
اولان اميراسلان خان افشارلا اوللر خوش رفتار ائتدى،
اونو اۆز طرفينه چكىدى، سونرا دا اۆلدورتدو.

بو زامان خراسانداكى طايغه باشچىلار شاهزاده شاهرخ
ميرزه نى ارک قالاسىندان چىخارىپ، شاه اعلان ائتدىلر.
او هم نادر شاهين، هم ده شاه سلطان حسين صفوينىن
نوهسى اولسا دا، اولجه تاخت-تاجدان امتناع ائتدى.

نادر شاه افشارين حياتىنا سون قويان همين دهشتلى
گئجه بئله غملى و آجىناجاقلى منظره ايله باشا چاتدى،
اما اۆلكهده قانلى قىرغىنلار، فاجعه لر بيتىب-توكنمك
بىلمهدى.

على قولو خانين گۆندردى قوشون كلات قالاسىنى
محاصرى آلدى.

نادر شاهين اۆلوم خبرىنى ائشىدن كىمى اوغلانلار
نصرالله خان، امامقولو خان، اون دۆرد ياشلى نوهسى
شاهرخ ميرزه آتا مينيپ، مروه سارى گئتدىلر. اما چوخ
چكمهدى كى، اونلار اۆچونو ده توتوب، كلات قالاسىنا
گتيردىلر.

على قولو خانين گۆستريشى ايله شاهرخ ميرزه آنا
طرفدن صفوى سولالهسىندىن اولدوغو اۆچون ساغ-
سالامات مشهدهدىكى ارک قالاسىنا آپارىلدى. يئرده
قالانلار، نادر شاهين بۆيوك اوغلو رضاقولو خان باشدا
اولماقلا، عائله ليكجه كلاتدا قتله يئتيرىلدىلر. سود امر
اوشاقلارلا، نادر شاهين حاميله آروادلارينا بئله رحم
اولونمادى.

نادر شاهين نئشى مشهد شهربه گتيرىلىپ، ساغلىغىندا
اۆز آدينا تىكدىردى بالا خىابانداكى سردابه ده تورپاغا
تاپشورىلدى.

قىزىلباش طايفا لارى، حتى افشارلار، آز قالا، تانرى
دئيب، سجدى ائتدىكلرى بئله بير آدامين قتلىنى چوخ
ساكيت قارشىلايدىلار. چونكى ديلده-آغيزدا گزن
صحبتلرده اونون انسان باشلارىندان دوزلتىردى
قالالاردان بحث اولونوردو.

كلاتدا اولان لعل-جواهراتى، مىليونلارغا نقد پولو
مشهده گتيزدىرن على قولو خان ايسه، نادر شاهين
اۆلوموندن اون آلتى گون سونرا على شاه كىمى تاختا
چىخىپ، اۆزونه عادىل لقبىنى گۆتوردو. على شاه اۆز
آدينا مسجىده خطبه اوختودوروب، ضربخانادا سكه

قراریندان داشیناندا ایسه آرتیق گنج ایدی: اونلاردان اوچو بوغولموشدو، یالیز حسن میرزه ایله حسین میرزه نین بختی گتیرمیشدی، اونلاری یاریمجان حالدا ایپدن خلاص ائتمک مومکون اولموشدو.

چوخ چکمه‌دی کی، خراسان امیرلری بیرلشیب، شاهرخو تاختدان سالدیلار. بوندان سوی-ایستیفاده ائدن دوشمنلری اونون گؤزلرینی چیخارتدیریب، سویوق زیندانا سالدیلار. یئرینه شاه سلیمان صفینین قیز نوه‌سی میرزه داوود اوغلو میر سید محمد صدرینی گتیردیلر. او ۲۶ یانوار ۱۷۴۹-جو ایلده تاختا چیخیب، اؤزونو ایکینجی سلیمان شاه آدلاندیردی.

بئله، بیر نچه آی اؤتوب-کئچدی. گونلرین بیر گونو شاهرخون آروادی - میرزه خان سلطان جلاپیرین قیزی بوتون جلاپیرلر طایفا سیندان اولان امیرلره نامه یازیب بیلیردی کی، ارینین گؤزلرینین چیخاریلماسی یالاندیر. مشهد حاکمی یوسفعلی خان جلاپیر، قارداشی بازال خان باشدا اولماقلا، ایکی مین آتلی ایله سلیمان شاهین ساراینین قارشسییندا دایاندی. یوسفعلی خان بیلیردی کی، شاهین فرمانی ایله جلاپیرلیرین آتلی قوشونو حربی کئچیده حاضردیر.

وکیل امیر اعلم خان خزیمه سلیمان شاهین حضورونا گلیب عرض ائتدی:

- یوسفعلی خانین بو بیاناتیندان خیانت قوخوسو گلیر! بدبختچلییکدن بوتون امیرلر سیزین تاپشیریغینیزلا امیر مهرباب خانین جنازه‌سینین دفنیه مشغولدورلار.

آتلی دسته‌سی چهارباغ داروازا سیندان ایچری سوخولوب، سلیمان شاهین محافظه‌چیلرینی دارماداغین ائتدیلر. خیلی تلفاتدان سونرا سلیمان شاهین طرفدارلاری سلاحی یئر قویوب، تسلیم اولدولار. سید محمدی تاختدان سالیب، گؤزلرینی چیخارتدیلار. شاهرخ یئنه تاختا چیخدی. ترفدارلاری اونون کور اولدوغونو بیلسنلر ده، داها ایش-ایشدن کئچمیشدی...

طرفدارلاری امام رضا توربه سینین حیاطینده بؤیوک مجلس قوروب، آند ایچیب، اؤز آرالاریندا عهد و پیمان باغلادیلار کی، بوندان سونرا شاهرخ میرزه‌یه بیت ائدجکلر ۱۱۶۱-جی ایل شووال آیینین ۹-دا^[۱۷۹] شاهرخ میرزه مشهده تاخت-تاجین وارثی کیمی شاهلیغی قبول ائتدی.

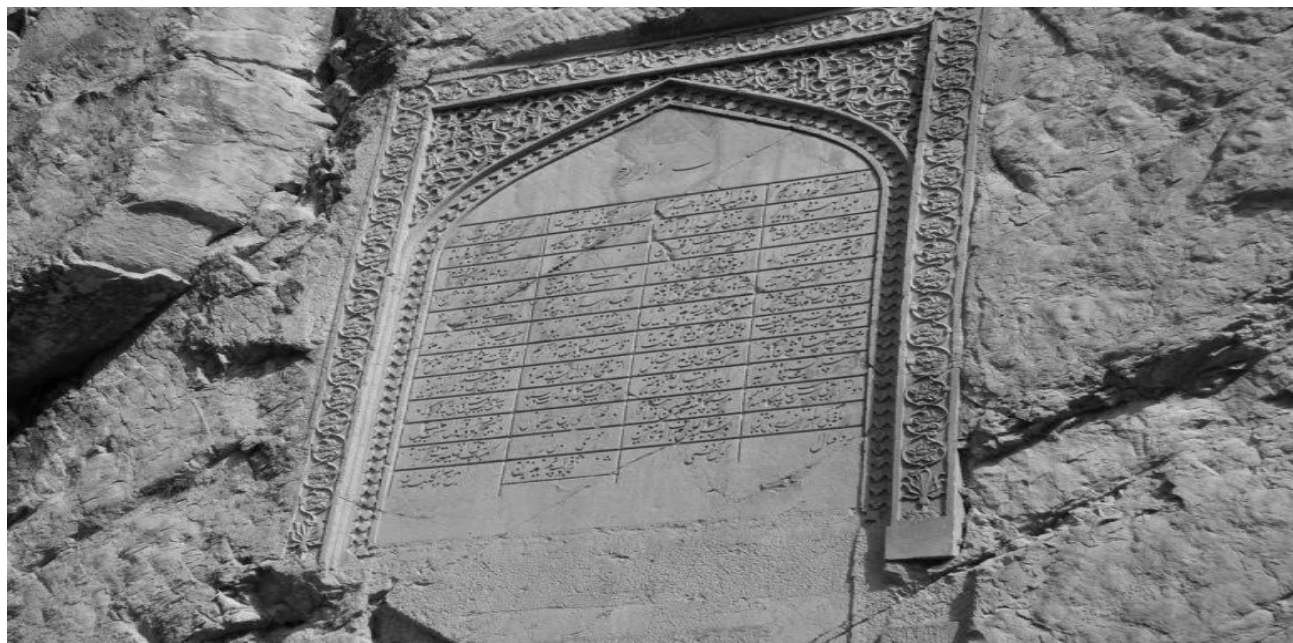
ایکی آی سونرا ابراهیم خان تبریزده شاهرخ میرزه نین علینه چیخدی و اؤزو شاهلیق تاختینا اوتوردو. او دا عادل شاه لقبی گؤتورموش قارداشی علی قولو خان کیمی دؤولت مالینی حراجا قویوب، ایستیدی آداملارا پایلادی، یاراماز شخصلره وظیفه وئریب ایرلی چکدی.

ابراهیم خان، مهدی خان افشاری تبریزده والی قویوب، کور قارداشی علی قولو خاندا گؤتوروب قوشونلا خراسانا یوللاندی. نادر شاهین زامانیندا مشهد شهرینده وقف املاکینین باشچسی تعیین اولونموش میر سید محمد قم شهرینده تعمیر ایشلری گؤردوروردو. قم ساکینلرین کیمکی ایله او، شهرین داروازالارینی ابراهیم خانین اوزونه باغلادی. چوخ چکمه‌دی کی، شاهرخون آداملاری ابراهیم خانین اؤلوسونو کور قارداشی ایله بیرلیکده مشهده گتیردیلر.

کور علی قولو خانین عاقبتی ده بیر وخت نادر شاهین آروادلارینین علینه کئچمیش محمدقولو خانین عاقبتی کیمی اولدو. قادینلار اوندان کلاتدا قتل ائتدیردی اوشاقلارینین اینتیقامینی آلدیلار. شاهرخون گؤستریشی ایله علی قولو خانلا ابراهیم خانین اوغول اؤولادلاری گلجکده شاهلیق ادعاسی ائتمه‌سینلر دئییه دار آغاجیندان آسیدیلار. گنج شاهین قلبینی رحمة گتیرمک اوچون کشیکچیباشی سعادتقولو خان قیرخلی، جلادباشی قربانعلی خان، بیر ده شاهرخون قوهومو صفیقولو خان قیرخلی خواهیش منت ائتدیلر. شاهرخ کلات قالاسیندا علی قولو خانین امری ایله قارداشلارینین، عمسی اوشاقلارینین کؤپه بوغازینا اسکی باسیب بوغدوردوغو آنلاری خاطرلادی. اما یئنه ده اورپی یومشالادی،

قاجارین اینتیقامینی آلدیغینی دوشوندو. اما طالع اونا دا اؤز اجلی ایله اؤلمه یی نسیب ائتمه‌دی. نادر شاهین اؤلوموندن اللی ایل سونرا شرق دونیاسیندا اؤز قیلینجی ایله آد-سان قازانمیش آغا محمد شاه قاجارین دا حیاتینا سوی قصد

نادر شاهین اؤلوموندن سونرا آذربایجان خانلیقلاردا پارچالاندى، آذربایجاندا و ایراندا شاهلیق تاجی اوغروندا چوخلو ساواشلار اولدو، قانلار تۆكولدو. تاختا چیخان دا اولدو، تاختدان ائتن ده! اما اولانلارین هئچ بیرینین

اولوندو.

آرادان بیر نئچه قرینه اؤتوب کئچدی...

نادر شاه افشار ابدی اولاراق سئویملی مشهد شهرینه «قاییتدی»، بو دفعه تونج آتینین بئلینده عظمتلی بیر هیکل کیمی...

ایندی آسیانین سونونجو بؤیوک فاتحی بهار گونشینین آل شفقلى آلتیندا برق ووران همین عظمتلی هیکلیندن حسرتله کئچمیشه - اؤلکه‌دن-اؤلکه‌یه یوروش ائتدی گونلره بویلانیر... و قرینه لری او اوزوندن گلن گور سسی سانکی باهار روزگارلارینا قوشولور: «من خاقان دئیلم کی، خالقا حامیدارلیق ائدیم، الله دئیلم کی، رحملی، مرحمتلی اولوم، پیغمبر دئیلم کی، خلاص یولونو گؤستیریم... من بؤیوک قدرت صاحبین غضبی چاغیندا یاراتدیغی عادى آدامام کی، ساغلیغیمدا اولدوغو کیمی، اؤلندن سونرا دا روحوم اؤزومه سارای بیلدیم آتیمین یهرینده اوتوروب، یئنه بو گناهکار دونیانی گزیب دولاشیر...»

باکی شهری، ۲۰۰۷ - ۲۰۱۱

حؤکمرانلیغینی نادر شاهین حؤکمرانلیغی ایله مقایسه ائتمک اولمازدی.

کولکلر یوز ایل، بلکه ده ایکی یوز ایل سونرا آذربایجانلی شاعرین غملی سسینی دیار به دیار ائللره یایاجادی:

«دخی گؤرمز جهان اهلی نادر شاه افشاری دونیادا...»

نادر شاهین کلاتدا هیند معمارلارینا تیکدیردی خزینه‌ده ساخلادیغی زنگین لعل-جواهرات، قیزیل پوللار اوجسوز-بوجاقسوز سلطنتی کیمی تئزلیکله داغیلدی. افشارلار سلطنتینین یئرینده گلجکده ایران آدلانان بیر مسلمان دؤولتی قالدی.

بیر مدتدن سونرا باشقا بیر تورک منشألی سرکرده - آغا محمد شاه قاجار، نادر شاهین نئشین مشهده‌کی سردابه‌دن چیخاریب، تهرانا آپاردی - اؤز سارایینین آستاناسیندا باسدیردی کی، هر دفعه ایچریی گیریپ چیخاندا، یاقلاری آلتیندا قالیب تاپدانسین... بونولا او، باباسی فتحعلی خان

آذربایجانین مبارزه شعرینه اؤترگی بیر باخیش (۱۳۰۴ینجی ایله قدهر)

رضا همراز

تبریز لهجه‌سی دالغالانیر و بو شاعیرین نهضت
چاغلاریندا نسبتا یاشلی اولماسی دا حدس ویریلیر. او
شعرلرینین بیرینده دئییر:

بو حقیر ائوده اوگون قورخودان آواره قالیب
تازه دن توپ و توفنگین سسی ناگه اوجالیب
رنگی تغیر تاپیب حالتی یکسر دولانیب
آز قالیب قورخودان اول وقته اول دیوانه

قالدی تبریزده چوخ تخت حکومت خالی
گتیریب ائيله دیلر قائم مقامی والی
اوزو وئرمیردی کونول [آمما] ولی اقبالی
حکمران اولدو عجب مملکت ایرانه

تبریزه حاکم اولاندا بو، اولوب شهر شولوق
اولمامیشدی بو نچه وقتده بو نوع باهالیق
گۆردولر یوخدو به غیرت کیشیلرده کیشی‌لیک
غیرت ال وئردی اناثه کی چیخا مئیدانه

داها حیرت ائدیجی بودور کی، ۱۳۲۰ ده چیخان
گۆنده‌لیک‌لرین بیرینده «هلال امضاسی ایله زینب پاشا
حاقیندا یازیلان بیر مقاله‌نین اته‌یینده کی معروف شعر
(زینب پاشا الده زوپا اوز قویدو بازار اوستونه) ده درج
اولموشدور. بو شاعیرین تخلصی (باجادان باخان) قئید
اولموشدور. بیلیریک کی، او دؤورون شاعیرلریندن
رحمتلی تبریزی «علی فطرت همین امضا ایله یازاردی.
امما، نه ایسه همین شعرده ائله او تخلصله درج
اولموشدور. اگر بومسئله‌نین سهوی اولماسا، میرزه فرخ
آذربایجانین میلی حؤکومتینین عرفه‌سینه قدهر ساغ
اولان بیر شاعیرلردن ایدی. باجادان باخانین بو شعرلریندن
علاوه همین گۆنده‌لیکده بیر سیرا باشقا شعرلریندن ده
اؤرنک‌لر وئریلمیشدیر. بئله‌لیکله گۆروروک، همین جریان

آذربایجانین مبارز و مقاومت پوئزیاسی اوزون بیر تاریخه
مالک اولدوغو کیمی، تاسفله بو گونه قدهر نه ایسه
آچیق‌لانمیشدیر. بو اولوسال ادبیاتین چاغداش شعر و
نثریمیزده دانیلماز رولو اولموشدور. مبارز شعریمیز
دئمک، اؤتن قردن داها زنگین‌لشیر. همین شعرلر
تانباکی حرکاتی ایله چیچک‌لنمیشسه، داها سونرالار
خوش بویالی گوللر یئتیرمیشدیر. تانباکی حرکتی، تاریخ
بویلو تبریزده‌ده باش توتدو. بو حرکت ناصرالدین شاهین
سون‌شاهلیق چاغلاریندا ۱۲۶۹ دا اوز وئریب و سبب
اولدو، خالق کوتله‌لری قیام ائدله‌ر. بو آرا فیکیر و قلم
صاحب‌لری ده گئری قالمادی‌لار.

او چاغین اینتگین شاعیری «میرزه فرخ همین نهضتین
توققوشمالارینین بیر سیراسینی خصوصی ایله زینب پاشا
عصیانین تام باجاریقلا شعره چکمیشدیر. میرزه فرخ-ون
حیاتی و باشقا یارادیجیلیغی حاقدان معلومات یوخدور.
آنجا، اونون بیر - ایکی پارچا الده اولان شعرلریندن
اونو ضیالی تانیماق هئچده چتین دئییل. میرزه فرخ-ون
(سبک‌شناسی) باخیمیندان تبریر شاعیری اولدوسوندا
هئچ بیر شبهه یئری اولما بیلمز. نیه‌کی، اونون شعرلرینده

چاپ دیر.های - کوی دور، باروت قوخوسودور. بو دؤنه ایش فرق ائدیر. بئله کی، مشروطه دن اولده کی شعرلر شعاردورسالار، مشروطه دؤورو شعرلر داها خالق هیجانا گتیرن، اونلار اوره ک و جرئت وئرن، اونلارین مبارزه و دؤیوشه چاغیران و بو کیمی اسلوب و ژانرلی ایفا ائدیرلر. مشروطه دؤرونده کی شاعیرلر، مشروطه نی یاخیندان گؤردوکده، اونون آجی و شیرین وهابئله تصویرلرین شعرلرینین بزه یی ائتمیشلر. بو دؤورون شعرلی داها اونجه دئییلن شعرلرله فرقلی اولموشلار. البت بو طبیعی دیر کی، هر انقلابین ثمرلی ایشلریندن بیر سیرا یئنی فیکیر و دوشونجه لرین مئیدانا و دوغرو دئسک اورتایا کلمه سی اولار.

اؤنجه دئدییمیز کیمی (تحریم تنباکو) آدی ایله مشهور آذربایجاندا اوز وئرن حرکتلر کی، دئمک مشروطه یه بیر گیریش کیمی ایدی بیر چوخ ضیالیلر و آیدین فیکیرلیلر بارا گتیردی. ماراغالی زین العابدین. تبریزی طالبوف و... کی بونلاردا اؤز یئنی دوشونجه لرین خالق کوتله لرینین قوللوقلاریندا قویماقلا برابر، اونلارین اسکی و کهنه فیکیرلردن ال گؤتورمه لرین ایسته میشلر کی، بئله ده اولدو. همین آد وئردییمیز یازیچی لارلا بیرگه نجه یازیچی و شاعیر دانیلماز ده بییشیکلر یارادا بیلدی لری، اونلارین داوامچی لاری مشروطه دؤورونده کی یازیچی و شاعیرلر اولدولار و بو دؤنه وضعیت کئچمیشده کی کیمی اولمادی. میللی شعورلار اوپاندی لار. یازیچی و شاعیرلرین سانلاری چوخالیدی، شهیدلرین سای آرتدی. بورادا ایش دؤندو. حسرت اولدو، یولداش اؤلدو، دیدرگین لیک بارا گلدی. آوارا - سفیل لیک اولدو، مخروبه یئرلر و آبدله لر گؤزه دهیدی. بو دؤنه یارالی اولدو، خسته اولدو، توپال اولدو، و نهایت مبارز شعرلریمیزین اصل مایاسی بو کیمی حادثه لریند آیلندی. او دؤورون شعرلرینین و شاعیرلرینین بیر چوخو، شاهی، وزیر، وکیل و...

سبب اولور بیر سیرا شعرلر قوشولسون. بونلارین بیر سیراسین ائله خالق اؤزو قوشسادا، اونلارین میللی شعورلارینین یوکسک سویه ده اولدوغونو گؤستریر. بو شعرلر ارزشلی سند اولاراق، تاریخیمیزده اؤزل بیر یئرده اولموشلار. تنباکی حرکتینین مبارزه سینده «زینب پاشا» عصیاندا مهم بیر یئر توتور. بو عصیاندا بیر سیرا شعرلر قوشولور. تاسفله اونلارین قوشانلارینین آدلاری هله لیک بیزه بللی و آیدین اولمامیشدیر. بو عصیان گؤره ن بیر شاعیر گؤردوکلرین گؤزه لجه شعر چرچیوه سینه سالمیشدیر:

زینب پاشا الدهه زوپا اوز قویدو بازار اوستونه
گویا کی، دشمن اوز قویوب اوردوی تاتار اوستونه
چادور شبین باغلاب بئله هم چیرمیوب قولارینی
یاشماقیله دوتموش اوزون، هم ساللانان پوللارینی
تنظیم ائدیپ اؤز نقشه سین هم گئتدیکی
یوللارینی

فرمان وئریب یولداشلارین اویناتدی اغیار اوستونه
زینب پاشا الدهه زوپا اوز قویدو بازار اوستونه...

داها سونرا مشروطه حرکتی اوز وئیر. هر یئر چال -

بی‌غیرت رحیم‌خان هنج او تانمیرسان
 یاشاسین ستارخان، ملت یاشاسین
 باقرخان آتلیسی جمله یاشاسین...

یا حیدر خان عمی اوغلویا حصر اولونان شعرلردن:

عم اوغلو گلدی خویا
 خویلولارا قرار قویا
 یثتیم‌لرین قارنی دویا
 یاشاسین گۆزهل عمو اوغلو
 راستا بازارین راستاسی
 گلیر مجاهد دسته‌سی
 عمو اوغلودور سرکرده‌سی
 یاشاسین گۆزهل عمو اوغلو

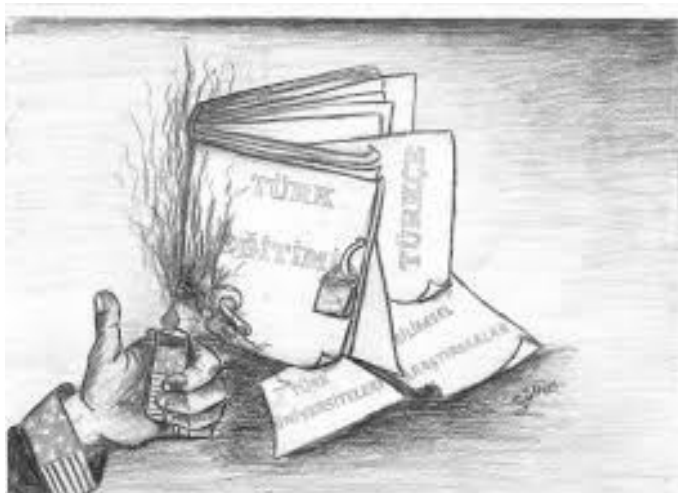
بونلاردان اؤنجه فتح‌علیشاه زامانی چیرکین (ترکمن‌چای)
 و (گلستان) معاهده‌لری باغلاناندا بو کیمی درین معنالی
 بیاتیلار قوشولدو:

آراز سندن کیم گئچدی
 کیم غرق اولدو کیم گئچدی
 فلک گل ثابت ایله

تعریف - تمجید ائندده، باشقا شاعیرلرایله
 حیوانلارین دیل‌لریندن ناغیل و سئوگی‌لینین قاش
 - گۆزوندن و... یازیر سالاردا، آنجاق، ضیالی و
 آیدین فیکیرلی شاعیرلر خالق یوخودان اوپاتماغا و
 یئنی اصوللاری و پرئسیبلری دویمایا
 چاغیریردی‌لار. بو یازیچی و شاعیرلرین بللی دیرکی،
 سولاری باشقالاری ایله بیر آرخا گنده بیلمزیدی.
 ائله اونا گۆره، مداح و دربار شاعیرلری ضیالی و
 ده‌یرلی اسلوبدا یازیلان ماتیریاللاری و یازارلارین
 قیناییردی‌لار و او گون اونلارین گۆزونده خائین‌لر
 بوگون تام عکسینه اولاراق خادیم کیمی آدلانیب
 عزیزلنیرلر. اوست - اوسته مبارز شعریمزین
 سیماسین گنج‌لر دولوردولار و ائله اونا گۆره خالق

دیلینه چوخ یاخینلاشدی. بو دؤورلرده خالقین دا
 شعرلری گئنیشلنیر. چوخلو بیاتی قوشولور. چوخلو
 تاپماجا دئییلیر. بیر سیرا ناغیل‌لار یئکونلاشیر، میللی
 قهرمانلاریمیزا شعرلر دئییلیر. بونلارین بیر سیراسینین
 حتی قوشانلاری و دئین‌لری ده بللی دئییل کیم‌لر
 اولموشلار. بلکه ده اونلاری ائله ساده خالق یاراتمیش و
 گاهداندا بیر شاعیرین یئری و ایزی بللی اولموشدور.
 دئدیییمیز کیمی همین دؤورلرده ایگید قهرمانلاریمیز،
 چون خالق کوتله‌لرینه ارزش و قیمت وئریردی‌لر و
 اونلارین حق‌لرین و ایستکلرین قوروماق اوچون،
 جانلارین اووجلاریندا قویوردولار، خالقدا اونلاری سئوهر
 و اونلارا حؤرمهت گۆزو ایله باخیردی‌لار.

تبریز اهلی اوچ ایل چکدی مشقت
 پامال اولدو آیق آلتدا رعیت
 مشروطه‌نی آلدی آخیردا ملت
 یاشاسین ستارخان، ملت یاشاسین
 باقرخان آتلیسی جمله یاشاسین
 حلال اولسون اوسودکی سن ایچمیسین
 جانان کئچیب بو ایشده دایانمیسین

بعضاده روزنامه‌نین قاپوسو تخته‌له‌نیردی. باخین «انجمن، «ملانصرالدین، «آذربایجان»، «تاله ملت» و ... کیمی قزئت‌لرین آخیر - عاقبتینه.

بئله‌لیکه بو سببلره گؤره آذربایجانین مبارز شعرینین تاریخیندن یاخود ده‌یرلی اؤرنک‌لریندن گونش ایلی ۱۳۰۰ اونجو ایله قدهر آغیز یان‌دیران بیر شئی‌ه‌لیک‌لده یوخدور و دئدی‌میز کیمی اونوندا علتی معین سببلر اولموشدورکی، دئدیک. بیزجه بو دؤورون شعرلری یئکونلاشمالی و الک - قلبیر ائتمه‌لی ایش‌لرین آن ضروروسودور. آشاغیدا تقدیم ائده‌جهمیز اؤرنک‌لر ۳۰ ایل‌لیک آذربایجان مبارز شعرینین نمونه‌لری دیرلر.

تبریزی حقیقت

رحمتلی مشهدی محمدباقر حقایقی مطبعه‌چی (تبریزی حقیقت) ۱۲۳۹ - ۱۲۴۰ ینجی گونش ایلی‌نده تبریزین مقصودیه محله‌سینده آنادان اولموشدور. او گنج چاغلاریندا روسیه‌یه گئدیر و اورادا بیر تاجیرکیمی ایشله‌سه‌ده، آنجاق ادبیاتا اؤزل مارق گؤستری و ائله بو سببه بیر سیرا شاعیر و یازیچی ایله ایستر - ایسته‌مز تانیش اولور. او بیر اورتا یاشلی اولراق، مشروطه سسی قولاغینا ده‌یر و ائله همین زامان آنایوردونا کؤچوب و مجاهدیلره چیین - چینده استبدادلا دؤیوشور. شاعیر حقیقت اؤزو بیر شعرینده بئله دئییر:

هانکی گونوم خوش گئچدی
آرازی آیردی لار
قومونان دویوردولار
من سندن آیریلما‌دیم
ظلم ایله آیریدیلار

دؤیوشچولرین و میلی قهرمانلارین جسارت و شجاعت‌لری بو دؤورون شاعیرلرینه الهام قایناق‌ی اولاراق گؤزل، گؤزل شعرلر قوشولور. داها سونرا همین شعرلر ماهنی کیمی دؤیوش سنگرینده مارق و خوش آهنگ‌لرله اوخونوب مجاهدیلرین قانلارین جوشدورور.

تاسفله اوست سطیرلرده دئدی‌میز کیمی، بو دؤورون شعرلری نه ایسه لازیمی قدهر اولموشسادا آچیق‌لانما‌میش و آچیلما‌میش بیر صحیفه کیمی‌قالمیش و یئکونلاشماسی یئرلی - یاتاق‌لی گؤرونور. آخی بو دؤورده «خازنلر وار، «حقیقتلر وار، «سعید سلماسیلر وار و غیره‌لر وار. اونلارلا برابر «صابر» لر وار. صابرین آن یاخین دوستو «عباس صحت»-ین فیکریجه، صابرین آخیرده‌کی بئش ایل یارادیلجیلغی بیر اوردودان چوخ مشروطه حرکاتینا خدمت ائتدی. دوزدو کی، کئچمیشده رحمتلی پروفیسور محمدتقی زهتابی ده‌یرلی وارلیغین اؤتن ساییلاریندا (مشروطه دؤوری ادبیاتیمیزین مقدراتی) باشلیقی مقاله‌سینین گیریشینده دانیشدیغیمیز حیصه‌یه اؤتری باخیب، ها بئله، اوستاد محمدعلی فرزانه (چشم‌انداز شعر مبارز آذربایجان) عنوانلی مقاله‌سینده بیرسیرا دویونلری آچمیشلاردا، آنجاق اولدوغو کیمی اشاره اولونما‌میش و گئنیش بیر تحقیق آپارما یئری بوش گؤرونور. دوغروسو چاغیمیزین بو شعر بؤلومو مظلوم‌جاسینا نچه قالمیشدیر، هم دونن همده بوگون. مشروطه ایل‌لری کی، آذربایجانین مبارز شعرینه قزئت‌لرده ائله بیر یئر آچیلما‌میشدیر. خالقین دیل‌لرینده گزیردی و هردهن بیر شعر بیر قزئتین بیر بوجاغیندا چاپ اولدوقدا، ایکینجی دؤنه اونا اخطار وئریلیردی و

میرزه گولزار حامبال

بایرامعلی عباسزاده کی، شعرده «حامبال»، «میرزه» «گولزار» و «میرزه گولزار» امضالاری ایله شعر یازاردی گونش ایلی ۱۲۳۸ ده سارابین دونی کندینده آنادان اولدو. شاعیر میرزه گولزار بویا چاتدیقا یاشاییش چتین لیکلری یاخالایب و آجی بیر عؤمور سورمه یه محکوم اولور و نهایت اوتای آذربایجانا گئدی، اؤزون اویان - بویانا ویردیقا، حامباللیق ائدیر. همین زاماندا یاخیندان مشروطه انقلابیندان خبرسیز اولمایب و اوزاقدان - اوزاغا و گاهدان یاخیندان اونلا علاقه ساخلاییر و اؤز آتشین شعرلری ایله مشروطه چی لره یاردیم ائدیر. داهای سونرا صابر کیمی دونیا شهرتلی شاعیرله گؤروشوب و معروف موللانصرالدین قازنتی ایله ماراقلانیب نهایت شعرلری اورادا جلیل محمد قولوزاده نین همتی ایله چاپ اولور. او اینانیلماز حالدا گونش ایلی ۱۳۰۵ ده فوت ائدیر. میرزه گولزارین شعرلری اوتايدا ایشیق اوزو گؤروب و ائشیددی میزه گؤره بوتایدا ایسه رحمتلی تبریزی آرم (محمود ملامسی) اونون بیر سیرا شعرلرین توپلامیشدیر کی طالع لریندن خبرسیزیک.

مشروطه بیزیم جانی میزی آلدی داداش جان
آواره ائدی چؤلله ده سالدی داداش جان
هر یئرده اولور مئوه سی شیرین بو درختین
ایران دا یئتیش میبدی هله کالدی دا داش جان...

خازن

رحمتلی میرعبدالحسین خازن، تبریزین خیوان محله سینده گونش ایلی ۱۲۵۰ ده آنادان اولموش و بیر عمر آجی - شیرین یاشاییشان سونرا ۱۳۰۴ ده تبریزده حیاتین دهیشمیش دیر. او، یازدیقلارا گؤره، کلاس گؤرمه میش و سوادسیز بیر شاعیر ایدی. آنجاق الده اولان

کؤنوللر پاره لندی کثرت اندوه محنتدن
خار قان چشمه سی مژگان ارباب بصیرتدن
وطن پامال دشمن؛ دوست خائن؛ جهل مستولی
اجل فریاد؛ یئتمز قورتولایدیم بو فلاکتدن
اسارت قئیدینه حیوان لا بعلم رضا وئرمز
تعجب دور بولار مسرور اولور قئید اسارتدن

او تبریزده کی زامانی مشهور شاعیر و مجاهد «سعید سلماسی ایله بیر چاپخانه دایر ائدی اورادا بیر چوخ گیزلی شبنامه و اعلامیه لر ویریرلارکی، نهایت ارتجاع قوه لری بیلیب اورانی دارما - داغین ائدی و اونلاری سورگون سالمیشلار. عؤمرونون بیر چوخ حیصه سین دؤیوشلرده قویان شاعیر حقیقت، سون چاغلاری خوراسانا گئدی و نهایت گونش ایلی ۱۳۱۷ ده اورادا فوت ائدیر.

ای ستمگر اولا راغب ملتین افناسینا
پادشاهسان گئت گیلن بیگانه لر دعواسینا
مسلمین قانی مباح اولماز باتیرما اللرین
اولما چوخ مغرور شاهیم محتر فتواسینا

اوتوز ایل نازین چکن شهره عجب وئردین عوض
خطه ی تبریزی دؤنده ردین بلا صحراسینا
سهل سانما ائتگیلن مظلوم قانیندان (سن) حذر
قورخ او گؤندن غرق اولورسان سنده قان دریاسینا

وقت او وقتدور کیم سنین هم اولسون اقبالین نگون
چونکو ظلمون چیخمیسان بیر ذیره ی اعلا سینا
بیز اگر فیض شهادت درک ائده ک سیز سعی ائدین
ای بیزیم اولادیمیز مشروطه نین اجراسینا
وئردیلر فتوا مجاهد قتلینه آل یزید
رسمدور تقلید ائدر هر کیمسه اؤز مولاسینا

دیشمیشدیر. اونون چاغداش ادبیاتیمیزدان علاوه مبارز شعر و ادبیاتیمیزا دانیلماز و گؤرکملی ایزی اولموشدور. آشاغی دا بیرگه بو آرزو گؤز شاعیرین بیر تورکجه شعرین بیرلیکده اوخویاق:

وطن یولوندا شهادت بؤیوک سعادتدیر
سعادت ابدی ایسته سن شهادتدیر
باخین یئگانه پرستانه اخذ عبرت ائدین
شهادت اونلارا عالمده ارث و عادتدیر

باخین وطن نسل احرا ره یالواریر، سویلیر
ندنمی یوخلامیسیز وقت عرض همتدیر
نثار جانندان احرار ائیلهمز امساک
کی بذل جان و سر اونلار جا بس شرافتدیر
ره وطنده او (تن) کیم قیزیل قانه بویانا
بسان لاله گولوستان عشقه زینتدیر
او (باش) کی گئتمه یه ملت یولوندا حملی اونون
حمیت اهلی یانیندا بؤیوک مشقتدیر...

دلریش

رحمتلی تبریزلی مشهدی علی اصغر دلریش بیر نوحه شاعیری اولسادا، مبارز شعریمیزده رولو اولموشدور. او، تانباکی حرکتیندا آذربایجان، خصوصی ایله تبریزده بؤیوک نقشی اولان رحمتلی حاج میرزه جواد آقا مجتهد

شعرلریندهن بللی اولور کی، اونون لازیمی قدهر ساوادی وار و ائله بو سببه گؤره اورهک یاندیریجی نوحه لر و گؤزهل غزللرله برابر حماسی و مبارزه شعرلری وار. اونون ادبی یاشاییشی ایکی طرفلی اولموش دور. بیر طرفی مرثیه ادبیاتی نین ان تانینمیش و گورکملی نماینده لریندهن باشقا طرفدهن ایسه، مشروطه حرکاتین یاخیندان دویوب و ایستر - ایسته مز بو حرکت لرله چین - چین وئرمیش و شعرلری سنگرلرده دویوشن مجاهدلرین قانلارین قاینادیب و حرکت گه تیرمیشدیر. خازنین اله گلن شعر دیوانین بو سطرلرین یازانی توپلایب چاپا حاضیرله میشدیر.

باغلانان زنجیره بیداده یازیق ایرانلی لار

اولمایان آسوده دونیاده یازیق ایرانلی لار
تیتره یین بیر مرغ بسمل تک کف جلادده
صید اولان بی رحم صیاده یازیق ایرانلی لار...
یا بیر شعرینده بئله سؤیله میشدیر:
اردوی ماکو دوشوبدو لنگه
اهل دوه چی گلیبدی جنگه
بئش بئش بامادور باسیر توفنگه
هردن بیرینی آتیر هوایه
لعت بئله قوم بی حیایه.

میرزه جعفر خامنه ای

شیخ علی اکبر اوغلو میرزه جعفر نقوی خامنه گونش ایلی ۱۲۶۵ ده تبریز شهرینده آنادان اولموش و گنج چاغلاری مشروطه قهرمانلارینین اؤن لریندن گئندلردن اولموشدور. او، سعید سلماسی و رفعت و بیر نچه شاعیرله بیرگه یئنی شعرین بینووره سین قویدو. خامنه ای پهلوی رژیم ایش باشینا چیخدیقدان سونرا، داها انزوا اختیار ائدیپ نهایت ۲۸/۴/۱۳۶۲ ده دوغولدوغو شهرده دونیاسین

حرکت‌لرینه‌ده اعتناسیز اولمامیشدیر. صرافین ان معروف
مستزادی کی مشروطه دؤورو یازمیشدیر بئله باشلانیر:

ای ملت اسلام اویان وقت سحرده
گؤر بیر نه خبردی
بسدور بو قدەر یاتما چورورسن نه خبردی
دور وقت سحرده
غافل دوشوبن دینیوی دونیایه ساتیپسان
یوز ایلدی یاتیپسان
بسدور گؤزون آچ سنده کسالت نه خبردی
دور وقت سحرده
مین یئردن آییلدیر سنی بی‌چاره احبا
ترپنمه‌میش اصلا
یاتماق بئله اولماز بو اولومدنده بتردی
دور وقت سحرده
تاپدیر سنی همسایه‌لرین دورما دئییر یات
کئچمیش اولاهیهات
بو دؤوره‌ده هر کیلمسه یاتا قانی هدردی
دور وقت سحرده...

فوت ائده‌رکن، نئچه - نئچه فارسجا و تورکجه آغیت
یازمیش کی، هله‌لیک دیوانیندا قورونور. دلریش
شعرلرینین و یا یاخشی دئسک مرثیه‌لرینین بیرینده حاج
میرزه جواد آقادان بئله یاد ائدیر:

ای خدا بی‌درد بی‌درمانه درمان ایستیریک
بنده‌لرده قالماییب جان تازه‌دهن جان ایستیریک
آدیمیز گر بنده‌دیر لیکن‌هامی شرمنده‌ییخ
بو بلانین دفعینی ای حی سبحان ایستیریک...

داها دیوانینین سون صحیفه‌لرینده در تعریف سلطان روم
و شاهنشاه ایران مظفرالدین شاه قاجار باشلیقلی
یازیدان سونرا بئله یازیر:

یارب بحق جاه جلال محمدی
بنده ماه بدر جمال محمدی
سلطان رومی حفظ ائله لطفیله یا حمید
بیر حورمت عظیم کلام الهی مجید

تبریزی صراف

تبریزی حاج رضا صراف غزل و نوحه ژانریمیزین ان
پارلاق سیمالاریندان دیر. او گونش ایلی ۱۲۳۴ تبریزده
آنادان اولموش و ۱۳۲۵ ربیع‌الاول آیینین ۱۷ سینده
(گونش ایلی ۱۲۸۶) حقه‌ساری قاناد چالمیشدیر. بیر
سیرا یازیچی و آراشدیریجی لار صرافی تورک دونیاسینین
حافظی آد وئره‌رک، غزل‌لرین حافظله قیاس ائتمیش‌لر.
اونون دادلی - دوزلو غزل‌لریندهن علاوه، اوره‌ک
یاندیریجی نوحه و مرثیه‌لری ده وارکی، هله‌لیک
آذربایجانین یاس‌توره‌نلرینده حزن‌له اوخونار.

صرافین مشروطه یاخود مبارز شعرلری نه‌قده‌ردیرسه،
الده آزدیر. بو شعرلردن بللی اولورکی، شاعیر صراف یالنیز
غزل و مرثیه یازماغا کفایت‌لنمه‌میش و چاغینین

کریم آقا صافی

حاج جعفر دایی نوه‌سی
عایله‌سینده آنادان اولان
کریم آقا صافی‌نین آدی
گلنده نه ایسه، ایستر

ایسته‌مز نوحه و مرثیه ادبیاتی ایله یاناشار. حالبوکی، بو
شاعیرین دادلی - دوزلو غزللری و باشقا ژانرلاردا دا
شعرلری اولموشدور. صافی روس سالداتلاری عاشورا
گونونده آذربایجانین غئیرتلی اوولادلاری قهرمانجا دار
آغاجیندان گوناھسیزجا آسیلدیقدا بئله شعر یازمیشدیر.

ای وطنه بذل ائله‌ین نقدجان
ملته‌دار اوسته وئرن امتحان

محو اولاً موشگولودو بو نام و نشان
قانلاً صفا تاپدی، باهار وطن
جانمیز اولاً خوشدو نثار وطن
چکدیلر داره سیزی منصور وار
تاپدی شرافت‌هامی یار و دیار
بسدی بیزه بو شرف و افتخار
قانلاً صفا تاپدی، باهار وطن
جانمیز اولاً خوشدو نثار وطن

کریم آقا صافی‌نین مبارز شعریمیزه شوبه‌سیزیکی
دانیلماز رولو اولموشدور. او قمری ۱۳۵۳ - ینجی ایل
۶۹ یاشیندا دونیاسین ده‌ییشمیشدیر.

میرزه علی اکبر صابر

اونون مبارز شعریمیزه دایر بیر سیرا شعرلری وارکی،
شانلی مشروطه چاغی ظفر نغمه‌لری کیمی اوخونوب
منیمسه‌نردی. صابرین میلی سردار، ستارخان یازدیغی
شعریندن بیر بندین بیرگه اوخویاق:

آفرین تبریزیان، ائتدیز عجب عهده وفا
دوست و دشمن ال چالیب ائیلر سیزه صد مرحبا
چوخ یاشا دولتی ستارخان افندیم چوخ یاشا
جنت اعلاده پیغمبر سیزه ائیلر دوعا
چون بو خدمت‌لر بوتون اسلامه‌دور، انسانه‌دور
آفرینیم همت والای ستارخانه‌دیر..

میرزه تقی خان رفعت

چاغداش شعریمیزین آن مودریک و ضیالی
شاعیرلریندن، بیرسی‌ده میرزه تقی خان رفعت ایدی. او
گونش ایل ۱۲۶۸ ده تاریخ بویو آذربایجانین چیرپینان
اوره‌بی اولان تبریز شهرینده آنادان اولموش و گنج ایکن
هوش-باشین عائله‌سی ایله هنده‌ورینده‌کی‌لره

آذربایجانین طنز شعرینین آن اوستون و مودریک
نماینده‌سی اولان میرزه علی اکبر طاهرزاده (صابر)
ذیحجه آیی‌نین ۲۸ ینجی گونونده شماخی شهرینده
دونیا‌یه گلمیش و ۵۱ ایل آجی شیرین عؤمور سوردوکده
۱۳۲۹ ینجی ایلین رجب آیی‌نین ۲۸ ینجی گونونده
(گونش ایل ۱۲۹۰) بیر خسته‌لیک سوردوکده یاشایشین
اغیر یوکون یثره قویموشدور. صابر حاقدا گونوموزه قدهر
۱۰۰ دن آرتیق کیچیک بؤیوک مقاله یازیلیب و او
شاعیرین یاشایشی، شعر طرز، آچیق فیکری و...
ذکر اولموشدور. صابرین آدی طنزله یاناشی گلسته‌ده
مبارز شعریمیزه پای آزلما‌میش و یازیچیلارین بیری
اونون شعرلرین مشروطه‌نین ایره‌لی سورمه‌سینده نئچه
اوردو ایله برابر اولماسین یازمیشدیر. صابرین ان
چئشیدلی ایش‌لریندن معروف موللانصرالدین ژورنالی
ایله یاخیندان فیکیرداشلیق و امکداشلیق ائتمه‌سی ایدی.
اونون بو ژورنالدا او قدهر رولو اولدوکی، صابری موللا
نصرالدین سیز و موللانصرالدینی ده صابرسیز دوشونمک
چتین ایشلردن اولور.

بیلدیرمیشدیر. رفعت آنا دیلیندن علاوه فارسجا و فرانسیز دیل لرینه تام شکیل ده تانیس بیر شاعیر و ادیب ایدی. او ادبیاتیمیزدا و تاریخیمیزده نئچه جهت لی اولو انسانلاردان دیر. شاعیر، تنقیدچی، ژورنالیست، انقلابچی کی بونلارین هامیسیندا اوست – اوسته موفق بیر کیمسه ایدی. رفعت تورکجه شعرلرینین بیرینده میلی قالخینمالارا دایر بئله بیر شعر قوشموشدور.

یئنه یئتدی اقبالییمیز
حاصل اولدو آمالییمیز
نه روشن استقبالییمیز
یاشاسین استقبالییمیز
یاشاسین مساوات
یاشاسین حریت

روشن میلتین گؤز لری
گولسون تماما اوز لری
باتدی سحر اولدوز لاری
گلدی شرف گوندوز لری

یاشاسین حریت
یاشاسین مساوات
فخر و شرف مصداقییمیز
روشن هامی آفاقیمیز

آزاد اولوب توپراغیمیز
یا یلاقیمیز، قیشلاقیمیز
یاشاسین حریت
یاشاسین مساوات...

بو آرزی گؤز شاعیر گنج ایکن آذربایجانین عالیم قائدی
شهید شیخ محمد خیابانی نین نهضتی سیناندان سونرا،
یاشایشین داریسقال نقطه سینه آیاق باسیب و نهایت
۱۲۹۹ دا حیات لا ویداعلا شیر.

زونوزلو میرزه غفار خان سیاهپوش

مشروطه انقلابی نین تانینمیش سیمالارینین بیرسی ده
زونوزلو میرزه غفار ایدی. او سیاستدن علاوه شعر
سؤیله می شسده، آنجاق آدی چوخ بیر دؤیوشچو کیمی
گنتمیشدیر. میرزه غفار ۱۳۰۰ هجری قمری ده زونوز
قصبه سینده آنادان اولموش و گونش ایلی ۱۳۱۳ ده
تهراندا فوت ائتمیشدیر. والده اولان آز شعرلرینده "دلی"
و سیرتیق امضالاری ایله دا گاهدان تانینمیش
موللانصرالدین ژورنالیست بیر سیرا شعرلری چاپ
اولموشدور. شاعیر میرزه غفار سیاستدن علاوه گؤرکملی
واعظلردن ایدی.

تا نفس وار نئی کیمین افغان و فریاد ائیلهریک
نئی کیمی فریاد ائدیب عالمده بیر آد ایلهریک
آه سردی ایله بنای ظلم بر باد ائیلهریک
بو تلاش ایله وطن مولکونو آباد ائیلهریک
نئی سسی ایله (چون) گتیردیک شوره اهل غیرتی
ثابت اولسون تا جهان بی نوالر قدرتی

سعید سلما سی

مشروطه انقلابیندا جانندان مایا قویانلارین ان
شعورلولاریندان کی هم شعر و هم مبارزه سنگرلرینده

اڻيلر ليال عشقيمي بر ياد وطن
 اي خسته طبيب جو، اي باغ خاطرات
 اي سبزه زار شوقي سوسوزدان سولان وطن
 آهي كه از درون من آيد معانيش
 مقصوديميز خلاص وطن دير وطن وطن
 ايام دي گذشت و صباح بهار ماست
 اوغروندا حاضيريكي، ائدك بزل جان وطن

سارابلي واقف

مشروطه دؤورونون آرزى گؤزو نيسگيللى شاعيرلريندن
 سارابلي ميرزه جواد واقفي گؤسترمك اولار. او ۱۲۶۳
 قمرى ده ساراب شهرينده آنادان اولموش و اوشاق ايكن
 آتاسيني الدن وئرميشدير. واقف مشروطه حركاتينين
 باخين اشتراكچي لاريندان اولراق، بو خصوصدا بير
 چوخلو شعرلر دئميشدير. اونون اساس يازديغي شعرلر
 نوحه و مرثيه اولسادا، مبارز يا خود مقاومت و باشقا
 ژانرلرده ده شعرلري وار. واقف ۱۳۲۶ قمرى ده دئمك
 مشروطه يئتيشن زامان دونياسين ده يشيب سارابين امام
 زاداسيندا تورپاغا گئدير.

بيرده چتيندى شاهسوندن گون گله
 ايراني غارت ائتمه به هر بين گلن گله
 مشروطه شرط بالتاسين ترسه سابلادى
 آي خان داغيت تيفاغيني آي ... چنگله
 آر قالدى، داغدا، يايلاقينا شاهسون گله
 گيزلنمگه، سيچان يواسى خلقه گن گله
 آر قالدى، عالمين، عملى هرج، مرج اولار
 ايرانه قتل، غارت ايچون هر گلن گله
 يورتچي قوتاردى مالى داراشدى آت ائششگه

شهره اينانمايون گلن ايلدن گون گله
 در هجو شيخ الاسلام گفته است:
 شيخ الاسلام خدادان نقدر غافليميش
 نئجه بي رحم، مروت نئجه آهن ديليميش
 گئجه شامنان سورا بيليديك قلعه جون منزليميش
 نئجه منزل در و ديوار گنه ايلن زلى ميش

قىزقينا دؤيوشوردو، سلماسى سعيدين آدين حؤرمته ياد ائتمك
 گرەك. او ۱۳۰۶ قمرى ده سلماس شهرينده آنادان اولور و ائله گنج
 چاغلاريندا اؤز هوش - باشين و ذكاوتين بللنديير.
 اونون اصل ايشى آل - وئر اولموشسادا، معارف پرورليكدن گئري
 قالمير. مدرسه تيكير، چاپخانا قويور، سيد حسن شريفزاده ايله
 بيرليكه روزنامه چيخاردير و...
 تأسفله شاعير سلماسلى سعيد آرزى گؤز اولوب و مظلومجاسينا
 ۱۳۲۷ ده ۲۱ ياشلى اولراق دؤيوش سنگرلرينده قهرمانجا شهيد
 اولور. اونون فيكريندن علاوه شعرلري ده مشروطه ده ياخشى رول
 اوينايميشدير.

سعيد ايراندا بيرينجي دفعه اولراق يئننى شعرين تملين قويدو و
 يئننى شعر اسلوبوندا علاوه مبارزه شعرلري ده آز چوخ الده واركي،
 اؤرنك اولراق نئجه بيتين بيرگه اوخويلاق:

بازم توئى فداي نگاه ملول تو
 گل اي مدام گريه و افغان ائدهن وطن
 بازم چرا غريق خيال و تأثري
 هر شب آخان سرشك تأثرلهدير، نه دن
 بي خواب و بي حضوري چشمان حسرت

ملتی بیر سیل اضمحلال استقبال اندیر
رحیم قیل ایران زمینین جنت رعناسینا...

اساس قاینقلار و ایضاحلار:

- ۱- بایاتیلار / م.ع. فرزانه.
- ۲- ستارخان / محمدرضا عافیت.
- ۳- حیدر عمی اوغلو / م.ع. شمیده.
- ۴- صمد بهرنگی نین مقاله لری.
- ۵- زنان ایران در جنبش مشروطه / عبدالحسین ناهید / تبریز. ص. ۵۰
- ۶- آذربایجان روزنامه سی ۲۷ آذر ۱۳۲۰
- ۷- مشاهیر آذربایجان / صمد سرداری نیا.
- ۸- دلریشین شعر دیوانی / تبریزی محمدعلی طبیب محمد جواد اوغلونون خطی ایله، تبریز ۱۳۲۹ قمری - دلریشین یاشایشی اوچون باخین: اختر هفته لیلی، تهران - سای، تاریخ ۲/۲/۸۱ تبریزی دلریش، رضا همراز
- ۹- اولکر ژورنالی، تبریز خرداد ۱۳۶۰، نومه ایکی، مقاله، م. نقابی
- ۱۰- فجر آذربایجان گونده لیلی، یکشنبه ۱۴/۹/۷۴ تورکجه صحیفه، تبریزی حقیقت، رضا همراز
- ۱۱- ارماغان آذربایجان هفته لیلی، آذر آبی، اؤزل سای، سؤز مولکونون صرافلاریندان، یازار، رضا همراز - سولدوز
- ۱۲- وارلیق ژورنالی، آذربایجان و مکتب تجدد، ۷۸ اینجی ایل مقاله بو سطرلرین یازاری نین قلمی ایله
- ۱۳- انجمن ژورنالی / شماره ۱۳۸، هفته اوچو ۱۴ شعبان ۱۳۲۵، تبریز
- ۱۴- مهد آزادی گونده لیلی، آذربایجان صحیفه سی، اوستاد یحیی شیدا
- ۱۵- مولانصرالدین ژورنالی، اوچونجو ایل، نومه ۱۰ (بو قاینغی حورمتلی شاعیر دوستوموز رضا غفاری عنایت ائتمیشلرکی تشکر اندیریک)
- ۱۶- میرزه جعفر خامنه ای نین الیازما شعر دیوانی - خامنه ی نین یاشایشی و یارادیجیلیغی اوچون باخین: یئنی شعریمیزین الچی لرینده، میرزه جعفر خامنه ای، رضا همراز - شمس تبریز، ۲۵ مهر ۸۰
- ۱۷- هوپ، هوپ نامه کامل مصور / ع. صابر / علی اسکندر جعفرزاده، ع. صحت و محمد سعید اوردوبادی نین مقدمه و ایضاحلاری / باکی.
- ۱۸- دیوان واقف سراپی، اکبر اظهاری - اختر نشریاتی، تبریز ۱۳۸۱
- ۱۹- تاریخ مشروطه، احمد کسروی، تهران امیرکبیر، ص ۷۷۸
- ۲۰- مجموعه از اشعار فارسی و ترکی و شرح حال و حوادث زندگی مرحوم آقای مهدی محمدعلی حقایقی مطبعه چی تبریزی متخلص به حقیقت به کوشش فرزندش موسی حقایقی - ۱۳۴۱
- ۲۱- منیم (رضا همراز) شخصی یادداشت لاریم

گلدی چرخ چرخ سسی، صبح اولدی، هامو دوشدی یولا
بیر نفر جاهیلیمیش، بیر نفر آهیلیمیش
میر عزیزده چاروقون گئیدی قوشولدی بولارا
پا پیاده یولا دوشدی ایله بیل کی فیلمیش
گون چیخاندا یئتوشوب اوج دانا سوت قارداشینا
بیری شنگول بیری منگول بیر کوفلنگولیمیش
عصر وقتی یئتوشوب واسمشا چوخ سرعتیلن
گون چیخوب قار اریوب کپرونون آتلی سلیمیش
یئتوشوب تبریزه میرهاشم ائوین آلدی خبر
دمه میرهاشمین زال طرفیندن الیمیش
واقفین نوحه لریندن ده ایکی بیت بیرگه اوخویاق:
دوشنده وصل گونو هر زمان خیاله علی(ع)
اولور خیال دوشور کونلوم اؤزگه حاله علی
ائدیم نه چاره نه منده، نه سنده قدرت وار
اؤپوم آیاغینی تا بیر یئتیم وصاله علی(ع)

شیروانلی محمدهادی

آذربایجانین قوزی حیصه سینین آدلیم و عین حالدا آرزی
گؤز شاعیرلریندن بیرسی ده محمدهادی ایدی.
محمدهادی اوتای آذربایجاندا اولسادا، آنجاق اوره یی
بوتایدا اولوب و بیر چوخ شاعیرلره مبارز شعریمیزه دوز
سالمیشلار. صابرین ان یاخین دوستوهادی، محمدعلی
شاهین، دیکتاتورلوغون گؤردوکده الین - الینین اوستونه
قویماییب و خالق آرا بو شعرى مشهور اولموشدور.

صحنه ایرانی دؤندر دین بلا صحراسینا
عزم و قصد ائتدینمی شاهها مملکت افناسینا
خانمانلار سؤندو، جانلار یاندی، ویران اولدو ملک
تیغ ظلومو چکمیسن مظلوملارین امحاسینا

گول بو گون ظولمونه انظار عدالت آغلا سین
منتظر اول انتقامین رعد تک فرداسینا
فیشقیران خون خروشان شهیدان دیر بو گون
سند دقیا نوس سن، حریتین یحیی سینا

گزیده ای از آثار طنزی ترکی به روایت دستنویس‌های کهن

حسین متقی

کارشناسان و متخصصان مباحث ادبی و فرق آن با هجو و هزل، بپردازیم.

علامه علی‌اکبر دهخدا در لغت‌نامه‌اش "طنز" را "فسوس کردن، فسوس داشتن، بر کسی خندیدن، عیب کردن، لقب کردن، سخن به هرز گفتن، طعنه و سخریه" معنی کرده و دکتر شفیعی کدکنی آن را در اصطلاح ادبی "تصویری هنری از اجتماع نقیضین" می‌داند. نیز گفته شده: "طنز Satire یکی از ویژگی‌های ادبیات ایران و دیگر کشورهاست و آن شعر یا نثری است که در آن حماقت یا ضعف‌های اخلاقی، فساد اجتماعی و یا اشتباهات بشر، با شیوه تمسخرآمیز بازگو شود. مردمی که نتوانند صریحاً نظرات خود را بیان کنند، از راه سخنان دو پهلو، غیر صریح و خنده‌ناک و گاهی گزنده، انتقادهای خود را اظهار می‌کنند. هجو و هزل جنبه تندتر و گزنده‌تری دارند، ولی طنز صراحت تعبیرات هجو را ندارد و اغلب غیرمستقیم و به تعریض، عیوب کسی را بازگو می‌کند".^۹ دکتر حلبی معتقد است "طنز، در انگلیسی معادل **Scoffing** یا به تعبیر دقیق - **Ironical Mockery** به معنی به مسخره از فردی یا جمعی سخن گفتن و استهزاء کردن و در اصطلاح ادبی نوعی از آثار ادبی که در برشمردن زشتی‌ها و رذایل فردی یا جمعی و آگاهانیدن مردم از آن‌ها، می‌کوشد یا به تعبیر دیگر اظهار یک معنی بر خلاف آن معنی که ظاهراً و لفظاً بیان شده است و فرق آن با هجو یا هجاء در این است که طنز در حالی که غالباً با استهزای بسیار و کنایه‌های بیشمار همراه است و اغلب از هجاء مؤثرتر است، اما صراحت تعبیرات و مفاهیم هجو را ندارد، یعنی اغلب غیر مستقیم و به تعریض و تلویح، عیوب یا نقائص کسی یا جمعی را بازگویی می‌کند ... و با این تعریف، طنز را نوعی از ابهام می‌توان خواند که در آن نیز لفظی می‌آورند که دارای دو معنی نزدیک و دور

الف دیباچه‌ای در جایگاه و تعاریف مفاهیم طنز، هجو و هزل:

واژگانی همچون: "خنده"، "شوخی"، "بذله‌گویی"، "شوخ طبعی"، "مطایبه"، "هزل"، "هجو"، "جوک"، "لطیفه"، "فکاهی"، "طنز" و ... کلماتی نامأنوس و نامتجانس در زندگی اجتماعی امروز ما نیستند و به هر حال به میزان درک و آگاهی‌مان، همگان در باره‌ی آن‌ها و ماهیت درونی‌شان، به نوعی از دیگران چیزهایی شنیده یا خود در میان سطور کتب مختلف، مطالبی دیده و خوانده‌ایم و جای بسی خوشوقتی است که کسانی از پژوهشگران طنزپرداز هم اختصاصاً به عنصر "طنز" و متعلقات^۱ آن از زوایای مختلف تاریخی^۲، ادبی و روانشناختی، طنزپردازی و هجونگاری^۳ و شرح احوال طنزسرایان^۴، واژگان طنز و شوخ طبعی^۵ و حتی کتاب‌شناسی^۶، مقاله‌شناسی^۷ و نشریات طنز^۸، به فراخور درک و توان خود بدان به تفصیل یا اجمالی پرداخته‌اند؛ لیکن خالی از لطف نخواهد بود که در این مجال، اندکی به بررسی اجمالی مفهوم دقیق واژه‌ی "طنز" و تعریف آن از دیدگاه

فرمود، ولی جز حق و راستی را نمی‌گفت^{۱۲} "کان النبی یضحک حتّی تبدو نواجذه" رسول خدا - که درود خداوند بر او خاندانش باد - می‌خندید به حدّی که دندان‌های مبارک جلوی آن حضرت دیده می‌شد؛ "قال رسول الله: لاخیر فیمن لایطرب" در آن کسی که طربناک نمی‌شود، خیری نیست؛ و نیز فرمود: "کلّ کریم طروب" هر کریمی طربناک می‌شود؛ ابن ابی الحدید معتزلی در شرح نهج البلاغه ج ۵، ص ۳۳۰ نقل می‌کند: "پیر زنی انصاری پیش پیامبر ص آمد و از او خواست دعایش کند تا اهل بهشت باشد؛ پیامبر فرمود: "پیرزنان به بهشت وارد نمی‌شوند!"؛ پیرزن دلتنگ شده و بگریست؛ پیامبر تبسم کرده، آیه‌ی شریفه‌ی (إِنَّا أَنشَأْنَهُنَّ إِنِشَاءً فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَاراً)^{۱۳}؛ پیر زن خوشحال شد و برفت^{۱۴}. حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام هم مزاح می‌کرده است و حتّی مخالفان آن حضرت همچون عمرو العاص با ریاکاری و تزویر، این صفت را برای او عیب گرفته و او را اهل "دُعباءه" می‌خوانده‌اند^{۱۵}؛ به عنوان نمونه‌ی عملی دیگر در روایتی وارد شده است: "روزی حضرت رسول، صلّی الله علیه و آله، با حضرت امیرالمؤمنین، علیه السلام، خرما تناول می‌فرمودند، حضرت پیغمبر پنهانی از حضرت امیر، هر خرما را که تناول می‌فرمودند، دانه آنرا پیش حضرت امیر می‌گذاشتند؛ چون خرماها تمام شد، پیش حضرت پیغمبر دانه‌ای نبود و پیش حضرت امیر، بسیار جمع شده بود؛ پس حضرت پیغمبر فرمودند که: "من کُثُر نواه فهو أَكُول"؛ حضرت امیر هم فرمودند که: "من أَكُل نواه فهو نُعِیمَان"؛^{۱۶} در جای دیگری پیامبر ص فرمودند: "دخل نُعِیمَانُ الْجَنَّةَ ضاحِکاً لِأَنَّهُ کَانَ یضحِکُنِی ... نُعِیمَان" به بهشت درآید، زیرا مرا می‌خندانید؛ و این به سبب آن بود که پیامبر بر او وارد شد و او رَمَد = آب مروارید داشت، ولی دید که خرما می‌خورد؛ فرمود: "با رمدی که داری خرما می‌خوری؟" گفت: "آن را از طرف دیگر می‌خورم!"

از ذهن باشد و آن را طوری بکار می‌برند که شنونده از معنی نزدیک آن به معنی دور منتقل شود^{۱۷}. در دانشنامه ادب فارسی^{۱۸} در توضیح و تعریفی نسبتاً جامع‌تر آمده است: "طنز به معنی مسخره کردن و طعنه زدن و در اصطلاح ادبی، شعر یا نثری است که با دستمایه طعنه به تمسخر و نشان دادن معایب، زشتی‌ها و مفاصد فرد و جامعه می‌پردازد. به بیان دیگر طنز اشاره و تنبیهی است اجتماعی که هدفش اصلاح است نه مردم آزاری. طبیعت طنز بر خنده استوار است، اما بر خلاف کمدی، خنده در طنز هدف نیست، بلکه وسیله‌ای است برای نشان دادن کاستی‌ها و توجّه دادن به آن‌ها. طنزنویس با درست نمایی و اغراق در ناهنجاری‌ها، سعی در آفتابی کردن و نشان دادن اختلاف عمیق وضع نابسامان موجود با صورت آرمانی دارد. به عبارت دیگر طنزنویس هنگامی که به موضوع معینی می‌خندد و آن را انکار می‌کند، در واقع آرمان مثبت خود را که در جهت مخالف آن قرار دارد، به تصریح یا تلویح، به خواننده عرضه می‌دارد."

در ادبیات دینی ما به "شادابی، نشاط، نیک‌خویی و خوش‌رویی و مزاح" تأکید فراوان شده از جمله کلام نورانی حضرت محمد مصطفی صلّی الله علیه و آله: "إِنَّ أَحْسَنَ الْحَسَنِ خُلُقُ الْحَسَنِ" بهترین نیکویی‌ها، داشتن خُلق و خوی نیکوست؛ شوخ طبعی، بشاش بودن، خنده-رویی و بالمآل "خنداندن" و "شاد کردن" و "ادخال سرور در قلب مؤمن" نیز از لوازم طبیعی و لاینفک این خوی نیکوست؛ فراوان در احادیث معصومین علیهم السلام تأکید شده که "خنده را بر لب و غم و اندوه را در دل نهید"؛ "مبادا که حزن و اندوه قلب خود را بروآورید، چه، این خوی از صفات منافقان است!" و نظایر آن‌ها و جالب اینکه خود حضرات ائمه علیهم السلام هم در سیره و عمل چنین بوده‌اند: در برخی مصادر آمده: "کان رسول الله صلّی الله علیه و آله یمزح و لایقول إلا الحق" پیامبر خدا - که درود خداوند بر او خاندانش باد - مزاح می-

پیامبر خندید به نحوی که دندانهایش پیدا شد؛ امیرالمؤمنین علیه السلام فرموده: "أجموا هذه القلوب و التمسوا لها طرائف الحكمة ..." به این قلبها راحتی برسانید و نکته‌های تازه را بجوئید، زیرا دلها نیز مانند بدن‌ها ملال گیرند و نفس هوی را برمی‌گزینند و آرامی را می‌پسندد، به لهو و بازی علاقمند می‌شود ... راحت خود را طلب می‌کند و از عمل گریزان می‌گردد و لذا اگر نفس را از این امور بازداشتی، ناتوان گردد و اگر مهمالش بگذاری هلاکش سازی یا در جایی دیگر نهج *البلاغه* حکمت ۸۸۶ فرموده است: "السباب مزاح النوکی، و لا بأس بالمفاهقه یروح بها الانسان عن نفسه و یخرج عن حدّ العبوس دشنام گویی، شوخی سبکسران است و حال آنکه شوخ طبعی را ترسی نیست، چه، انسان بدان از دست نفس رهایی می‌یابد و از حدّ ترشروی بیرون می‌آید" ۱۸. در مراجعه به متون دینی به کلمه-های نورانی دیگری از پیامبر اسلام، حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و خاندان مطهرش، حضرات معصومین علیهم السلام، همچون: "المؤمن دعبّ لعبّ و المنافق قطبّ و غضبّ؛" "ما من مؤمن إلا و فيه الدّعاة؛" "فإنّ المداعبة من حسن الخلق و إنّک لتدخل بها السرور علی أخیك؛" "إنّ الله یحبّ المداعب فی الجماعه بلا رفت" و ... برمی‌خوریم که همواره شوخ طبعی و خنده-رویی توأم با میانه‌روی و اعتدال را برای شیعیان خود توصیه نموده و از آنان را از ترش‌روی و عبوس بودن بازداشته‌اند.

دکتر علی اصغر حلبی به نقل از شرح نهج *البلاغه* ابن ابی‌الحدیدج ۱۹، ص ۱۶ می‌نویسد: "بسیاری از بزرگان علم و حکمت، اهل شوخی و مزاح بوده‌اند؛ اما البته در این راه به میانه روی و اقتصاد رفتار می‌کرده‌اند، نه زیاده روی و اسراف، زیرا اسراف در این کار صاحبان آن را به خلاعت، یعنی گسیختگی و بی‌بند و باری می-کشاند و شاعر نیک سروده است:

طبع غمگین خود ز راه مزاح

کن کمی راحت و، قراری ده
لیک چون در طریق هزل افتی
راه معقـــــول را قراری ده
آن قدر مع نمک کنی به طعام
هزل را قدر و اعتباری ده".

و سنایی غزنوی نیز این معنی را نظم کرده است:

هیچ بی‌هـــــزل جدّ بنماید
بی‌نمک دیگ هیچ خوش نآید
تا نگردد ز من چو ممتحنی
که مزاحست ملج هر سخنی" ۱۹.

یا راوندی در کتاب *راحه الصدور* گوید:

"هزل همه سال آب مردم ببرد

جدّ همه ساله جان مردم بخورد" ۲۰.

حقیقت این است که تعیین خطوط قرمز شوخی و تشخیص مرزهای مشروع بذله‌گویی همواره برای مردم ناشناخته مانده و به راستی آگاهی بر مقدار معتدل آن سخت دشوار است! از آن جا که مردم نوعاً نمی‌توانند حدود صحیح و معقول شوخی و بذله‌گویی را رعایت کنند، برای پرهیز از افتادن در کینه‌ها و عداوت‌ها، معصومین علیهم السلام شیعیان را، در مقابل تشویق به شوخ طبعی محدود، فراوان به پرهیز از "شوخی بدون مرز" دعوت نموده و به میانه روی در این امر مهم توصیه فرموده‌اند؛ فرمایش‌هایی^{۲۱} همچون: "یا علی! لاتمزح فیذهب بهاؤک" یا علی! زیاده از حدّ شوخی مکن، که شوخی در هیبت آدمی نقصان آورد؛ "آفة الهیبة، المزاح" شوخی به شخصیت آدمی آسیب زند؛ "لاتمازح فیجتراً علیک" شوخی بدون مرز با یکدیگر، حرمت و هیبت آدمی را بشکند و آن‌ها را نسبت به همدیگر جری سازد؛ "من قلّ عقله، کثر هزله" یاوه گویی بیش از حدّ و مرز، نشانه‌ای از نقصان عقل است؛ "لاتهزل فتحقر" یاوه سرایی را واگذار که دیگران سبکت می‌شمارند؛ "کثرة الهزل آية الجهل" شوخی و یاوه سرایی بیش از حدّ نشانه‌ی نادانی است؛ "من کثر هزله بطل جدّه" شوخی

بنام او باز برمی‌خوریم - گرفته شده و در لباس شوخی و استهزاء و اظهار نادانی و سادگی بسیاری از حقایق تلخ اجتماعی بیان شده است". گفتنی است آثار بسیاری مرتبط با شخصیت ملانصرالدین و مطایباتش در سال‌های گذشته به چاپ رسیده که اینجا به تعدادی از آنها فهرستوار اشاره می‌کنیم: *لطایف ملانصرالدین* از ناشناخته، در سال ۱۳۳۵ش از سوی انتشارات اقبال در تهران در ۱۱۲ص، یک روز با *ملانصرالدین* فارسی از اسماعیل سعادت، در سال ۱۳۴۵ش در ۲۹ص از سوی مرکز تهیه خواندنیهای نوسوآدان در تهران؛ *مطایبات* فارسی منسوب به ملا نصرالدین، نخستین بار در سال ۱۲۹۹ هـ سپس در سال ۱۳۰۸هـ در بمبئی - هند و یک بار هم در سال ۱۸۹۴م در کلکته - هند به چاپ رسیده است. *مطایبات و فکاهیات ملانصرالدین* در *ایام سابق* فارسی از ملا نصرالدین، در سال ۱۳۲۷هـ/ ۱۹۰۹م در روسیه به چاپ رسیده و نسخه‌ای از آن در کتابخانه‌ی انستیتو خاورشناسی روسیه در سنت پترزبورگ موجود است. *مجموعه لطیفه‌های ملانصرالدین: حاوی شیرین‌ترین حکایت‌های خنده آور فارسی از عباس رجبی*، در سال ۱۳۶۰ش چاپ هشتم: ۱۳۷۷ش در ۱۶۰ص در تهران؛ *حکایات و اندرزهای شیرین ملانصرالدین* فارسی از جعفر مهرگانی، در فروردین سال ۱۳۶۳ش چاپ اول در ۱۲۷ص از سوی انتشارات مهر در شهر کلن - آلمان؛ *ملانصرالدین* فارسی از محمد رضانی، در سال ۱۳۴۰ش از سوی انتشارات کلاله‌ی خاور در تهران؛ *ملانصرالدین* فارسی از پ. ر. فلاح‌تگر تاجانی در سال ۱۳۸۴ش در قطع جیبی در ۱۴۰ص از سوی انتشارات لاهیجی در قم؛ *ملانصرالدین* فارسی از مؤلفانی ناشناخته، در سال ۱۳۴۷ش از سوی انتشارات پدیده در تهران، در سال ۱۳۶۴ش از سوی انتشارات آتروپات، بدون ذکر تاریخ از سوی سازمان چاپ و انتشارات جاویدان در تهران، در سال ۱۳۸۳ش در ۲۷۲ص از سوی انتشارات پل در

بیش از حد، کلام جدّ آدمی را زایل نماید؛ "من کثر مزاحه قلّ وقاره" شوخی بیش از اندازه، وقار و هیبت آدمی ببرد؛ و ... که جملگی ناظر به افراط در شوخی کردن، هزل‌گویی و پا را فراتر گذاشتن از حدود، مرز و خطوط قرمز شوخی است.

بر گزیده‌ای از آثار طنزانه به زبان ترکی ۱ ادبیات فکاهی از ملا نصرالدین

از: ناشناخته

دو نسخه‌ی دستنویس از این اثر به زبان ترکی مربوط به اوایل سده‌ی ۱۹م در کتابخانه‌ی عمومی شهر پوزنان **Poznan** در کشور لهستان نگهداری می‌گردد. مرحوم مدرّس تبریزی در باره‌ی ملانصرالدین می‌نویسد: "ملانصرالدین ... از مشاهیر ظرفا، نوادر و لطایفی بدو منسوب و در السنه دایر و مانند امثال جاریه می‌باشد. در مضحکه و لطیفه‌گویی بی بدل بود، خود و کلمات او در این باب ضرب المثل هستند. به نوشته *قاموس الاعلام* با حاج بکتاش ولی متوفای ۷۳۸هـ و یا تیمور لنگ متوفای ۸۰۷هـ و یا ملوک سلاجقه معاصر بود و در قرب آقشهر از توابع قونیه از بلاد روم موضعی است که اطرافش گشاده و با قفل بزرگی مقفل و گویند که قبر همین ملا نصرالدین است و تحت عنوان آقشهر هم بدون تردید گفته که مرقد شریف خواجه نصرالدین در همین بلده است. سال وفاتش بدست نیامد ... یک نفر دیگر نیز از ظرفای روم بجحا موسوم او به جحای رومی معروف و بدو نیز نوادر بسیاری منسوب می‌باشد و لکن موافق احتمال قوی که در *قاموس الاعلام* داده همین جحای رومی همان ملانصرالدین است ...". مرحوم ذبیح الله صفا در اثر *ارزشمندگنجینه سخن ج ۱*، ص ۱۴۹ در باره‌ی ملانصرالدین می‌نویسد: "دنباله روش او = عبید زاکانی در حکایات منسوب به ملا نصرالدین - که تغییر صورتیست از جحا نام، مردی که در ادوار پیش از قرن هشتم

بازنویسی هومن فرزادی و نقاشی علی مسعودی، یک بار در سال ۱۳۶۸ش و دگر بار در سال ۱۳۷۲ش در کاستامزا کالیفرنیا- امریکا از سوی انتشارات فردا مزدا در ۸۶ص؛ *داستان‌های شیرین ملانصرالدین* فارسی، از محمد فرسای، از سوی انتشارات مطبوعات حسینی در سال ۱۳۶۳ش در تهران؛ *کلیات ملا نصرالدین* فارسی، از احمد سرخیان، در سال ۱۳۶۳ش چاپ سوم ۱۳۷۶ش از سوی انتشارات مطبوعاتی امروز در تهران؛ *کلیات ملا نصرالدین* ترکی آذربایجانی، از مؤلفی ناشناخته، در سال ۱۳۳۵ش در ۴۶۴ص از سوی بنیاد فردوسی تبریز؛ *لطیفه‌های شیرین ملانصرالدین* فارسی، از حسن موجودی، در سال ۱۳۶۵ش چاپ دوم ۱۳۶۷ش در ۹۵ص در تهران؛ *لطیفه‌هایی از ملانصرالدین* فارسی، از علی اصغر عبداللهی، در سال ۱۳۷۷ش در ۱۶۰ص از سوی انتشارات دنیای کتاب در تهران؛ *ماجرای خنده-آور ملانصرالدین* فارسی، از کاظم لاهیجی، در سال ۱۳۸۴ش چاپ چهارم در ۲۵۶ص از سوی انتشارات گلپا در تهران؛ *نصرالدین /فندی ترکی عثمانی*، از مؤلفی ناشناخته، در ۴۶ص، بی‌تاریخ، به صورت سنگی در استانبول - ترکیه؛ *ماجرای ملانصرالدین* فارسی، از مؤلفی ناشناخته، در سال ۱۳۶۳ش از سوی انتشارات خشیار در تهران؛ *لطیفه‌های شیرین ملانصرالدین* فارسی، از حمید عبدی، در سال ۱۳۷۱ش از سوی نشر خوشه در تهران منتشر شده است.^{۲۲}

۲ اشعار فکاهی

فارسی، عربی و ترکی

از: محمود بن عبدالعظیم موسوی خوانساری درگذشته سال ۱۳۱۵هـ

در این اثر ابیاتی به زبان‌های عربی، فارسی و ترکی آمده است؛ گفته شده بیش‌تر این اشعار فکاهی و به صورت ملمّع است. این ابیات ملمّع فکاهی از اوست:

الچاهی المطبوخ فی السماور

تهران و در سال ۱۳۶۲ش چاپ هشتم ۱۳۷۷ش از سوی انتشارات رجی در تهران منتشر شده است؛ *ملانصرالدین* در تبریز فارسی از سرداری نیا، در سال ۱۳۷۱ش از سوی انتشارات سازمان چاپ و نشر هادی در تهران به چاپ رسیده است. *نوادر الملا نصرالدین* او نکت جحا عربی از ادريس شاه با مترجمی بیومی قندیل، که تمام یا بخش عمده‌ای از آن در ضمن کتاب *الصوفیون* صص ۱۲۹-۱۹۲ چاپ قاهره، ۲۰۰۵م درج گردیده است. *نوادر نصرالدین الرومی* عربی از مؤلفی ناشناخته، در سال ۱۲۹۹هـ در مصر؛ *حکایات دجین بن ثابت* فارسی منسوب به ملانصرالدین، در سال ۱۲۹۹هـ به صورت سنگی در ایران؛ *حکایات شیرین ملانصرالدین* فارسی از فریدون جهانبانی، در سال ۱۳۷۷ش در ۲۱۶ص از سوی انتشارات ارمغان در تهران؛ *"اینم الاغ منه" و "دعوا سر لحاف بود": لطیفه-های ملانصرالدین* به شعر فارسی از ناظمی ناشناخته، در سال ۱۳۸۱ش از سوی انتشارات آفرینگان/ کتاب‌های نوآفرین در تهران؛ *دفاع از ملا نصرالدین و چند داستان دیگر* فارسی از ابوالقاسم حالت، در سال ۱۳۴۸ش از سوی انتشارات وحید در تهران؛ *بز بسته ملانصرالدین* است/فارسی، از مؤلفی ناشناخته، در سال ۱۳۸۲ش از سوی مؤسسه‌ی فرهنگی - هنری طاهر در تهران؛ *چند حکایت از ملانصرالدین* فارسی، از دکتر سلیم نیساری جهانی و به خطّ وی در سال ۱۳۴۰ش در ۲۴ص در تهران؛ *تفریح نامه لازمیه خواجه ملا نصرالدین* ترکی آذربایجانی، از میرزا جواد مذهب تبریزی، نخستین بار در سال ۱۳۳۵ش در سال ۱۳۵۷ش تجدید شده از سوی کتابخانه‌ی فردوسی تبریز؛ *داستان‌های شیرین ملانصرالدین* فارسی، از مؤلفی ناشناخته، در سال ۱۳۶۹ش چاپ دوم از سوی انتشارات علمی در قم؛ *داستان‌های ملانصرالدین = The Stories of Molla Nasreddin* فارسی و انگلیسی، با ترجمه-ی انگلیسی دایان ویلکاکس **Dian Wilcaks** و با

شماره‌ی «۵۴۴/۲ د» ۲۷ برگ؛ مرکز احیای میراث اسلامی در قم، به شماره‌ی «۶۸۰» و نیز در ضمن مجموعه‌ای به شماره‌ی «۳۴» رساله‌ی سوم در کتابخانه-ی انجمن آثار ملی در تهران آمده است.^{۲۵}

آغاز: «اما بعد، بلکه مابعد، بدانکه این رساله‌ایست مشتمل بر فواید و منافع جهت سنجیدن میزان طبیعت...».

منه ثلاث ساغرات کتری
وان طبخته بقوری فلا
تجاوز الاثنین یاد الاملا
و ابیات ملمّع ملیح و فکاهی ذیل نیز از اوست^{۲۲}:
بزاغیل گُشنات ییبعن حولنا
و لیس لهم فی هذه الجای مادرا!

۳ اطلاق الأفكار فی عقد الأبقار^{۲۴}

ترکی عثمانی

از: پرتو ادهم پاشا ارضرومی درگذشته به سال ۱۲۸۹هـ
اثری در لطایف و مطایبات طنزآمیز است که از سوی
پرتو پاشای، شوخ طبع، به زبان ترکی نگارش یافته است.
مؤلف در این اثر دیدگاه اروپائیان مبنی بر مخالفت با
تعدد زوجات را رد کرده است. بنا به نوشته‌ی مرحوم
بروسوی در عثمانلی مؤلفه‌ری وی بوده فردی آگاه بر
ادبیات شرق و غرب بوده است چنان‌که برخی آثار
ویکتور هوگو همچون *طفل نائم* و برخی ابیات ژان ژاک
روسو را از فرانسوی به ترکی برگردانده است.
آغاز: «ای مغلوب عادت و مجذوب شهرت اولان ابناء آدم
...».

۴ اطوز گنج = اتوز گنج

فارسی و ترکی

از: فوق الدین احمد تفتی یزدی متخلص به فوقی
درگذشته حدود سال ۱۰۵۰هـ
گفتاری است به نثر و به شوخی در سی باب با عنوان:
گنج، از یکم تا سی‌ام و هرگنجی مربوط به یکی از آواها:
از چپ زر در کیسه تا آواز الله اکبر!

نسخه‌هایی دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی مرکزی
دانشگاه تهران، به شماره‌های «۲۵۹۱/۱۴۱»
ذیل ۲/۲۶۱۹، ذیل ۳۸۶۲؛

کتابخانه‌ی ملی ملک در تهران، به شماره‌ی «۵۱۰۴/۱»؛
کتابخانه‌ی مرکزی ملی تبریز، به شماره‌ی «۲۸۲۶»
۵۶۳ف؛ کتابخانه‌ی دانشکده‌ی الهیات دانشگاه تهران به

۵ بحرطویل

فارسی، عربی و ترکی

از: میر علی بن ساعد عاملی مشهور به عرب و متخلص به
مهری درگذشته پیش از سال ۱۱۲۸هـ
بحر طویلی از مهری عرب به شوخی و طنز است که به
صورت ملمّع عبارات ترکی و فارسی را پوششی عربی
داده است. نسخه‌ای دستنویس از این بحرطویل ذیل
نسخه‌ی شماره‌ی «۳۰۴۰» برگ ۱۷۲-۱۸۱ در کتابخانه‌ی
مجلس شورای اسلامی در تهران و دو نسخه هم یکی در
کتابخانه‌ی شماره‌ی ۲ مجلس شورای اسلامی سنای
سابق در تهران به شماره‌ی «۳۹۰/۳۱» و دیگری در
کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران به در هاشم نسخه‌ی
شماره‌ی «۲۵۹۱» نگهداری می‌گردد و نیز این بحر طویل
در ضمن *جنگ مرتضی قلی‌خان شاملوصص* ۳۰۶-۳۰۹
در سال ۱۳۸۲ش از سوی دائرة المعارف بزرگ اسلامی
به صورت نسخه برگردان فاکسیمیلی بر اساس نسخه‌ی
کتابخانه‌ی ملی ملک؟؟؟ در تهران به چاپ رسیده
است.^{۲۶}

آغاز: «برد من ماست به یغما همه اقمشه و امتعه الهی دو
جهان ...».

۶ بهرام آقایی

ترکی، فارسی و هندی

از: فوق الدین احمد تفتی یزدی متخلص به فوقی
درگذشته حدود سال ۱۰۵۰هـ کتابی هزلی به نام *بهرام
آقایی* برگرفته از کلام قیدار آقای خلیج مستعار که به

ترجمه‌ی لطایف عبید زاکانی درگذشته سال ۷۷۱ یا ۷۷۲ هـ است که در سال ۱۱۱۳ هـ به نام سلطان مصطفی خان ثانی به زبان ترکی با لهجه‌ی عثمانی ترکیه برگردانده شده است.^{۳۰}

۱۰ ثعلبیه = تولکی نامه

ترکی آذربایجان

از: میرزا محمدباقر قرابولاغی خلخالی درگذشته بعد از سال ۱۳۱۰ هـ

منظومه‌ای است شیرین در اخلاقیات و مواعظ که در قالبی طنزآمیز از زبان روباه و خروس نقل گردیده است. این مثنوی به صورت سنگی در قطع رقعی به خط احمد محمدی در سال ۱۳۷۵ هـ و بار دیگر به تصحیح محمدعلیوف و قباد طوفانی به صورت سربی از سوی کتابفروشی سعادت و نیز کتابخانه‌ی فردوسی در تبریز بی‌تاریخ، ۸۲ ص به چاپ رسیده است. این اثر همچنین با همت ابوالمعالی فحیم ابهری و نیز از سوی خانم مهیندخت دارایی زنجانی درگذشته سال ۱۳۲۴ ش با عنوان روباه‌نامه به فارسی منظوم ترجمه و در سال ۱۳۳۴ ش به سعی و اهتمام پرویز مستوفی همسر وی به چاپ رسیده است.^{۳۱} گفتنی است نسخه‌ی دستنویس کاملی از منظومه‌ی روباه‌نامه سروده‌ی مهیندخت دارایی در کتابخانه‌ی خصوصی مرحوم کریم زعفری در زنجان و نسخه‌ی هم از روباه‌نامه فحیم ابهری نیز در کتابخانه‌ی عمومی مرحوم آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی ره در قم موجود است.

آغاز: "بيله نقل ايليوب ميرزا فلانی

کلامی دوغری دور یوخدور یالانی

که بر تولکی دیار اصفهاندا

که یعنی غیـرت ملک جهاندا

الینه دوشمیوب قوت مناسب

مرادین ویرمیوب چرخ ملاعب."

انجام: "فنون معرفتدن خالیم من

زبان ترکی نگارش یافته، لیکن گاهی از کلمات فارسی و هندی نیز بهره جسته است. نسخه‌ی دستنویس آن در کتابخانه‌ی امیرالمؤمنین ع در نجف اشرف - عراق، ضمن مجموعه‌ای به شماره‌ی "ذیل ۱۶۳۴" به خط محمدتقی در سال ۱۲۴۹ هـ موجود است.^{۳۲}

۷ تحفه الملوك

ترکی عثمانی

از: ناشناخته

ترجمه‌ی ترکی رجوع الشيخ إلی صباه فی القوّة علی الباه اثر شهاب الدین ابوالعبّاس احمد بن یوسف نحوی تیغاشی درگذشته سال ۶۵۱ هـ. است که در آن مسایل نکاح در قالبی اروتیک و هزلی نگارش یافته است! نسخه - ای دستنویس از آن در دارالکتب المصریّة در قاهره موجود است. گمان می‌رود مترجم ناشناخته‌ی آن ابن کمال پاشا درگذشته سال ۹۴۰ هـ. بوده باشد.^{۲۸}

۸ ترجمه‌ی سلوان المطاع فی عدوان الطباع

ترکی عثمانی

از: مولی محمدسعید افندی بن قره خلیل رومی مشهور به "قره خلیل زاده" درگذشته سال ۱۱۶۸ هـ ترجمه‌ی سلوان المطاع فی عدوان الطباع الاتباع از کتب ادبی در محاضرات است که در سال ۱۱۳۰ هـ ترجمه گردیده است؛ نسخه‌ای دستنویس از این ترجمه در کتابخانه‌ی کوپریلی دراستانبول به شماره‌ی "۲۷۸" موجود است.^{۲۹}

آغاز: "سپاس بی‌غایت و ستایش بی‌نهایت معطی اهمّ مهمّات مطالب و مفیض الزم لزومات مآرب ..."

۹ ترجمه‌ی لطایف عبید زاکانی

ترکی عثمانی

از: رئیس المنجمین احمد دده افندی درگذشته بعد از سال ۱۱۱۳ هـ

محمد بن ——— اقر خلخالیم من
بو فردین آخرین نظم صوابی
بیان ایلویدی ——— تاریخ کتابی“.

۱۱. جامع الحکایات = در المکنون فی الفلک المشحون

ترکی عثمانی

از: مولی عبداللطیف افندی رازی در گذشته پس از سال
۱۱۴۶هـ

مجموعه‌ای از حکایات شیرین و پندآمیز حاوی لطایف و
ظرایف ادبی به نظم و نثر است که به نام صدرالعظم
ابراهیم پاشا مقتول در سال ۱۱۴۶هـ نگارش یافته
است.^{۳۲}

۱۲. جامع اللطائف فی الهزل و المجون = مجمع اللطائف

ترکی عثمانی

از: محمود بن عثمان بروسوی رومی متخلص به لامعی
در گذشته سال ۹۳۸هـ
اثری موجز و مختصر حاوی انواع هزلیات و مطایبات
طنزآمیز است.^{۳۳}

۱۳. جنگ^{۳۴}

فارسی و ترکی آذربایجانی

از: میرزا عبدالرحیم بن نصرالله انصاری جابری نجفی
تبریزی در گذشته سال ۱۳۳۴هـ
کتابی است کشکول وار از مقوله‌ی محاضرات ادبی که
حاوی ظرایف و لطایف اخبار و اشعار است.^{۳۵}

۱۴. جنگ مرتضی قلی خان شاملو

فارسی، عربی و ترکی آذربایجانی

از: مرتضی قلیخان شاملو
جنگ بسیار نفیسی به نظم و نثر حاوی طرائف اقوال و
ظرائف اشعار از جمله مطایبات اخلاقی و چند بحر طویل
نمکین از مهری عرب، ولی قلی شاملو و نیز حکایات و

نوادار تاریخی و ادبی گردآوری شده است. این اثر در
سال ۱۳۸۲ش از سوی دائرة المعارف بزرگ اسلامی به
صورت نسخه برگردان فاکسیمیلی در تهران به چاپ
رسیده است. گفتنی است مرتضی قلی خان، ندیم
سلطان حسین صفوی ۱۱۰۵-۱۱۳۵هـ. بوده و از وی
دیوان اشعاری به فارسی و ترکی و نیز برخی آثار از جمله
چند جنگ به یادگار مانده است.

۱۵. حکایات بهلول عاقل

فارسی و ترکی

از: ناشناخته

مجموعه‌ای از داستان‌های مطایبه و حکمت آمیز بهلول
است. ابووهیب بهلول بن عمرو صیرفی کوفی مشهور به
بهلول مجنون در گذشته سال ۹۲هـ یکی از شخصیت-
های روزگار عباسی معاصر هارون الرشید است که به
گفته‌ی برخی، وی خود را عمداً به دیوانگی زده بود تا
آزاد باشد و هر چه در دل دارد بگوید. استاد حلبی
درباره‌ی بهلول و سخنان مطایبه‌آمیزش می‌نویسد:
”گروهی او را افسانه‌ی می‌شمارند، ولی بسیاری او را
تاریخی می‌دانند و از دودمان عباسیان ...؛ کتاب‌های
بزرگان شعر و ادب پارسی و تازی از نام او و سخنان
خردمندانه او که ویژه فرزندان دیوانه‌وش بوده، پُر
است.... شکی نیست که مردمان برون گرای به ظاهر
سخنان او می‌گرایند، ولی هوشمندان به اندرون سخن
می‌نگرند ...“. ناگفته نماند که نسخه‌ای دستنویس
از حکایات بهلول عاقل در کتابخانه‌ی دانشکده‌ی ادبیات
و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد ذیل جنگ
شماره‌ی ”۱۱۵۷۱ فیاض“ نگهداری می‌گردد. باید افزود
آثار بسیاری مرتبط با شخصیت بهلول و مطایبات حکمت
آمیزش در سال‌های گذشته به چاپ رسیده که اینجا
به تعدادی از آن‌ها فهرستوار اشاره می‌کنیم: قصه‌های
بهلول فارسی از محمد شب زنده‌دار، نخستین بار در سال
۱۳۶۷ش از سوی انتشارات ناس در ۱۱۲ص و نیز مکرر

۱۳۷۵ش در ۶۴ص از سوی نشر طلا در تهران؛ *ماجرای بهلول عاقل*: شامل حکایات شیرین و ... فارسی، از هادی صفی، در سال ۱۳۸۲ش در ۹۶ص در قم از سوی انتشارات شهاب؛ *بهلول عاقل*: مجموعه قصص و حکایات شیرین ادبی، اخلاقی، ... فارسی، در ۵ جلد از علی صدر، نخستین بار در سال ۱۳۴۰ش با عنوان: *بهلول عاقل*: دیوانه نما و بار دیگر در سال ۱۳۴۳ش و آخرین بار چاپ سوم در سال ۱۳۷۳ش از سوی انتشارات بوذرجمهری مصطفوی در تهران به چاپ رسیده است. نیز *بهلول* می‌خندد ...: گزیده‌ی لطایف فارسی از منصور خانلو، در سال ۱۳۶۳ش چاپ چهارم ۱۳۶۹ش و چاپ دهم ۱۳۸۱ش در ۱۲۰ص از سوی انتشارات تلاش در تبریز؛ *حکایت‌های بهلول*: پادشاه یک دقیقه‌ای و ۱۴ حکایت دیگر فارسی، از غلامرضا آبروی، در سال ۱۳۷۶ش چاپ سوم در ۴۸ص از سوی انتشارات حضور در قم؛ *بیلیجی بهلولون لطیفه‌لری* ترکی آذربایجانی، از حسین محمدخانی گونئیلی، در سال ۱۳۶۶ش بدون درج محل نشر در ۱۴۴ص؛ *داستان‌های بهلول عاقل* فارسی، از علی اکبر ربانی مقدم، در سال ۱۳۸۲ش در ۹۵ص از سوی انتشارات عصرغیبت در شهر قم به چاپ رسیده است ۳۶. چند نمونه از نوادر خواندنی *بهلول* را از *تاریخ طنز و شوخ طبعی در ایران و جهان اسلام* اثر ارزشمند دکتر حلبی برای تفرج نقل می‌کنیم: "روزی بهلول را گفتند: "دیوانگان را بشمار"، گفت: "این کار به درازا می‌کشد، بگذارید عاقلان را بشمارم!" "هارون الرشید از بهلول پرسید که: "دوست ترین مردم نزد تو کیست"، گفت: "آنکس که شکم مرا سیر کند"، گفت: "اگر من شکم ترا سیر کنم مرا دوست داری؟" گفت: "دوستی نسبه نباشد!" "بهلول را گفتند: "ایمان ابوبکر را با ایمان ثقلین سنجید و ایمان او گران‌تر بر آمد!" بهلول گفت: "حتماً ترازو عیب داشته است!" "ابراهیم شیبانی گفت: "به بهلول مجنون برگزیده و او حلوا می‌خورد؛ گفتم بخشی نیز به من ده"، گفت: "این حلوا

در سال ۱۳۷۴ش از سوی نشر اسماء و بار سوم در سال ۱۳۸۰ش در ۱۳۴ص از سوی انتشارات موعود عصر در تهران؛ *بهلول* داننده ترکی آذربایجانی از احمد قمر لیسکی، چاپ سال ۱۹۱۳م در باکو؛ *سرگذشت و قصه‌های عارف کامل و دانشمند شهیر بهلول عاقل* فارسی، از محمدرضا صانعی خوانساری، در سال ۱۳۷۲ش در تهران از سوی انتشارات مصطفوی در ۷۸ص؛ *بهلول* داننده *لطیفه‌لری* ترکی آذربایجانی، از نورالدین سیدزاده و به کوشش عبدالکریم منظوری خامنه در سال ۱۳۶۲ش در تهران در ۷۲ص؛ *لطیفه‌ها و حکایات بهلول* فارسی از عبدالله نیازمند، در سال ۱۳۷۰ش چاپ دوم ۱۳۷۱ش در ۱۲۶ص از سوی نشر الوفاء و بار دیگر در سال ۱۳۷۲ش چاپ ششم ۱۳۷۵ش از سوی انتشارات ولیعصرعج در تهران؛ *بهلول عاقل* فارسی، از رضا معصومی، در سال ۱۳۶۲ش تجدید چاپ ۱۳۶۳ش از سوی انتشارات گلی پوریا؛ مجموعه *داستان‌های بهلول عاقل*: شامل حکایات شیرین پند و اندرز فارسی، از محمود همت کرمانی در گذشته سال ۱۳۷۵ش، نخستین بار در سال ۱۳۶۲ش چاپ چهارم ۱۳۶۳ش از سوی انتشارات صفری در قم، بار دوم در سال ۱۳۶۹ش چاپ دوم در قم از سوی انتشارات علمی، بار دگر در سال ۱۳۷۳ش چاپ مکرر از سوی انتشارات شهاب در قم در ۹۶ص با عنوان: *مجموعه داستان‌های بهلول عاقل* ... به چاپ رسیده است. همچنین *لطیفه‌های بهلول و هارون الرشید* فارسی، از احمد شهبازی، در سال ۱۳۸۱ش چاپ دوم ۱۳۸۲ش در ۱۴۴ص از سوی انتشارات باربد در مشهد؛ *لطیفه‌های شیرین بهلول* فارسی، از محمدامین شریفی عراقی، در سال ۱۳۸۴ش در قطع جیبی در ۱۲۸ص از سوی نوید شیراز؛ *بهلول عاقل* فارسی از محمود متدین، یکبار در سال ۱۳۶۳ش در ۱۲۷ص چاپ ششم ۱۳۷۱ش و چاپ مکرر در سال ۱۳۸۲ش در ۳۲۰ص از سوی انتشارات رجبی در تهران؛ *ماجرای بهلول*: پنج داستان فارسی، از رضا سرافراز، در سال

تاریخی جالبی در باره‌ی کولی‌ها آورده شده است. در این فصل به بررسی منشأ این قوم و نیز مهاجرت‌های مختلف و برخی آداب و رسوم و ویژگی‌های افراد آن پرداخته شده است. علاوه بر مطالب فصل سیزده، این نسخه از نظرها‌های مختلف در خود تأمل است، از جمله‌ی آن‌ها می‌توان به تأثیر ادبیات ترکی بر فارسی و نیز روند ترجمه ترکی به فارسی در دوران قاجار، سیر هزل گویی در ادبیات فارسی و نیز شیوایی در ترجمه آن اشاره نمود ...". ناگفته نماند که این کتاب با عنوان: *الحمار یحمل* / *سفاراً* چاپ شده و به محمدحسن خان اعتماد السلطنه هم نسبت داده شده است.^{۴۰}

آغاز: "بسمله، دانشوران و بزرگان ما به نصاب و تجربت زندگانی واجب شمرده و به گنج‌های خدایی که جز به فرّ ایزدی نصیب کس نیست، صدقاتی مقرر کرده‌اند که دیگر مردم بی‌رنج مجاهدت و فارغ از مدّت کوشش همان میوه‌های معنی و مکارم آداب را که هر سطری حاصل عمری و فصلی خلاصه روزگاری است، دریابند ... و باید که به نظر دقیق دید که دانشمندان در تعمیم فایده و نشر خاصیت چه بهانه‌های عجیب یافته‌اند که جدّ به هزل آلوده تلخی قول حقّ به شیرینی شوخی آمیخته باشد به هوس قصه خوانی پند گیرند و در سیاحت بذله سرایی مؤدّب شوند ...؛ خدمت سرور مهر گستر خودم آقا میرجعفر دام بحمدہ العالی، ای مخدوم عزیز من ...، ممنونم. لکن به نوع ما که جماعت خران هستیم بطور حقارت نظر فرموده، حیوا بی‌شعور و از شعار تربیت دور تصوّر می‌کردید؛ برای اینکه جنابعالی را به درستی از عالم روزگار خران آگاهی باشد، لازم دیدم این رساله را ترتیب نموده، به حضور عالی تقدیم کنم. موضوع این لایحه سرگذشت وقایع زندگانی این مخلص بارکش است؛ بعد از مطالعه به جنابعالی معلوم خواهد شد که ما نرّه خران و ماده خران و کرّه خران چگونه طرف صدمه و زحمت غیر منصفانه نوع بشر و هم جنسان جنابعالی هستیم؛ همچنین خواهید دانست که ما طایفه

مالّ من نیست، از آن عاتکه دختر خلیفه است، فرستاده است که من به جای او بخورم! و از آنجا که این بهلول به شیعه متمایل بود، گفتند: "فاطمه دخت گرامی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را دشنام بگوی، تا یک درهمت بدهیم؛ گفت نه، بلکه عایشه را دشنام می‌دهم، هر چند نصف درهم بدهید!"

۱۶. *خرنامه*

فارسی و ترکی

از^{۳۷}: عبدالحسین میرزا بن طهماسب میرزا قاجار درگذشته پس از سال ۱۳۱۳هـ نسخه‌ای دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی آیت الله العظمی مرعشی نجفی ره در قم، به شماره‌ی ۸۲۶۹/۱ "۲۸ به خطّ ابوالقاسم بن محمدتقی آشتیانی، ۱۳۱۳هـ موجود است. مهدی ارجمند مصحّح گزیده‌ای از این رساله - که بر اساس همین نسخه و با عنوان گزیده رساله *خرنامه*، دست به انتشار آن در مجموعه‌ی *میراث اسلامی ایران* زده است - در مقدمه‌ی آن اثر نوشته است: "متن حاضر گزیده‌ای است از یک نسخه خطّی متعلّق به قرن ۱۴هـ که در برگیرنده مضامین اخلاقی و برخی نکته‌های تاریخی است، هر چند که در خود متن به زبان اصلی *خرنامه* به صراحت اشاره نشده، ولی نقل قول‌های چند و نیز اسامی خاصّ موجود در آن نشان می‌دهد که متن اصلی به زبان ترکی نوشته شده است و در حقیقت ابوالقاسم بن محمدتقی آشتیانی مترجم آن به زبان ترکی است، که در ضمن ترجمه، مقدمه مختصری به آن افزوده است و در آغاز متن نیز اشاره‌ای به این مطلب دارد. متن *خرنامه* زندگی‌نامه الاغی است که از زبان خودش شرح معاشرت با آدمیان را بیان کرده و ضمن انتقاد از برخی رفتارهای آدمیان مضامین اخلاقی را مطرح می‌کند ... این گزیده مقدمه‌ی متن اصلی^{۳۹} و نیز فصل سیزدهم از *خرنامه* را شامل می‌شود، در فصل سیزدهم پس از شرح یکی از ماجراها از زبان الاغ، شواهد

آغاز: "بدانکه راویان اخبار و ناقلان آثار و طوطیان شگرشکن شیرین گفتار چنین روایت کرده‌اند که در زمان هارون الرشید در شهر بغداد مردی بود ...". انجام: "و آنچه از قاضی گرفته بود باز داد و ملزم شد".

۱۸. دیوان حسام چورسی

ترکی آذربایجانی

از: محمدعلی حسام دفتر منشی چورسی خویی در گذشته سال ۱۳۶۵هـ

اشعاری در قالب غزل در هجو و انتقاد از حاکمان و سیاستمداران محلی خوی، خصوصاً در حیف و میل اموال وقفی از سوی ایشان است ۴۳. از جمله ابیات این دیوان می‌توان برای نمونه به قطعه‌ای در غارت خانه‌ی ضرغام لشکر خویی مشهور به قل قویروق اشاره نمود:

سنه بورماج دیلر مازا اولوبسان
دگلدین اوردک اندی قاز اولوبسان
شکار ایلمگه اوقاف مالــــین
الی چنگالو بر شهناز اولبــــسان
بین اوقاف مالین بوردا چوخدور
یمکلکده یقین ممتاز اولوبــــسان.

۱۹. دیوان دانش

فارسی، عربی و ترکی آذربایجانی

از: صدرافاضل لطفعلی خان بن محمدکاظم شیرازی تبریزی متخلص به دانش در گذشته سال ۱۳۵۰هـ
دیوان دانش مشتمل بر غزلیات، رباعیات و ... است. اشعار مطایبه آمیز و شوخی‌های نمکین صدرافاضل زینت بخش دیوان این شخصیت برجسته کشورمان است. این اثر بر اساس نسخه‌ی اصل به خط شاعر در سال ۱۳۶۵ش از سوی فرزند فاضل وی فخرالدین نصیری در تهران به چاپ رسیده است. این ابیات ترکی از اوست دیوان: ص ۲۷۶:

نبی تک یار بیر یار اولماز

درازگوشان را از مقامات صورتی و معنی چه بهره‌ها و در فوق ادراک چه رتبه‌هاست ...؛ دیگر نه جنابعالی و نه آنها که شرح حال مرا مطالعه خواهند نمود، نخواهند سرود: احمق مثل خر، نفهم مثل خر، سرکش مثل خر، تنبل مثل خر؛ بلکه خواهند سرود: عاقل چون خر، مطیع چون خر، کارکن چون خر، عر عر عر ...؛ مخلص با وفا چُسه با حیا!

۱۷. دزد و قاضی بغداد = مناظره دزد و قاضی

فارسی و ترکی

از: فوق الدین احمد تفتی یزدی متخلص به فوقی در گذشته حدود سال ۱۰۵۰هـ

داستان منثور دزد و قاضی و ماجرای بین آن‌ها در زمان هارون الرشید در بغداد است که بنا به گفته‌ی مرحوم سیدعبدالعزیز طباطبایی از فوقی است - البته باید تحقیق شود - و مانند سایر آثار فوقی یزدی در قالبی هزلی و طنزآمیز نگارش یافته است. نگارنده‌ی سطور معتقد است که در نسبت این اثر به فوقی باید تحقیق بیش‌تری صورت گیرد. نسخه‌های زیادی از این اثر در کتابخانه‌ها یافت می‌شود که از آن جمله‌اند: کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی در تهران به شماره‌ی "۲۶۷۲/۴" ۴۱ برگ ۳۴۴-۳۵۷؛ کتابخانه‌ی مدرسه‌ی عالی شهید مطهری سپهسالار در تهران به شماره‌ی "ذیل ۲۹۱۳"؛ کتابخانه‌ی موزه‌ی بریتانیا در لندن به شماره‌ی "Add.16865"؛ کتابخانه‌ی مرکزی آستان قدس رضوی در مشهد ذیل شماره‌های "۱۶۶۶۵، ۱۶۷۸۰/۲" و کتابخانه‌ی امیرالمؤمنین در نجف اشرف - عراق، "ذیل مجموعه‌ی شماره‌ی ۱۶۳۴" که به خط محمدتقی در سال ۱۲۴۹هـ نگاشته شده است. این داستان منثور در سال‌های ۱۲۹۶ و ۱۳۴۴هـ به چاپ رسیده است. گفتنی است که این اثر به ترکی آذربایجانی هم ترجمه شده و بی‌تاریخ در ۳۲ص از سوی انتشارات بنیاد کتابخانه فردوسی تبریز به چاپ رسیده است ۴۲.

یاردا تک بیر بیلّه آزار اولماز
اوزینه توکمسون ار تلرینی
گوندوزیم گیجه تکی تار اولماز
گورمیشم عالمی ای طرفه صنم
دنیاده سن تکی بیر یار اولماز.

۲۰. دیوان شیخنا

فارسی / ترکی آذربایجانی

از: شیخ عبدالله بن بختیار طارمی زنجانی متخلص به
شیخنا در گذشته بعد از سال ۱۳۲۲ش
اشعار شیرین، فکاهی و مطایبه‌آمیز این شاعر بذله‌گو و
نیکو محضر در میان اهالی منطقه‌ی طارم و زنجان
همچنان نقل مجالس است ۴۴، از جمله‌ی اشعارش مدح
چای و مدح تریاک! و جریان جیره‌بندی و کوپن در ایام
قحطی زنجان سال ۱۳۲۲ش است که ابیاتی از آن دو،
به جهت ترویج قلوب خوانندگان ذکر می‌گردد:
گل منیم یانمه جانم سنه قربان آجیچای
دیزیمون طاقتیسن دردیمه درمان آجی چای
نه‌یه تشبیه ایلیوم من سنی یوخدور
عوضون قارشوبدور سنه بیر کوثر رضوان آجی چای
هر او ایوده سن اولان اوردا اولور بایرام
طوی اولمیان ایوده اولور جمله عزاخوان آجیچای
تازه دم سن اولاسان منده اوزوم یورقون اولام
شوقیله سندن ایچم بیردولی فنجان آجیچای
رنگ یاقوته نه گلدی نیه رنگون سارالوب
نجه دوندردی سنون رنگوی گیلان آجی چای
نجه معشوقه سن عاشقدی سنه پیرو جوان
بلکه اعیان ونخیرچی ایله چوپان آجی چای ...
شیخنا گوگلون اگر چای معطر آپارور
عزم گیلان ایله ایچ بیرچای لاکان آجی چای
ایچمروک خارجه‌نون چایون اگر همت ایدک
بیزه کافیدی فقط حاصل گیلان آجی چای
ای منه محترم اولان روح و روانم تریاک

قلبمون قوتی ای تاب و توانیم تریاک
سنه عادی اولدی گتدی داخی صبر و قرار
گجه گوندوز سندن ورد زبان تریاک
چکدوم عشقونده سنون عاریله ناموسدن ال
باده گتدی سنین دین و ایمان تریاک
خمار اولدم چخارام من گوگه طیاره کمین
گور سالور وحشته خلقی طیرانیم تریاک
.....

سالموسان شورش و غم صفحه ایرانه کوپن
دوندرویسن فقرانین ئورگین قانه کوپن
یوخدوی بیر درده یتن درد دل اظهار ایلیم
گوره بیر قلبم اولوبدور نجه غمخانه کوپن
هر چورکچی دکاندا نقدر خلق دوروب
بیر تماشا ایله بو ناله و افغانه کوپن
نجه ایامدی مخلوق بوتون اولدی ذلیل
بو غم و غصه سالوب خلقی هراسانه کوپن
جنگ بین الملی باعث اولوبدور بو ایشه
چکه آذوقه مزی هریری بیر یانه کوپن ...
شیخنا غم یمه رحم ایتسه خداوند کریم
چوخ چتین ایشلری تبدیل ایدرآسانه کوپن
مین اوچوزیرمی ایکی هجریده یازدیم بولاری
وار امیدیم که اوجوزلوق گله زنجانه کوپن.
اصل دیوان اشعار فارسی و ترکی به خط شاعر در ۴
دفتر، نزد احفاد شاعر در زنجان نگهداری می‌گردد.

۲۱. دیوان طرزی افشار

فارسی و ترکی

از: طرزی افشار در گذشته پس از سال ۱۰۸۳هـ.
نسخه‌هایی دستنویس از دیوان وی در کتابخانه‌ی
خصوصی دکتر مجتبی مینوی به شماره‌ی "۳۵۰"؛ در
مرکز احیای میراث اسلامی در قم، به شماره‌ی
"۱۲۸۷/۳"؛ کتابخانه‌ی ملی ج ۸، ش ۲۶۸۵؛ کتابخانه‌ی
حضرت شاهچراغ ع شیراز به شماره‌ی

محمّدعلی صفوت در تبریز در ۲۱۶ص به چاپ رسیده است ۴۶. قطعه‌ی طنزآمیز افیونیه ذیل از اوست:

بیا تا دوده افیون زگـــــردون برتر اندازیم
فلک را سقف بشکافیم و طرح دیگر اندازیم
بیار ای ساقی گلچهره افیـــــون را بیزم ما
به پیمانه زنم سنگی لگد بر ساغر اندازیم
چو روزه لشگر انگیزد که خون عاشقان ریزد
من و خلوت بهم سازیم و بنیادش براندازیم
ز کنج روزه خواران احتیاطاً روزنـــــی باید
که گر شخصی کمین آرد نظر بر منظر اندازیم

نیز ابیاتی طنزآمیز و شیرین به ترکی آذری در ذم و هجو روستایی و دهاتی:

نه قانسون می ندور معشوقه کیمدور در بدر کتدی ...
معشوقه و می مادیانون نـــــره خر کتدی
نه گرمادن یتەر اعضاسینه آفت نه سرمـــــادان
هوا هر قسم گرم و سرد اولا عربان گزر کتدی
قویون ساخلار همیشه بر سوری عمرنده آت دادماز
ییه بر مبدیلق جیزبیز گلنده شهره هر کتدی
یاتار یایدا داش اوستده گون قاباغیندا چکر خورنا
اگر مین قیل و قال اولسا اویانماز بیر نفر کتدی
ییه سگیز فطیر عیران ایچر بیر مترت اوستندن
پلو دنیانی توتسا تندر آشین چوخ سوه کتدی ...

فرنگستانه گتسه فی المثل قیرخ ایل یاتوب گلـــــسه

داواردان صحبت ائیلر ئوزگه سوز بیلمهز کورکتدی
یه‌میش قسمتدن عالمده سوغاندان باشقازاد بیلـــــمهز
آخر چهارشنبه اولسا بیراوج کیشمیش ییه کتدی
اوزی مکروه عالم دیر سوؤزی بیر سمّ قاتل دیـــــر
یامان گوؤز گورمه‌سین یاران، نه کتدی بیرتر کتدی

میرزا عباس زنوزی متخلّص به افتخار در جواب وی به ذمّ و هجو شهری پرداخته است:

گتیردی شاعرا هجوین زنوزه بیر نفر کتـــــدی

۱۴۱۸۱/۳۰، کتابخانه‌ی دانشگاه پنجاب لاهور؛ کتابخانه‌ی ملی ملک شماره‌های ۱۲۳۲/۴۱ و ۵۸۲۷/۲؛ کتابخانه‌ی مجلس شماره‌ی ۱۳۹۸۲/۵ معرفی شده است که البته باید بیشتر بررسی گردند. گفته شده بخشی از دیوان وی به ترکی سروده شده است، لیکن نسخه‌های دارای اشعار ترکی کم نسخه و تاکنون به نظر نگارنده‌ی سطور نرسیده است و باید بررسی بیش‌تری صورت گیرد. وی در بخشی از بحر طویل خویش گوید: "گر چه عمرم به جهان بیهده گردید، فرنگیدم و تُرکیدم و تاتیدم و گُرجیدم و روسیدم و لزگیدم و بی-فایده گشتم. پس از این دست من و دامن آن طایفه، کز همّت ایشان بخروجم زصفاهان و به شیرازم و آن‌گاه حجازیده و حجّیده، زیارت بکن مرقد پاک شهدا را ...". دیوان طرزی افشار نخستین بار در سال ۱۳۳۸ش به اهتمام م. تمدّن در ۲۹۶ص در تهران منتشر شده است. گویند ملاطرزی دو بیت در سبّ خلفای ثلاث، پس از حجّ سروده و به تهمتِ سبّ خلفا در شام زندانی گردید و دیوان یاد شده را با همان الفاظِ هزلی و شوخی ساخت و به سببِ اشعار همین دیوان از کشته شدنِ حتمیِ رهایی یافت! دیوان طرزی افشار نخستین بار در سال ۱۳۰۹ش در ارومیه رضائیه در ۲۳۸ص، سپس به کوششِ م. تمدّن در سال ۱۳۳۸ش در تهران به چاپ رسیده است ۴۵.

۲۲. دیوان لعلی تبریزی

فارسی/ ترکی آذری

از: شمس‌الحکماء میرزا علی‌خان ایروانی تبریزی متخلّص به لعلی درگذشته سال ۱۳۲۵هـ در تفلیس

دیوان لعلی مشحون از حکایات شیرین و مطایبات نمکین، قصائد، غزلیات، رباعیات، هزلیات و هجوّیات اوست. این اثر سه بار بین سال‌های ۱۳۱۶، ۱۳۲۵ و ۱۳۶۳هـ در ۱۰۷ص در تبریز منتشر شده که البته مغلوّط بوده و در سال ۱۳۲۲ش به همّت و تصحیح

اختصاص دارد. اشعار دیوان معجز که عمدتاً مضامینی سیاسی و گاه نقد دینی دارد، نخستین بار از سوی انجمن روابط فرهنگی ایران و شوروی سابق در سال ۱۳۲۴ش زمان حکومت سید جعفر پیشه‌وری در ۲۵۰ص و همان سال با عنوان *میرزا علی معجز/ثرلری* از سوی ایران جمعیت تبریز شعبه سی نشریاتی در باکو منتشر شده است؛ همچنین کلیات میرزا علی بدون تاریخ در ۲جلد بدون ناشر و بدون محل نشر به چاپ رسیده که یک بار هم گویا همان چاپ در سال ۱۳۵۷ش افست گردیده است. گفتنی است که پیش‌تر یک بار منتخب دیوان معجز با عنوان *سئچیلیمیش/ثرلر* در سال ۱۳۲۴ش در تبریز و بار دیگر همانجا بی‌تاریخ اثری با عنوان *میرزا علی معجزین چاپ/اولونمامیش شعرلری* در ۲۰۱ص و یک بار هم با عنوان *معجزین تازا/تاپیلان شعرلری* از سوی انتشارات بهروز در تبریز و نیز از سوی یحیی شیدا اثری با عنوان *شبیسترلی میرزه علی معجز، تازا و چاپ/اولمایان/ثرلی* در تبریز، بی‌تاریخ به چاپ رسیده که در آن اشعار جدید و چاپ نشده‌ی معجز آمده است.^{۴۷} در ضمن شنیده شد که یکی از پژوهشگران آذربایجان مقیم آلمان، در حال تصحیح دیوان میرزا علی معجز شبستری بر اساس دستنوشته‌های خود معجز، می‌باشد که امیدواریم به زودی شاهد انتشار آن باشیم.

۲۴. دیوان هیدجی

ترکی آذربایجانی، عربی و فارسی

از: حکیم مولی محمد بن معصوم علی هیدجی زنجانی متخلص به «مغنی» و «هیدجی» درگذشته سال ۱۳۱۴ش دیوان هیدجی حاوی غزلیات، رباعیات، مفردات اوست و بخشی از دیوان وی نیز با مضامینی طنزآلود و مطایبه-انگیز سروده شده است. دیوان هیدجی یک بار با سرمایه‌ی مادی حاج محمدحسین انگورانی تاجر زنجانی و تصحیح سیدجعفر موسوی مرتضوی، بی‌تاریخ

قولاًخ ویر گورنئجه یازمیش جوابین مختصر کتدی
نظر قیلسان بو اییاته اوزون تصدیق ایدرسن کیــــم
کسیب مین نره خرشهری سوزون بیر شیرنر کتدی ...
پیشیک بامه چیخاندا باتیررسان رختخوابین ســــن
یاتار آسوده ایتمز کیمسه دن خوف و خطر کتدی
لباس فاخر و دیا گیرسبز اوزگـــــــه مالیندن
لباس پشم اوز کسب حلالیندن گیر کتدی ...
سوغان آدین حقارتدن آپاردون تلخ میش گویا! ...
بودور وجهی اونون تخمین اکن وقته چنزر کتدی ...
بایات سنگک یماخدان رنگ رویوز زرنیخا بنــــزر
یهه قایماق کیمی خاصه چوره ک شام و سحر کتدی
یهه سیبیلله انگور و اناریدن فرد اعلاسیــــن
خیار زرده و قوز، شهره حمل و نقل ایده کتدی
گچه هشتاد ایل عمروزدن خروس‌باز یا که قوش‌باز سبز
قویوندان سؤز دیمیش موسی خدایه چون ســـــور کتدی ...
بئله معلوم اولور، کند اهلینه توهین اِدیب ”لعلــــی“
اودور کیم بئله پیس یازمیش جوابین بیر نفر کتدی!

شایع است که حکیم لعلی پس از ساختن این ابیات به زنون نزد میرزا عباس افتخار زنوزی آمده و از شعری که در هجو روستایی سروده پوزش می‌طلبد ... و قطعه‌ی دیگری می‌سراید با این مطلع:

نه شیرین سن سنه قربان اولوم ای لب شکر کتدی
سنی هر کیمسه گورسه دین و دنیادن گنچر کتدی
بویوک خبط اتمیشم کتدیرون هجوینده الحق مــــن
منیم بختیم یاتیب بوباره‌ده ای بختور کتدی ...!

۲۳. دیوان معجز شبستری

ترکی آذربایجانی

از: میرزا علی معجز شبستری سده‌ی ۱۴هـ
دیوان وی حاوی اشعار طنزآمیز، فکاهی و انتقادی شاعر مبارز، بذله‌گو، طنزپرداز و ظریف گوی آذربایجان است که بخش قابل توجهی از دیوان وی به مطایبات و طنز

یا این ابیات انتقادی ترکی که در مذمت زنان و احتراز از ازدواج با آنان، سروده شده است:

قوی اйте گوزدن بو حیاسیزلری
ارلـــــــرنه مهر و وفاسیزلری
گر کشیسن عورته ویرمه گوگل
عورتی سویماق کشیلقدن دگل
ایشلری بر یرلی ستمدور جفا
عاقــــلن آختارم بولاردان وفا
گیت بولارون آت اتگیندن داشین
گل یمه شیطانہ بولاردور قوشون
وارد اولوبدور که کر کمز کشی
عورتیلن مشورت ایتسون ایشی
جان بلـــــــه مولا اولا قربان سنه
سوز یوخی فرمایشوه کمسنه
یاخشولاروندان ایلینده حذر
پیسلــــرنون صحبتته کیم دوزر
اویمادی بـــــــو طایفیه هیدجی
ایستمادی یوخ اونه خلقون گجی
ایتدلــــر اصرار قبول ایتمدی
گتمدی اوز گـــــــه سوزینه بتمدی
ایندی که عمری یتوب اوتوز بیشه
آلمادی بوندان صورا گلمز ایشه بو
قویــــدی یاتاندا الین اوز قوینونه
قویمادی بو طوق گیچه بوینونه
و نیز این ابیات فارسی که در هجو زنان و بی‌وفایی آنان سروده است:

به بندید پند مـــــــرا گر بکار
بسی سود یابید در روزگار ...
نخست آنکـــــــه جز کردگار جهان
بگیتی نمانــــد کسی جاودان
شما نیز در این ســـــــرای فرود
نخواهید ماندن چه دیر و چه زود
پس از مرگ بر هر کسی یار و دوست

۱۳۲۰ش توسط شرکت چاپ کتاب آذربایجان در ۲۶۴ص در تبریز، بار دیگر در سال ۱۳۳۵هـ از سوی انتشارات کتابفروشی حقیقت تبریز در ۲۹۴ص چاپ سوم ۱۳۳۷ش همراه دانشنامه‌ی وی و همچنین در سال ۱۳۵۵ش چاپ دوم ۱۳۶۴ش با تحقیق و تصحیح علی هشترودی از سوی انتشارات علویون - زنجان تجدید چاپ در سال ۱۳۶۴ش از سوی انتشارات ستاره در زنجان؛ سرانجام با تصحیح و مقدمه‌ی غلامحسین رضا نژاد نوشین و به اهتمام محمد دیهیم در سال ۱۳۶۹ش از سوی تالار کتاب تبریز در ۳۲۳ص منتشر گردیده است.^{۴۸} نمونه‌ای از طنزهای ترکی هیدجی عبارت است از:

او طوريله که گوروبسوز دوشر تویوقلار کلک
باشین تکــــوب یره گوقونلیوب عماد الملک
یاتانده هر گیجه بونا مراد قوزار باش
وطنــــن خیالنه آغلار توکر گوزوندن یاش
گــــنه بو حالتله چوخلار اونده قورخوبدور
گورن دیر منوب عراده اوسنته توپدور
جــــوانلوقنده بو ظالم چوخ ایولری یخدی
گینــــدی قرمزی گه تخت مرمره چخدی
نه شوکتیــــله اولودی سوار عراده
گیردی گونــــده دماغيله عشرت آباده
اوشاقلاره بونون عهدنده ظلم باب اولدی
گلدی عرصیه خرم دره خراب اولدی
بــــو نابکارین ایشی بسکه ظلم و طغیاندر
اودور که غالب اوقات حبس زنداندور
قبــــاقده گاه دورار شیر تک دیر من من
گــــه اژدها کیمی مغارده ایدر مسکن
ولی بیلی بوکولوب چوخ سنخلیوب ایندی
گیچوبدی گوردوقون، اول سهم و صولتی سیندی
کــــوپکلیوبدی بو گونلرده بو عمرون پس
کوروک کیمی قریشوب اوز گوزون باسوبدور هس

۲۶. زنبیل

عربی و فارسی و ترکی

از: معتمدالدوله فرهاد میرزا بن عباس میرزا بن فتحعلی شاه قاجار درگذشته سال ۱۳۰۵هـ

کتابی مانند کتاب *الکشکول* شیخ بهایی ره و سفینه‌ای حاوی لطایف، ظرایف، اخبار، اشعار و فوائد متنوع تاریخی، اجتماعی و ... به زبان‌های فارسی، عربی و ترکی همچون چند غزل و قطعه از مولی مهرعلی خوئی است که میرزا محمدحسین منشی علی‌آبادی مازندرانی آن را جمع‌آوری نموده است. این اثر نفیس در سال ۱۳۲۹هـ در ۴۵۷ص به صورت سنگی در تهران به چاپ رسیده است. ۴۹. صدیق گرانمایه سید محمد طباطبایی منصور در کتاب *الشریعة* اثری دستنوشته با عنوان *اشعار و مهملات* از فرهاد میرزا معرفی نموده‌اند، که به نظر می‌رسد بخشی از زنبیل وی بوده باشد.

۲۷. سورنامه

ترکی عثمانی

از: سید حسین وهبی درگذشته پس از سال ۱۱۳۲هـ منظومه‌ای در ولیمه و سورچرانی و ختنه سوران شهزادگان سلطان احمد عثمانی است که در سال ۱۱۳۲هـ گویا با مضامینی مطایبه آمیز و طنزانه نوشته شده است، نسخه‌ای دستنویس از این اثر در کتابخانه‌ی ملی اتریش در وین به شماره‌ی "۱۰۹۲" موجود است. گفتنی است که منظومه‌ی دیگری هم با همین عنوان از شیخ شاعر، با سرایش در همان سال در *آثار نو* معرفی گردیده است. ۵۰ که باید از نظر محتوای و مضامین روی آن‌ها تحقیق بیش‌تری صورت گیرد.

آغاز: "حمدا که نه سپهر منظور

صنعیله یاپیلدی سور در سور."

۲۸. شکایتنامه

ترکی آذربایجانی

به هر جای کردار نیکوی اوست
چه سیم و زر و استر و اسب هست
همه زیب این زندگانی پست
مبادا شما را فـــــرید جهان
به مـــــر زن و بچه و خانمان
به مـــــر زنان بر مبنید دل
که بد مـــــر باشند و پیمان گسل
زنست آنکـــــه شد مرد را پای بند
جوان مـــــرد این بند از پای کند
زنانـــــرا فریب و فسونست کار
از اینان ببايست بـــــودن کنار
ازین دیـــــو ساران بد کیش راه
به یزدان همـــــی برد باید پناه
که او خـــــود کند چاره این گروه
چنین گوید این مـــــرد دانش پژوه:
"زن و اژدهـــــا هر دو در خاک به
جهان پاک از این هر دو ناپاک به"
به جان خودم این سخن راست گفت
نشاید همـــــی راستی را نهفت
مپندار این یک چـــــه آن دیگر است
گمانم زن از اژدهـــــا بدتر است
رهایـــــی تـــــوان جستن از اژدها
ز دست زنان نی توان شد رها!

۲۵. راحة النفوس فی ترجمه رجوع‌الشیخ إلی صباه

ترکی عثمانی

از: مصطفی بن أحمد کلیپولی متخلص به عالی درگذشته سال ۱۰۰۸هـ

این ترجمه در دو بخش و هر یک در ۴ فصل به نام سلطان محمدخان امیر مغنیسا مانیس در ترکیه به سال ۹۹۷هـ در جایی که به آن بوزداغ گفته می‌شود، در شهر آیدین صورت گرفته است.

مجموعه اشعاری در توصیف غلامان است؛ برخی از شاعرانی که در این موضوع شعر سروده‌اند عبارتند از: کمالی، مسیحی درگذشته سال ۹۱۸هـ سلوکی، یحیی، لامعی درگذشته سال ۹۳۸هـ عاشق چلبی و ... که برخی ابیات آن‌ها در کتاب *الزبدۀ آمده است* ۵۳.

۳۱. **فرحة الادیب و سلوة الکریم** = ضیاء القلوب و عزاء الکروب = نوادر = ترجمه کتاب المحاضرات = النوادر = نوادر العلوم = نوادر العلوم و الأدب

فارسی و ترکی

از: مولی محمدصالح بن محمدباقر روغنی قزوینی درگذشته سال ۱۱۱۶هـ در مشهد

ترجمه‌ی فارسی از *محاضرات الادباء و محاورات الشعراء و البلغاء*، اثر ارزنده‌ی: ابوالقاسم حسین بن محمد احمد بن مفضل راغب اصفهانی درگذشته سال ۵۰۰ هـ به صورت منتخب است که در ۲۵ حد و فصل و باب تنظیم گردیده است؛ چنان‌که خود مترجم در دو جا علاوه بر بیان عقیده‌ی خود، در باب مطایبات آورده است: "هزل و مناکیب علامه راغب اصفهانی در این کتاب بسیار است و من اکثر آن‌ها را ترک دادم و ذکر آن لایق ندیدم و هر چند لهو حدیث و مضاحک اقوال در این جمع من نیز، اگر چه کمتر است، ولی بسیار است و برای نشاط دل - های غمگین در کار است و به تحقیق از امیرالمؤمنین علیه السلام مروی است: "قلب‌ها ملول می‌شوند، همان - طور که بدن‌ها ملول می‌شوند، پس برای آن‌ها طرایف حکمت را بجوید!" و اکثر مطایبات این کتاب، اگر مسامحه بود داخل طرایف حکمت می‌تواند شود؛ و طرق مزاح و مطایبت و دعابت و مباسطت، مسلک کرام و سبکرواحان عالی مقام است، حتی آنکه از انبیاء و اولیاء معهود و مذکور است و گویند بعضی از صحابه گفتند: "یا رسول الله! تو با ما مزاح بسیار می‌کنی!" یعنی لایق منصب نبوت نیست؛ فرمود: "من مزاح می‌کنم، اما جز حق نمی‌گویم" و مروی است: "وای بر کسی که سخن

از: محمد بن سلیمان بغدادی متخلص به فضولی درگذشته سال ۹۶۳هـ در بغداد

این اثر شرح گفتگوی طنزآمیز فضولی با مأموران دولتی است که با نثری روان و طنزآلود نگارش یافته است؛ گویا فضولی این شکایت‌نامه را به جهت قطع مستمری - اش، به خزانه‌دار بغداد مصطفی چلبی نگاشته است. درباره‌ی این اثر گفته شده: "گویا سلطان سلیمان قانونی پیش از گشودن بغداد ۹۴۱هـ فضولی را می‌شناخته و پس از به دست گرفتن این شهر با فضولی ملاقات کرده و زمینه‌ی این دیدار به دست ویس بیک فراهم شده است. گفته‌اند که فضولی با والی بغداد مراوداتی داشت و با سفارش هم او و به فرمان سلیمان قانونی مقرر گردید تا از خزانه‌ی بغداد مستمری دریافت کند، اما از متن شکایت‌نامه‌ی فضولی که آن را برای جلالالدین مصطفی چلبی، خزانه‌دار بغداد، فرستاد، می‌توان به پریشانی اوضاع اجتماعی و اداری بغداد در آن روزگار پی برد" ۵۱.

۲۹. شهرانگیز

ترکی عثمانی

از: سید اسماعیل بروسوی متخلص به بلیغ درگذشته سال ۱۱۲۸هـ

مجموعه‌ای لطیف به نظم و نثر است که در مدح یکی از محبوبان شهر بروسه بوسا در ترکیه است! ۵۲ آغاز:

ایلسه چشم سیاه‌یله نگاه
دیسه لـر تکیه ده الله الله
حلقه ذکره گیروب لیل و نهار
عاشق زاری دولانورسه نه وار!

۳۰. شهرانگیز = منظومه فی وصف اللغمان

ترکی عثمانی

از: جمعی از شعرا

گردند و آن کس که در این باب بی‌مایه باشد از مطالعه این کتاب زیاده نفعی نبرد". این مطالب عربی که همان متن محاضرات باشد به سبب اینکه ترجمه نشده بود، در این کتاب نیامده است^{۵۴}؛ نصف محاضرات به شعر است و حدود ۹۰۰۰ بیت در آن آمده است، از این مقدار ترجمان حدود ۳۰ بیت فقط به ترجمه آورده است و تمام ترجمه از قسمت نثر انجام پذیرفته است اضافاتی که مترجم از خود و مصادر بر متن محاضرات افزوده است، مقداری از آن مشاهدات خود مترجم است از اوضاع و احوال دو شهر اصفهان و قزوین که این قسمت-ها حائز اهمیت است و در کتب دیگر نیامده است".

ناگفته نماند که مترجم گرانمایه ما، مرحوم مولی صالح روغنی، از آنجا که خود ترک زبان و اهل قزوین بوده است، در لابلای عبارات خود به کرات از واژه‌ها، امثال و نکته‌های بدیع به زبان ملیح ترکی آذربایجانی سخن به میان می‌آورد که قابل توجه است. همان‌گونه که اشاره شد، این اثر در سال ۱۳۷۱ ش در ۳۲+۶۱۵ص با تحقیق احمد مجاهد از سوی انتشارات سروش در تهران به چاپ رسیده است. نسخه‌هایی دستنویس از این اثر نفیس در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران، به شماره‌ی "۴۵۰۳" به خط نستعلیق، کتابت در اواخر سده‌ی ۱۱هـ در زمان حیات مترجم^{۵۵} شامل حدّ ۱۵-۲۱؛ کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی در مشهد، به شماره‌ی "۱۱ ادبیات" وقفی نادر شاه در سال ۱۱۴۵هـ شامل حدّ ۶-۱۱؛ کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی در تهران، به شماره‌ی "۳۰۸"^{۵۶} کاملترین نسخه‌ی موجود و شاید به خط مترجم نگهداری می‌گردد. باید افزود نام‌های *فرح‌الادیب* و *سلوه‌الکریب و ضیاءالقلوب و عزاء الکروب* در آغاز جزءهای ۳ و ۴ از سوی مترجم آمده که جا داشت درباره‌ی آن‌ها مصحح محترم در مقدمه توضیحاتی ارائه می‌دادند^{۵۷}. مرحوم مولی محمدصالح روغنی قزوینی از رجال مشهور عصر صفوی و صاحب آثار چندی بوده‌اند؛

دروغ گوید تا مردم را به آن سخن بخنداند؛ و بعضی گفته‌اند: "این حدیث دلیل است بر اینکه اگر کسی به سخن راست مردم را بخنداند، باکی نباشد...؛ گویند: یک از ظرفاء یا شعرا را در خواب دیدند، از او احوال پرسیدند، گفت: "آنچه در دنیا به خوش طبعی و هزل گفتیم با ما به جد گرفتند!" فقیر گویم: وای بر حال مردم مثل عبید زاکانی و غیره، اگر در آن جهان مزاح نخرند و خوش طبعی نپسندند! و اکثر مردم از سخنانی که در آن گستاخی است با خدای عالمیان خالی نباشند، و شاید در این نوادر نیز بر سبیل ندرت واقع شده باشد، امید که خدای ببخشد و در کتاب *محاضرات* از این گونه بسیار است و فقیر ترک داده‌ام، هر چند اکثر این مزاحات مشتمل بر مطلبی و اشارت به حکمتی است مثل آنکه گویند: نحوی را در قبر گذاشتند *مَلْکَانِ عَلَیْهِمَا السَّلَام* با او گفتند: "من ربّک؟" گفت: "من اسمی است مرفوع المحلّ تا مبتدا باشد و ربّک خبر او است؛ عمودی بر سر او کوفتند! گفت: "گناه من چیست که شما نحو نمی‌دانید!". آقای احمد مجاهد، مصحح این اثر در مقدمه‌ی آن می‌نویسد: "نوادر، ترجمه منتخب *محاضرات* راغب اصفهانی است؛ مطالبی که درباره‌ی ترجمه باید گفت از این قرار است: ترجمان به ذوق و سلیقه خود منتخباتی را از محاضرات به ترجمه آورده و به جای مطالب محذوف مطالبی دیگر از خود و دیگر مصادر افزوده است، آن طوری که در پایان جلد اول اظهار می‌دارد: "تمام شد ملخص از کتاب محاضرات و ضمّ نمودم به هر باب آنچه مناسب دیدم و حذف نمودم آنچه لایق ندیدم". ترجمان مقدار زیادی از متن محاضرات را به همان صورت عربی آورده بود و در این باب گوید: "و بعضی مقاصد هم به لفظ عربی آوردم تا باعث اطلاع به آن لغت و موجب معرفت به قواعد فصاحت و خصایص عربیت باشد و معذک مقصود از این وضع کتاب آن است که مستعدّین و ارباب علم و ادب که از علم لغت عرب و کتاب و سنت عاری نباشند منتفع

ایشان با چند واسطه، جدّ اعلای مادری راقم سطور نیز محسوب می‌گردند، رحمت و رضوان الهی بر او باد!

۳۲. قصیده هزلیه

عربی و فارسی و ترکی

از: میر علی بن ساعد عاملی مشهور به عرب و متخلص به مَهْری^{۵۸} در گذشته پیش از سال ۱۱۲۸هـ سید علی مَهْری اصالتاً اهل جبل عامل لبنان بوده و در اواخر دوره‌ی صفویه مقیم اصفهان گردیده است؛ وی زبان فارسی را با تکلف همراه مخلوطی از زبان عربی فرا گرفته بود، این آمیختگی با زبان عربی و گاه ترکی رایج در اصفهان دوره‌ی صفوی یک لطافت و ظرافت خاصی به کلام و اشعار ملمّع وی داده بود که خوشایند همگان بوده است!؛ مرحوم مدرّس تبریزی هم در باره‌ی وی می‌نویسد: ”وی اشعاری مخلوط به عربی و فارسی می‌گفت، بعضی از کلمات فارسی را به اصول و قواعد کلمات عربی بکار برده و معرفّی می‌نمود، این طرز اختراعی، پسندیده افتاده و جمعی همان طرز را تعقیب می‌کردند و به سیاق اشعار او شعر می‌گفتند و به بحر طویل‌ها می‌پرداختند.“ مَهْری دارای قصائدی هزلی، مطایبه‌آمیز و ظریف بوده است؛ چند بیتی از قصیده‌ای مطایبه‌آمیز و هزلی او که با ادبیاتی خاص و شیرین سروده شده عبارت است از:

رفت فی البازار دیدی مهوش است
یک فسرتر کست عبش ابرش است
یک کمر خنجر علی جنبش طلاست
مثل مژگانش بـ لا المبتلاست
و علی جنب دگر دست الشـمال
سیف داری مثل عبرویش هلال
فی القفا من کاکل مشکین هـزار
فته ای داری علی هر سو سوار
یک قبا فی بر ورای عابی است
من نزاکت خشخشش بی تابی است
سرو نازی قامـشش اما روان

ششمه‌ایش آه—و اما ناتوان
یک دهن داری برخشار الفـرنگ
مثل قلب العاشقین فی بـوسه تنگ
عبروانی او هـلالی یا کمان
مو آن مژه تیر خدنگی یا سنان
فی میان ابروان خـال سیاه
قاب قوسین است او ادنی نگاه
لا کمر بل شعرة فی فیـج و تاب
لا کفل بل یک بغل مـن ماهتاب!

گفتنی است دو نسخه از دیوان مَهْری عرب در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران، به شماره‌ی ”۳۲۱۷“ به قلم نستعلیق اسد بن حسن بیگ در سال ۱۱۱۵هـ در ۱۸۹ برگ و ”۲۵۹۱/۱۵۳“ نستعلیق از سده‌ی ۱۱هـ که حاوی ملمّعات و مطایبات و بحر طویل از اوست نگهداری می‌گردد؛ نیز بخشی از اشعار فارسی و عربی وی به صورت ملمّع در ضمن جنگی به شماره‌ی ”۱۶۷۶“ برگ ۱-۶ آمده است.^{۵۹}

۳۳. کلیات بسحاق اطعمه

فارسی

از: جمال‌الدین ابواسحاق احمد بن حلاج شیرازی ”بسحاق اطعمه“ در گذشته سال ۸۱۴ یا ۸۳۰هـ کلیات وی که در قالب طنزآمیز و بیش‌تر با موضوع اغذیه نگارش یافته شامل: ترجیعات، قصائد، رباعیات، مفردات، کنز الاشتهاء، آفاق و انفس، مزعفر و بغرا منشور و منظوم، خوابنامه، دیوان اطعمه و فرهنگنامه و رساله نه باب است. در اشعار بسحاق گاه عبارات ترکی هم آمده است که نشان می‌دهد بسحاق اطعمه از زبان ترکی بی‌ بهره نبوده است، چنانچه خود در بیتی گوید:

ترکیـدم و تاتیدم وانکه عربیدم
بر دیده کوتاه نظران بوالعجبیدم!

نسخه‌هایی دستنویس از کلیات، دیوان یا برخی رساله‌های این مجموعه، در کتابخانه‌ی ملی جمهوری اسلامی

کورکان و فرمانفرمای فارس بوده است و با آنکه به بدآلی و شوخ طبعی مشهور است صاحب ریاض العلماء او را در زمره‌ی عرفا آورده و مرید شاه نعمت الله ولی دانسته است. این بیت لطیف نیز از اطعمه است:

شعبان رمضان گر بپلاوم عجبی نیست

بی‌آش جمادیدم و بی‌نان رجیدم

آغاز: ”بسمله، سپاس بی‌قیاس و حمد بیحد رازق بی- سبب و خالق بی‌تعبد را که حلّوای دلپذیر بیان بسر انگشت زبان در طبقچه ... ؛ دیگر شعر هر یک شهره شهری و اعجوبه دهری بوده‌اند، من چه خیال پزم که خلائق از آن محظوظ گردند. در تأمل بودم بامدادی موافق دود اشتهاهای صادق در مطبخ معده بالا گرفته چنانچه معهود می‌بود ناگاه محبوب سیمین بر و مطلوب، ماه پیکر، بادام چشم، شکر لب، ترنج غبغب، نار پستان، پسته دهان، چرب زبان، شیرین بیان، ماهی اندام، حلوا کلام، فندق حال، فلفل خال، بیت:

از خنده شیرین نمکدان دهانش

خون می‌رود از دل چو نمک خواجه کبابی

از در درآمد و فرمود بغایت بی‌اشتهایم، گفتم تو کجا و من کجایم، بعد از آن بخاطر او:

کمری بر میان جان بستم

جان کمروار بر بیان بستم

و باتش سعی در دیک اندیشه چنین طعامها بحوائج ترصیع و تضییع پختم و در تنور تفکر بخمیر مایه تدبیر نانی که با قرص خورشید پهلوی میزند در جهان گیری بستم ...“

آغاز: ”گوش و هوش و دل و جان یکنفسی با ما دار

تا بدانی که غرض چیست کار زین اشعار“.

انجام: ”عصرها باید که چون بسحاق حلاجی اگر مادح حلوا شود یا ناظم خوان کدک“.

۳۴. کلیات سرشار قفقازی

فارسی و ترکی آذری

در ایران، به شماره‌های ”۷۶۹ف دیوان بسحاق“، ۱۱۶۶ کنز/الاشتهاء؛ کتابخانه‌ی ملی ملک در تهران، به شماره- ی ”۴۹۲۵/۶“؛ کتابخانه‌ی کاخ گلستان سلطنتی در تهران به شماره‌های ”۳۵۲، ۵۰۴“؛ کتابخانه‌ی عارف حکمت در مدینه‌ی منوره - عربستان سعودی، به شماره- ی ”۱۳۲“؛ کتابخانه‌ی موزه‌ی بریتانیا به شماره‌ی ”Or. 11231“ کتابخانه‌ی خصوصی شیخ حسن جابری انصاری در اصفهان؛ کتابخانه‌ی عبدالحمید مولوی در مشهد؛ کتابخانه‌ی آصفیه در حیدرآباد - هند، به شماره- ی ”۴۱۷ دیوان“؛ کتابخانه‌ی انستیتو کیکلدزه در تفلیس - گرجستان، به شماره‌ی ”P-K 3.21“ دیوان بسحاق؛ کتابخانه‌ی دانشگاه استانبول به شماره‌های ”IÜK.FY.497.5, IÜK.FY.1514.2“ موجود است. دیوان بسحاق اطعمه ابتدا در سال ۱۲۹۹هـ در تهران، سپس در سال ۱۳۰۳هـ به اهتمام میرزا حبیب اصفهانی، به صورت سربی در ۱۸۴ص در استانبول، در سال ۱۳۰۶هـ به صورت سنگی در تهران، در سال ۱۳۳۰هـ در تهران و عاقبت در سال ۱۳۳۰ش در ۲۰۰ص در شیراز به چاپ رسیده است؛ این اثر بالمآل در سال با تحقیق دکتر منصور رستگار فسایی در سال ۱۳۸۲ش، از سوی بنیاد فارس شناسی و مرکز نشر میراث مکتوب در تهران یکصد و سی و یک+۳۳۰ص منتشر گردیده است ۶۰.

مجید ملامحمدی از طنزپردازان جوان کشور در باره‌ی بسحاق گوید: ”... به نظرم بسحاق اطعمه نخستین طنزنویس ایرانی است که همه‌ی عمرش را در راه طنز گذاشت؛ او از شاعران قرن ۸ و ۹هـ بوده که روحیه‌ی طنز بسیار بالایی داشته و شعرهای خیلی زیبایی به صورت طنز در مورد غذاها سروده و به همین خاطر هم به بسحاق اطعمه مشهور شده است ... وی در بیتی گوید: گیپا پزان ۶۱ سحر که سرو کله وا کنند آیا شود که گوشه چشمی به ما کنند!“ گفتنی است که بسحاق از مردم شیراز و معاصر اسکندر بن عمر شیخ بن امیر تیمور

فوقی می‌باشد رک. نشریه نسخه‌های خطی: دفتر ۷، ص ۵. مرحوم ابن یوسف حدائقی در باره‌ی فوقی یزدی و آثارش می‌نویسد: "فوقی ... از تصریح در مقدمه و اشارات در ابیات دیوان وی، که تماماً هزلی است، معلوم می‌شود از علوم ادب و منقول و معقول بهره‌ها داشته، ولی در اثر تناسب نداشتن به اهل زمان مقبول معاصرین نشده، مسخرگی را اشعار خود ساخته تا داد خود از کهنتر و مهتر بستانند ... چنان‌که انوری گوید:

ای خواجه مکن تا بتوانی طلب علم

کاندر طلب راتب هر روزه بمانی

رو مسخرگی پیشه کن و مطربی آموز

تا داد خود از کهنتر و مهتر بستانی؛

در تمام کلیات و دیوان فوقی کلماتی عربی، ترکی و هندی مندرج گردیده و چنانکه خود ادعا نموده، دست عبید زاکان و سوزنی را محکم بسته است!^{۶۱} ناگفته نماند گزارشی از منابع و مصادر ترجمه و احوال فوقی در فهرست مشترک پاکستان ج ۹، ص ۲۲۱۲ ارائه گردیده است و نباید از نظر دور داشت که استاد ایرج افشار هم طی مقاله‌ای با عنوان "فوقی یزدی را بشناسید" او را معرفی نموده است. ناگفته نماند که هزلیات فوقی مشتمل بر مثنویات، غزلیات، قصائد، ترکیبات، ترجیعات، قطعات و مفردات با تصحیح و مقدمه‌ی مرتضی مدرسی گیلانی در سال ۱۳۴۲ش از سوی مؤسسه مطبوعاتی عطایی به چاپ رسیده است.^{۶۲}

۳۶. لطایف

ترکی عثمانی

از: شیخ الاسلام سید فضل الله افندی شهید درگذشته پس از سال ۱۰۸۳هـ

کتابی است ادبی به نظم و نثر حاوی لطایف و ظرایف و حکایات که طی سه مقاله در سال ۱۰۸۳هـ به نام مصطفی خان ثانی، پادشاه عثمانی نگارش یافته است.^{۶۴}

از: نجفقلی خان بن کاظم خان قره‌داغی قفقازی متخلص به سرشار در گذشته سال ۱۲۳۴هـ

بخش‌هایی از کلیات سرشار، سرشار از مطایبات است! نسخه‌ای دستنویس از آن در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران، به شماره‌ی "۴۰۵۳" نگهداری می‌گردد. گفتنی است منتخباتی از دیوان وی نیز در کتابخانه‌ی آیت‌الله العظمی مرعشی ره در قم به شماره‌ی "۱۲۱۴۴" نگهداری می‌گردد.^{۶۲}

۳۵. کلیات فوقی یزدی

فارسی و ترکی

از: فوق الدین احمد تفتی یزدی متخلص به فوقی در گذشته حدود سال ۱۰۵۰هـ

مجموعه‌ای از هزلیات نمکین از فوقی یزدی مشتمل بر: /توز = /طوز گنج، ساقینامه، نعمات، فرهاد و شیرین، قصائد، ترجیع بند، مناجات نامه، غزلیات، دیوان فوقی، و ... است که البته در این نوشتار، برخی رساله‌های طنزآمیز مندرج در کلیات در مدخل خود نیز به نحو مستقل معرفی گردیده است؛ نسخه‌هایی دستنویس از کلیات فوقی در کتابخانه‌ی ملی ملک در تهران، به شماره‌ی "۵۱۰۴"؛ کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی در تهران، به شماره‌ی "۱۰۴۱"؛ کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران، به شماره‌ی "۳۸۶۲، ۲۶۱۹"؛ کتابخانه‌ی دانشکده‌ی الهیات دانشگاه تهران، به شماره‌ی "۵۴۴" د؛ مرکز احیای میراث اسلامی در قم، به شماره‌ی "۶۸۰"؛ کتابخانه‌ی انجمن آثار ملی و مفاخر فرهنگی انجمن آثار ملی سابق به شماره‌ی "۹" در تهران میکروفیلم آن در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران به شماره‌ی "۵۸۲۵"؛ کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه استانبول به شماره‌ی "IÜK.FY.376"؛ نگهداری می‌گردد و در توضیح نسخه‌ی انجمن آثار باید افزود که آن نسخه پیش‌تر متعلق به مرحوم سعید نفیسی بوده و مشتمل بر منتخب غزلیات، رباعیات، /طوز گنج، فرهاد و شیرین و مطایبات

آغاز: "حمد و ثنا اول خالق بی‌همتایه که جمیع صفات کمالیه مزین و محلی ...".

۴۰. **لهجۀ الشعراء = بهجۀ الشعراء**

فارسی و ترکی آذربایجانی
از: محمدکاظم تبریزی ذہبی متخلص به اسرار و ملقب
به اسرارعلیشاه درگذشته سال ۱۲۹۹ھ

تذکره و شرح حال ۸۶ تن از سخنوران، نوحه‌خوانان و شاعران بذله‌گوی و طنز پرداز خطّی آذربایجان در قرن ۱۳ھ است که در قالبی انتقادی - فکاهی همراه درج بخشی از اشعار ترکی بیشتر و فارسی شاعران در مقابل و به تبع یخچالیهی میرزا محمدعلی مذهب اصفهانی متخلص به بهار نگارش یافته است. مرحوم آغا بزرگ تهرانی در *الذریعۀ*، ذیل *حدیقه الشعراء* گوید که برخی از مطلعین به من گوشزد نمودند که *بهجۀ الشعراء* صحیح است و نه *لهجۀ الشعراء* تألیف حاج کاظم کوره‌پز تبریزی است! البته بر خلاف آن نظریه، نسخه‌ای دستنویس از *بهجۀ الشعراء* نزد میرزا جعفر سلطان القرائی بوده، که مؤلف آن را، "اسرار" معرفی می‌نماید؛ لیکن آنچه که صحیح به نظر می‌رسد این که میرزا کاظم کوره‌پز تبریزی که فرزندان وی امروزه به سلطان زاده شهرت دارند در نگارش این اثر به اسرار کمک کرده‌اند و ضمناً کتاب *حدیقه الشعراء* هم مختصر *بهجۀ الشعراء* می‌باشد، چرا که در میان کتاب *بهجۀ الشعراء*، ذیل شرح احوال شاعری به نام جودی، هجو همین میرزا کاظم کوره‌پز دیده می‌شود! بنابر این *حدیقه الشعراء* که مختصر و خلاصه‌ای از *بهجۀ الشعراء* است، تألیف حاج کاظم کوره‌پز خواهد بود، یعنی همان نظریه‌ی مرحوم عباس اقبال آشتیانی در مجله‌ی یادگار بیان داشتند، والله العالم ^{۶۸}.
آغاز: "نسخه سعادت ابدی و دیباچه کرامت سرمدی پادشاهی راست که طوطی ناطقه انسانی ... اما بعد مخفی و مستتر نماند که مسود این اوراق مبارک اعنی اس ^{۶۹} تبریزی مسکن قارجهان وطن می‌گوید که داعی چند سال قبل در خانه یکی از احبّا مجموعه‌ی مسمّی به یخچالیه که میرزا محمدعلی ندیم در عهد دولت محمدشاه مغفور تألیف کرده بود، دیدم و بنظر امعان

۳۷. **لطائف کانی**

ترکی عثمانی

از: کانی افندی

مجموعه‌ای از لطایف منثور و ظرایف منظوم و نیز برخی مطالب هزلی و هجوی است. نسخه‌ای دستنویس از این اثر کتابخانه‌ی ملی برلین Staatsbibliothek به شماره‌ی "Ms. Or. Oct. 2713" موجود است ^{۶۵}.
آغاز: "کانی افندی مرحوم بذاته هجو وادیسنه مایل اولمیوب انجق جابجا کندولرینی بعضی لطائف انشادینه اغرا ایدن علامه یادگاری حقّنده ...".

۳۸. **لطایف نامه = ترجمه‌ی دلگشا**

ترکی عثمانی

از: درویش احمد دده افندی

ترجمه‌ی رساله‌ی طنزآمیز *دلگشا*، اثر نظام الدین عبید زاکانی قزوینی به زبان ترکی عثمانی است ^{۶۶}.

۳۹. **لطایف نصرالدین خوجه**

ترکی عثمانی

از: خواجه نصرالدین رومی زنده در سال ۱۳۸۹م
داستان‌های خنده دار ملا نصرالدین مشهور است. گفته شده که وی در زمان حکومت سلطان بایزید اول ۱۳۸۹-۱۴۰۳م می‌زیسته است؛ او در سوری حصار - ترکیه به دنیا آمده و در آقشهر - ترکیه مدفون گردیده است. نسخه‌ای دستنویس از این فکاهیّات ترکی وی در کتابخانه‌ی ملی وین - اتریش، به شماره‌ی "۷۹۲" نگهداری می‌گردد. این اثر در ۴۰ص در سال ۱۲۵۷ھ در مطبعه بولاق در قاهره - مصر به چاپ رسیده است ^{۶۷}.

بوده و از روی همین نسخه‌ی موزه‌ی بریتانیا کتابت گردیده است.^{۷۱}

آغاز: "ز شاعر خطایی نباید پدید نویسند را دست باید برید!"

۴۲. مشهدی عباد = او اولماسین بو اولسون!"

ترکی آذربایجانی و فارسی

داستان فکاهی و طیبت انگیز قدیمی فلکلوریک مردم آذربایجان است که بر اساس آن فیلمی جذاب هم با عنوان "مشهدی عباد" یا "او اولماسین بو اولسون!" در جمهوری آذربایجان ساخته شده است که با هنرمندی علی آقا آغایف مشهدی عباد، آقصادق گرای بیگلی رستم بیک، محسن سنائی لوطی عسگر، لطفعلی عبدالله‌یف ولی، احمد احمداف حمّال و ... اجرا شده است؛ این داستان ماجرای دلباختن و ازدواج ناکام پیرمردی ۵۵ ساله و پولدار به نام مشهدی عباد، با دختری ۱۵ ساله به نام گل صنم، که دلباخته‌ی جوانی به نام سرور است و از مشهدی عباد و ازدواج با وی به شدت می‌ترسد! در نهایت مشهدی عباد - که به خاطر عشق وی، مصائب بسیاری را متحمل شده و بخش زیادی از اموال خود را نیز از دست داده - به اشتباه خود پی برده و به ازدواج با زنی بیوه تن داده و راضی گردیده و گل صنم هم به عشقش، سرور می‌رسد! ... این کتاب در سال ۱۳۶۳ش از سوی انتشارات ایران ویج در ۷۸ص در تبریز منتشر شده است. در ضمن نمایشنامه مشهدی عباد به کارگردانی مجید فلاح زاده در سال ۱۹۹۷م در کلن - آلمان به چاپ رسیده است.

۴۳. مضاحکه

ترکی ازبکی

از: ناشناخته

مجموعه‌ای از حکایات و نقل قول‌های طنزآمیز و خنده آور است که ضمن جنگی به شماره‌ی "Kat. ۱۱۱"

ملاحظه گردید که در حقیقت نان توان گفت که از آتشکده آذربایجانی گرم‌ترست، احوالات چند نفر از شعرا در آن بزم فرح انگیز من باب تفریح میخواندم، در اثنای این مقالات که تقاضای صحبت در بحث کمال شعرا و ملاحظت کلام ایشان بود، شخصی از فارسی زبانان از بابت ریشخند گفت: چه می‌بودی که مجموعه‌یی هم در احوالات و اشعار شعرای اتراک که درین خاک پاکند درج میشد تا کمالات عالیّه این سلسله علیه را می‌فهمیدم! داعی از شماتت و طعنه آن عزیز شرمزده گردیدم،

جراحات السنان لــــه التیام

و لایلتام ما جــــرح اللسان

همّت از بزرگان عالی نهمت خواسته این مجموعه مبارک در احوالات شعرای آذربایجان واز منتخبات اشعار ایشان جمع نموده و مسمّی به بهجّة الشعراء و سرور ندماء نموده ...

انجام: "سخن این بود دیگر جمله تزویر

تو خواهی رد کن و خواهی که برگیر."

۴۱. مجموعه اللطایف و صندوقه المعارف

عربی، فارسی و ترکی

از: ناشناخته^{۷۰}

منتخباتی از کتب ادبی مشتمل بر لطایف و حکایات و اشعار و گفتارهای بزرگان عرفان و ادب به نظم و نثر است. نسخه‌هایی دستنویس از این اثر در کتابخانه‌های ملی مرکزی تبریز به شماره‌ی "۲۶۸۶" و کتابخانه‌ی آیت الله مرعشی نجفی ره در قم به شماره‌ی "۲۵۵۸"؛ کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی در تهران به شماره‌ی "۱۳۸۸۶"؛ کتابخانه‌ی موزه‌ی بریتانیا در لندن به شماره‌ی "Or.7253" موجود است که از نسخه‌ی اخیر می‌کروفیلمی به شماره‌ی "۴۳۱۸" در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران نگهداری می‌گردد و نسخه‌ای هم در کتابخانه‌ی خصوصی مرحوم مجتبی مینوی به شماره‌ی "۳۲۷" موجود است که بعید نیست که نسخه‌ای جدید

مطبعه علمیه حاجی محمد آقا مطبعه‌چی بی‌تاریخ در تبریز به چاپ رسیده است.^{۷۵}

آغاز: "چایسبز گجه‌لر عرشه چیخار ناله و زاریم

ای—وای سمواریم

هرگز بیلورم گلمیه‌جاق صبر و ق—راریم

ای—وای سمواریم

هر قوت که گوندوز سنی مجلسده قوراردوق

باخدوقجه دویاردوق

یولداشلاره الحق سنیدین ش—ام و نه‌اریم

ای—وای سمواریم

چکدون منم ای لاله عجب سینمه سن داغ

قالدوم سنه مشتاق."

انجام: "دیدى عربى سويلمه حافظ اولو تارىم—م

ای—وای سمواریم."

۴۷ . موش و گربه

فارسی و ترکی

از: نظام الدین مجدالدین عبیدالله زاکانی قزوینی متخلص

به عبید در گذشته سال ۷۷۱ یا ۷۷۲ هـ

مثنوی انتقادی، هزلی و مطایبه‌آمیز مشهور از زبان موش

و گربه در ۹۰ بیت است که به زبان فارسی و گاه با

چاشنی‌های اندکی به زبان ترکی سروده است. عبید

زاکانی شاعر و طنزپرداز قرن ۸ هـ در این داستان به

بیان حکایت گربه‌ای غدار و حيله‌گر می‌پردازد که پس از

سعی در جلب اعتماد موش‌ها نسبت به خودش، آنان را

به هلاکت رسانده و می‌خورد. عبید با زبان طعن و کنایه

امیر مبارزالدین حاکم عصرش را به گربه همانند می‌-

کند که به هیچ کس رحم نمی‌کند و قدرتی مزور و

مستبد است. موش‌ها نیز همان مردمان عادی و شاید

شیخ ابواسحاق باشند که مورد ستم قرار می‌گیرند. عبید

در این اثر به زبان طعن و کنایه و تعریض به حاکمان

زورگو و ستمگر واقعیاتی را بازگو می‌کند که فقط در

همان قالب طنز می‌تواند به تشریح آنان بپردازد و با ایماء

09/942" در دانشگاه دولتی مطالعات آسیای میانه در

تاشکند - ازبکستان نگهداری می‌گردد.^{۷۲}

آغاز: "بر آدم گجه سی قزانغو بولنمان وقت ده ..."

۴۴ . مطایبه

ترکی جغتایی

از: ناشناخته

مجموعه‌ای از مطایبات و هزلیات است که ضمن جنگی

دستنویس به شماره‌ی "Kat. 09/942 ۱۱۱" در

دانشگاه دولتی مطالعات آسیای میانه در تاشکند -

ازبکستان نگهداری می‌گردد.^{۷۳}

آغاز: "بغداد شهرنیک قاضی کلانی جمعه مسجدیغه

پیاده اولوب ..."

۴۵ . ملخص ترجمه سرح العیون فی شرح رساله ابن زیدون

ترکی عثمانی

از: ناشناخته

ترجمه‌ی ترکی سرح العیون فی شرح رساله ابن زیدون از

ابوبکر جمال الدین محمد بن محمد جذامی فارقی

مصری "ابن نباته" در گذشته سال ۷۶۲ یا ۷۶۸ هـ است که

آن هم شرح الرساله الهزلیه اثر ابوالولید احمد بن عبدالله

مخزومی قرطبی اندلسی "ابن زیدون" در گذشته سال

۴۶۳ هـ است. نسخه‌ای از این ترجمه‌ی ترکی در

کتابخانه‌ی دانشگاه پرینستون در ایالت نیوجرسی امریکا

موجود است.^{۷۴}

آغاز: "بسملة ... ملخص ... ابن زیدونک بو رساله انشاسنه

سبب بودر که الحمد لله رب العالمین."

۴۶ . منظومه‌ی سماوریه = مستزاد در مدح سماور = سماوریه

ترکی آذربایجانی

از: ابوالحسن تبریزی متخلص به راجی در گذشته سال

۱۲۹۳ هـ منظومه‌ای در قالب مستزاد مطایبه‌آمیز در مدح

سماور است که در پایان دیوان راجی در هامش در

محور این منظومه‌ی شیرین آثار چندی تألیف گردیده که برخی سال‌های گذشته منتشر شده است؛ اینجا فهرستوار به برخی از آن آثار اشاره‌ای اجمالی می‌کنیم: مروری بر موش و گربه‌ی عبید زاکانی و شیخ بهایی از اسدالله اصغری و علی کاووسی، در سال ۱۳۷۷ش در ۱۶۰ص در قطع رقی از سوی نشر تبلور؛ موش و گربه مصوّر عبید زاکانی به کوشش جعفر مهرگانی و نگارگری پرویز صفوی و خطّ زرین‌بال، در سال ۱۹۸۳م در ۳۶ص، از سوی انتشارات مهر در شهر کلن - آلمان و اثر دیگری هم با عنوان مذکور همراه نقاشی‌های محمود جواد پور و ترجمه‌ی انگلیسی مسعود فرزاد در سال ۱۳۳۵ش به کوشش محسن صبا در تهران؛ موش و گربه عبید زاکانی و گزیده‌ای از حکایت‌ها که در سال ۱۳۸۰ش از سوی انتشارات سکوت در تهران به چاپ رسیده است. در ضمن با الهام از موش و گربه عبید زاکانی موش و گربه‌های زیادی به صورت نظم و نثر تألیف گردیده است که چنان‌که اثری دست‌نوشته باشند، در این نوشتار به تفصیل از آن‌ها یاد شده است، لیکن ذکر برخی آثار چاپی در این بحث خالی از لطف نخواهد بود: موش و گربه در الجزیره ! = داستان آقا موشه از مؤلفی ناشناخته، در سال ۱۳۳۸ش در ضمن مجله سخن به شماره‌ی ۶۷ زیر نظر خانلری؛ موش و گربه: سیچان و پیشیک ترکی آذربایجانی از عظیم شیروانی به کوشش عبدالکریم منظوری خامنه بدون ناشر و محلّ نشر در سال ۱۳۵۸ش در ۳۰ص به چاپ رسیده است؛ گربه و موش از مهدی آذر یزدی، داستان منظوم دیگری ملهم از موش و گربه عبید است که در مجموعه‌ی هشت بهشت و یاز سرّی قصه‌های تازه از کتاب‌های کهن است، نخستین بار در سال ۱۳۵۰ش در تهران از سوی انتشارات اشرفی منتشر شده است. گربه و موش از محمد یوسف هادی، بازنویسی از داستان گربه و موش، برگرفته از کتاب هشت بهشت مهدی آذر یزدی است که با

و اشاره، غیر مستقیم ناعدالتی‌های حکومتی و آسیب‌های ناشی از آن را به تصویر می‌کشاند ۷۶. مرحوم اقبال آشتیانی نیز از زاویه‌ی دیگری به این اثر نگریسته می‌نویسد: "قصیده بزرگ‌یست بوزن بحر خفیف در شرح تزویر و ریاکاری گربه‌ای از کربه‌های کرمان و عابد شدن او پس از سال‌ها دریدن موشان و فریب خوردن موشان و بروز جنگ بین این دو جنس و غلبه لشگر موشان بر سپاه گربگان و بدار آویخته شدن گربه ریاکار. این قصه‌ی بسیار شیرین که در سراسر ممالک فارسی زبان شهرتی تمام یافته و عده‌ای از ابیات آن حکم مثل سائر را پیدا کرده مسلماً اشاره به یک واقعه تاریخی و مانند سایر نوشته‌های عبید بعنوان انتقاد از اوضاع زمان و پاره‌ای از آداب و مراسم معموله عهد نگاشته شده، لیکن درست معلوم نشد که نظر عبید در نظم آن داستان بچه و آقعه - ای بوده است. خم شکستن و تعصّب ورزیدن و دست بیعت دادن ببازماندگان خاندان خلافت عباسی در مصر و سایر ریاکاری‌های پادشاهی مانند امیر مبارزالدین محمد مظفری با وجود سفاکی و ظلم و جور و حيله و تزویر به عبید نیست که ذهن لطیف عبید را متأثر ساخته و زبان او را با نظم داستان گربه و موش بانتقاد و تخطئه آن روش نفاق آمیز واداشته باشد، چه، درک توفیق بین دو رسم متضادّ یکی خونریزی بی‌باکانه و ظلم و ریا و ضبط مال و منال مردم دیگری جهاد در راه اخذ و اختیار لقب "شاه غازی" برای صاحبان ذهن صافی و ارباب ذوق سلیم بسیار مشکل است و محال است که ایشان را در مشاهده چنین احوال متأثر نسازد و باعتراض و انتقاد و ندارد". این اثر نخستین بار به صورت سنگی در سال ۱۳۰۱هـ در ایران و بار دوم در سال ۱۳۰۵هـ در بمبئی - هند در ۱۸ص و بار سوم در سال ۱۳۳۰هـ در لاهور اسلامیّه ستیم پریس و پیشاور اسلامی پریس لاهور در ۱۶ص به صورت مصوّر و سپس به جهت مقبولیت عامّه بارها در ایران از جمله به صورت مصوّر در تبریز و برلین از سوی انتشارات کاویانی به چاپ رسیده است. حول

از: اسماعیل بن عباس ذبیحی ذبیح الهی زنجانی در گذشته سال ۱۳۵۶ هـ.

منظومه‌ایست به شیوه‌ی موش و گربه عبید زاکانی که بنابر نقل آقای حاج رجب‌علی دین‌محمدی، این اثر منحصر به فرد پیش‌تر نزد خانواده‌ی ناظم در زنجان موجود بوده است. در *سخنواران زنجان* آمده: "از جمله آثار پر ارجش یک جلد کتاب منظوم ترکی بنام محمودیه می‌باشد که از حیث ظاهر موش و گربه و محتوای الفاظ لطیفه و ابیات ظریفه و متضمن موعظه و نصیحت و سایر آداب و رسوم زندگی بشر می‌باشد؛ نهایت تأسف آنکه در اواخر عمر باتمام محمودیه موفق نگردیده ...؛ مجموع ابیات محمودیه ۲۱۰۰ بیت می‌گردد که بینهایت شیرین و آموزنده است؛ آقای محمد امیدی متخلص به عاصم شاعر پرکار و فاضل شهر زنجان تصمیم باتمام کتاب گرفته و آنرا به پایان رسانده، ابیات الحاقی ایشان بالغ بر ۷۴۰ بیت میشود ...". نگارنده‌ی سطور گوید که خوشبختانه این منظومه در سال ۱۳۸۲ ش از سوی انتشارات سلاله در زنجان به چاپ رسیده است؛ گفتنی است ناظم از شعرای خوش ذوق در دوره‌ی رضاخان بوده و دیوان / شعاری وی نیز همچنین تا چند سال پیش موجود بوده است.

آغاز: "ازل صفحه لوحه صاحب قلم

یازار اسم الهی اول رقم ...

بیله نقل ایدوب عارفان رموز

نصیحت مقامنده مصباح سوز

که بیر شهزیده واریدی بیر سچان

مقام ایتمگه اختاروردی مکان

قیلوب شهزیده هر طرفدن گذار

گیدوبدی فلان اویده دوتدی قرار"^{۷۹}.

۴۹. هجویات نفعی

ترکی عثمانی

از: عمر بن عبدالله ارضومی قسطنطینی متخلص به نفعی در گذشته سال ۱۰۴۴ هـ.

تصویرگری طاهره براتی نیا در سال ۱۳۸۱ ش از سوی انتشارات حضرت عباس علیه السلام در قم به چاپ رسیده است. مثنوی موش و گربه از حسن امام هندی، که با الهام از موش و گربه عبید زاکانی سروده شده و در مجله‌ی صبح‌نو: س ۲، ۱۹۶۷ م، ص ۳۱ شاید در هند به چاپ رسیده است. باید افزود نسخه‌هایی دستنویس از موش و گربه عبید زاکانی در کتابخانه‌ی ملی اتریش در وین، به شماره‌ی "۳۱۳۸" دارای ۱۲ مجلس؛ کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران، به شماره‌های "۳۹۷۰/۵، ۳۵۲۸، ۴۷۲۴/۱"؛ کتابخانه‌ی موزه‌ی بریتانیا در لندن، به شماره‌ی "؟؟؟"؛ کتابخانه‌ی خصوصی اصغر مهدوی در تهران، به شماره‌ی "ذیل ۷۶"؛ کتابخانه‌ی ملی ملک در تهران، به شماره‌ی "۵۰۹۱/۱۲"؛ کتابخانه‌ی دانشگاه هاروارد فرانسیس هوفر در امریکا ۷۷ مصور؛ کتابخانه‌ی خصوصی دکتر مفتاح در تهران؛ کتابخانه‌ی رضا در رامپور - هند؛ کتابخانه‌ی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد به شماره‌ی "۱۸۵/۱ فرخ"؛ کتابخانه‌ی گنج بخش در اسلام آباد به شماره‌های "۳۶۶، ۶۷۹، ۷۵۹"؛ کتابخانه‌ی هری پور در سرگودها؛ کتابخانه‌ی وکیلان در فیصل آباد - پاکستان؛ کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه استانبول به شماره‌ی "IÜK.FY.843" موجود است^{۷۸}.

آغاز: "اگر داری تو عقل و دانش و هوش

بیا بشنو حدیث گربه و موش ...

ای خردمند طبع موزونا

قصه‌ی موش و گربه برخوانا".

انجام: " ختم سازیم گفتگو در عیش

که بود رسم این سخن‌دانا

هست این قصه‌ی غریب و عجیب

یادگزار عبید زاکانا".

۴۸ موش و گربه = محمودیه = سیچانان پیشک

ترکی آذربایجانی

۵۰. هوپ هوپ نامه = هدهد نامه

ترکی آذربایجانی

از: علی اکبر بن زین العابدین طاهر زاده "صابر" در گذشته سال ۱۳۲۹هـ/۱۹۱۱م در شماخی مجموعه اشعار فکاهی شاعر طنزپرداز شهیر آذربایجان است که پیش‌تر در نشریه‌ی *ملانصرالدین* ۸۱ با امضای مستعار "هوپ هوپ" انتشار گردیده بود؛ موضوع اساسی طنزپردازی شاعر در بیش‌تر این اشعار، رویدادهای اجتماعی و سیاسی و فرهنگی ایران در سال‌های ۱۹۰۵-۱۹۱۱م/۱۳۲۴-۱۳۲۹هـ انقلاب مشروطیت بوده است. عباس صحت در سال ۱۹۱۱م در باره‌ی اهمیت آثار صابر برای انقلاب مشروطه‌ی ایران چنین نوشته است: "آثار صابر در عرض این پنج سال بیش از یک ارتش به مشروطیت ایران خدمت کرده است؛" نیز گفته شده: "صابر در شمار بزرگ‌ترین متفکران نوگرای آذربایجان و برجسته‌ترین نماینده رالیسم انتقادی است؛ وی به شعر طنز ماهیتی انقلابی بخشید و در ادبیات آذربایجان دوره-ی جدیدی در طنزنویسی پدید آورد. جان مایه رالیسم او اندیشه‌های اومانیستی و آزادی خواهی است. میان طنز صابر و طنزهای رالیستی سالتیکوف شدترین، نکراسف، برانژه، هاینه، یغما و توکای از منظر اندیشه و معنا شباهت‌های بسیار وجود دارد." این اثر چاپ‌های متعددی دارد که جملگی بعد از درگذشت شاعر منتشر شده است، از جمله یک بار در سال‌های ۱۹۱۲م در ۱۰۴ص از سوی دفتر نشر آثار صابر در باکو، بار دگر به کوشش همسر صابر بلور نسا و عباس صحت ۱۹۱۴م در ۳۴۶ص بی‌ناشر در باکو، نیز در سال ۱۹۶۲م از سوی آذر نشر در باکو به همت حمیدمحمّدزاده و عباس زمانوف؛ همچنین در سال ۱۳۲۰ش در ۲۳۲ص از سوی کتابخانه‌ی هلال ناصری در تبریز افست از سوی انتشارات آتروپات - تهران و بار دیگر با بازنویسی کوچورن حمید آرشد آزاد در سال ۱۳۸۱ش از سوی انتشارات سهند در تبریز و همچنین یک بار هم در همان

هجویات نفعی است که از آن جمله در برخی ابیات به جهت محاسبات خراج و ... یکی از وزرای عصر دربار عالی باب عثمانی، به نام بایرام پاشا را هجو نموده است. نسخه‌ای دستنویس از هجویات وی در کتابخانه‌ی غازی خسروبیگ سارایوو در بوسنی و هرزگوئین به شماره‌ی "۱۹۲۵" نگهداری می‌گردد.

از وی همچنین اشعاری به ترکی با لهجه‌ی عثمانی ترکیه مانده که از آن جمله است:

باطل همیشه باطل و بیهوده دیر، ولی

مشکل بودر که صورت حقندن ظهور ایده!

از جمله غزلیات عرفانی نفعی ابیات ذیل است:

عارف اول اهل دل اول قلندر مشرب اول

نه مسلمان قوی نه ملحد بی مذهب اول

عقله مغرور اولمه افلاطون وقت اولسک اگر

بر ادیب کاملی گوردکده طفل مکتب اول

آفتاب عالم آرا کبی سور خاکه یوزوک

کوکبه باصدر جهانی هم ینه بی کوکب اول

لا مکان اول هم محلنده یرک بکله ینه

گاه مهر عالم آرا گاه ماه نخشب اول

عاشق اول اما علایقندن بری ایت گوکلکی

نه خم گیسویه مفتون نه اسیر غبغب اول

خضره منت چکمه وار صکره دل نفعیکبی

اولا آب حیات فیضیله لب بر لب اول

"نفعی" به زبان فارسی هم شعر می‌سروده است، ابیات فارسی اوست:

ای فخر جهان آفرینش

قربان تو جان آفرینش

مقصود تو بودی و دگر هیچ

از نام و نشان آفرینش

گفتنی است که امروزه نسخه‌هایی از دیوان فارسی نفعی در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه استانبول به شماره‌های "IÜK.FY.719, IÜK.FY.757, IÜK.FY.806"

نگهداری می‌گردد.^{۸۰}

منظومه‌ای طنزآمیز است که بر اساس یک داستان قدیمی سروده شده است. عبدالله توقای از شاعران طنزگوی ترکان قازان است وی در آن منطقه، نقش صابر شروانی را در آذربایجان داشته است.^{۸۳} پی‌نوشت‌ها:

۱. در نشریه‌ی کتاب هفته در باره‌ی طنز و متعلقات آن در مقاطع مختلف مصاحبه‌های بسیار مفیدی با برخی طنزپردازان انجام پذیرفته، که برخی عبارتند از: "گفتگو با حسین بهزادی اندوهجودی در خصوص تاریخ طنز" کتاب هفته: ش ۲۳۱، صص ۱۰-۱۱؛ "گونه‌های طنز در کتاب‌های کودکان در گفتگو با مریم محبی" کتاب هفته: ش ۱۶۵، ص ۶؛ "چراغ" حرف اضافه" روشن در گفتگو با رضا رفیع" کتاب هفته: ش ۲۴۸، صص ۱۶-۱۷؛ "به قصه، به طنز بومی نگاه کن در گفتگو با منوچهر احترامی" کتاب هفته: ش ۱۹۷، صص ۱۰-۱۱؛ "لطفاً مرا بنویس! در گفتگو با فرهاد حسن زاده" کتاب هفته: ش ۲۵۰، ص ۱۴؛ "از محدودیت استقبال می‌کنم! در گفتگو با رؤیا صدر" کتاب هفته: ش ۲۴۱، ص ۱۷؛ "خیابان طنز: چند عکس از پیاده رو در گفتگو با فرهاد حسن زاده، رضی هیرمندی، رؤیا صدر و پروین سلاجقه" کتاب هفته: ش ۲۵۲، صص ۱۶-۱۷.

۲. در این خصوص کتب چندی نگارش یافته که به نظر می‌رسد مهم‌ترین آن‌ها دو اثر نفیس دکتر علی اصغر حلبی باشد که یکی با عنوان مقدمه‌یی بر طنز و شوخ طبعی در ایران تهران، انتشارات پیک، ۱۳۶۴ش و دیگری هم تاریخ طنز و شوخ طبعی در ایران و جهان اسلام "تا روزگار عبید زاکانی" تهران، انتشارات بهبهانی، ۱۳۷۷ش منتشر گردیده است. اثر اخیری دارای یازده فصل به شرح ذیل است که قابل توجه است: ۱. هزل، ۲. هجو، ۳. علل گرایش به طنز و شوخ طبعی، ۴. شیوه‌های رایج در طنز و شوخ طبعی و بحثی در ماهیت خنده، ۵. واژگان طنز و شوخ طبعی، ۶. شوخ طبعان تازی و پارسی تا روزگار عبید زاکانی، ۷. طنز و شوخ طبعی در روزگار

سال با ویرایش رسول اسماعیل زاده از سوی انتشارات شیخ صفی‌الدین در اردبیل به چاپ رسیده است. گفتنی است ترجمه‌ی فارسی این اثر از سوی احمد شفایی و زیر نظر حمیدمحمد زاده و با تصاویری مینیاتوری از عظیم عظیم زاده در سال ۱۹۶۵م در باکو منتشر شده که همان چاپ سالهای بعد در ایران، افست شده است. نرگس پاشا اوا هم کتابی در باره‌ی صابر با عنوان صابر نو و/تورلوعو = نوگرایی صابر نوشته و در آن زندگی، اندیشه و آثار صابر را به خوبی بررسی کرده و ترلان نوروزوف در مجله‌ی وارلیقی پاییز ۱۳۷۶ش، ص ۵۷ این کتاب را معرفی کرده است. ناگفته نماند که صابر به جز این اثر، اشعار فکاهی و طنز دیگری هم دارد که با امضای مستعار "آغلار گوله‌ین متبسم گریان، ابونصر شیبانی، بوینو بوروق کج گردن، سودایی و ..." در نشریه‌ی مذکور منتشر می‌گردید. همچنین ابیاتی به ترکی با نام شاهنامه دارد که در ۸۶ بیت در شرح لشکرکشی عین الدوله سردار سپاه محمدعلی شاه قاجار به تبریز و دلیری‌های آزادی‌خواهان تبریز و سرکرده‌ی آنان ستارخان و فرار سپاهیان شاه، که با لحنی طنزآمیز و آمیخته با روح پهلوانی و قهرمانی در سال ۱۳۲۶هـ سروده است.^{۸۲} قطعه‌ای از ابیات طنزانه‌ی ترکی صابر را زینت‌بخش این صفحات می‌کنیم:

"نه مونس، نه همدم،

قاپومدان گیرن یوخ

قوجالمش بیر آرواد منی دیندرن یوخ

نه مُتعه، نه صیغه،

بیر اولندیرین یوخ

چوخالمش گوناھیم، آزالمیش ثوابیم

آلینماز سؤالیم، ویریلمز جوابیم!"

۵۱. نینی کسیک باش

ترکی قازانی

از: عبدالله توقای درگذشته سال ۱۹۱۳م

- عباسی، ۸. ظهور دوباره‌ی ایرانیان، ۹. طنز و هجو و شوخ طبعی در دوره غزنوی، ۱۰. سلجوقیان، ۱۱. طنز و شوخ طبعی در سده‌های پنجم تا هشتم هجری. از دیگر کتبی که در این زمینه نگارش یافته باید از *تاریخ طنز در ادبیات فارسی* از حسن جوادی چاپ سال ۱۳۸۲ ش، انتشارات کاروان در تهران هم یاد نمود.
۳. برای نمونه در این موضوع به مدخل “هجونگاری در شعر فارسی ...” در *دانشنامه ادب فارسی* ج ۴، ص ۲۲۸۷ رجوع شود.
۴. در این موضوع آثار چندی شکل گرفته که برخی عبارتند از: *طنزپردازان ایران*، از آغاز تا پایان دوره قاجار: بررسی ادبیات سیاسی، اجتماعی، انتقادی، علل اجتماعی و روانی آثار هر دوره از حسین بهزادی اندوهجودی؛ *طنزآوران اراک* از یوسف نیک فام؛ *طنزآوران امروز ایران* از بیژن اسدی پور و عمران صلاحی؛ *طنزآوران جهان* نمایش از داریوش مؤدبیان؛ *طنز سرایان ایران* از مشروطه تا انقلاب از مرتضی فرجیان و محمدباقر نجف زاده بارفروش سه جلد؛ *طنزنویسان ایران* از مشروطه تا امروز از محمدباقر نجف زاده بارفروش و ...
۵. در این خصوص دکتر علی اصغر حلبی ۲۳۹ واژه و کلمه‌ی مرتبط با طنز و هجو و هزل و ... را در *کتاب تاریخ طنز و شوخ طبعی در ایران و جهان اسلام* “تا روزگار عبید زاکانی” تهران، انتشارات بهبهانی، ۱۳۷۷ ش: صص ۹۴-۱۷۷ به تفصیل معرفی نموده و از نظر لغوی مفاهیم آن‌ها را توضیح داده که بسیار ارزنده و جالب توجه است.
۶. از جمله کتابشناسی‌های حوزه طنز در بخش کتب چاپی می‌توان به: پژوهش‌های انجام گرفته در صدا و سیما، مؤسسه‌ی گل آقا، بخش طنز حوزه‌ی هنری سازمان تبلیغات اسلامی اشاره کرد و نیز به نحوی ملموس‌تر نیز می‌توان از مقالاتی چون “نگاهی آماری به کتاب‌های طنز پس از انقلاب اسلامی” از رؤیا صدر سالنامه گل آقا: ۱۳۷۷ ش، صص ۱۶۲-۱۷۴ و نیز لیستی
- از کتاب‌های طنز که در سایت اینترنتی www.bbgoal.com یاد نمود.
۷. در خصوص مقاله‌های طنز و هزل و ... به جرأت می‌توان گفت حقیقتاً کار جدی و قابل قبولی صورت نگرفته است و بی‌تردید اگر چنان‌که به دقت بررسی شود، به گمان نگارنده به بیش از ده هزار مقاله بالغ خواهد شد. البته به صورت پراکنده در میان فهرست مقالات ۶ جلدی ایرج افشار فراوان به مقاله‌های مرتبط با “طنز” برمی‌خوریم، لیکن باید به نحو مستقل به این موضوع مقاله‌شناسی طنز پرداخت و این خلأ را به نحوی پر کرد.
۸. برای نمونه بنگرید به “نگاهی به روزنامه‌های طنز و فکاهی در ایران” از محمود نفیسی در *مجله ی سیمرغ رک*. فهرست مقالات، افشار: ج ۶، ص ۸۰.
۹. *فارسی عمومی* دانشگاه پیام نور، ۱۳۷۸ ش: ص ۲۴۱.
۱۰. *تاریخ طنز و شوخ طبعی در ایران و جهان اسلام*: صص ۲-۳ و ۱۴۴.
۱۱. *دانشنامه ادب فارسی*: ج ۲، ص ۹۳۴.
۱۲. *محاضرات/الادباء بیروت*، ۱۹۶۱ م: ج ۲، ص ۲۸۳.
۱۳. *سوره‌ی واقعه* ۵۶، آیه‌ی ۳۵: “ما ایشان را باز می‌آفرینیم و آنگاه دوشیزگان‌شان می‌کنیم”.
۱۴. این داستان از سوی جامی به نظم در آمده و در *کتاب هفت اورنگ*، ضمن منظومه‌ی *سبحه الابرار* وی درج شده است.
۱۵. در خطبه‌ی ۸۳ *نهج البلاغه* بدان اشاره شده است.
۱۶. این داستان در ضمن *مطایبات پیامبر ص حضرات معصومین ع ذیل نسخه‌ی شماره‌ی “۶۰۰۸”* در کتابخانه‌ی آیت‌الله مرعشی ره در قم آمده است.
۱۷. نام یکی از اصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله بوده است.
۱۸. *تاریخ طنز و شوخ طبعی در ایران و جهان اسلام*: صص ۲۲-۲۳ و ۱۶۶.

۱۹. تاریخ طنز و شوخ طبعی در ایران و جهان اسلام: ص. ۲۸
۲۰. همان: ص. ۶۵۱
۲۱. میزان/الحکمة: ج ۹، صص ۱۳۹-۱۴۵
۲۲. المخطوطات الاسلامیة فی العالم: ج ۲، ص ۱۵۲؛ کاتالوگ کتاب‌های انستیتو شرق شناسی روسیه در سنت پترزبورگ: ج ۲، ص ۶۰۷؛ فهرستواره کتاب‌های فارسی: ج ۱، ص ۴۷۵؛ ریحانة الادب: ج ۶، صص ۱۸۹-۱۹۱؛ رک. الذریعة: ج ۲۱، ص ۱۴۷؛ مصنّفات شیعه: ج ۶، ص ۴۷؛ مجله راهنمای کتاب: س ۳، ش ۳، شهریور ۱۳۳۹، صص ۳۸۴-۳۸۵؛ کتابشناسی توصیفی آثار موجود یا منتشره به زبان ترکی آذربایجانی در ایران تهران، ۱۳۷۳ش: صص ۸۲ و ۹۵ و ۱۴۱؛ فهرس المطبوعات التركیة فی دارالکتب المصریة: ج ۲، ص ۲۲۸؛ سالنامه گل آقا: ۱۳۷۷ش، صص ۱۶۵-۱۷۰؛ کتابشناسی کتاب‌های منتشر شده در آمریکا ۱۳۵۷-۱۳۷۵ تهران، ۱۳۷۷ش: صص ۳۶-۳۷؛ فهرست کتاب‌های فارسی چاپی مشار: ج ۲، ص ۱۸۱۷ و ج ۳، ص ۱۶۶۹ و ج ۴، صص ۴۹۳۰ و ۴۹۷۱؛ مصادر دراسة الفولکلور العربی قاهره، ۱۹۷۸م: صص ۵۹۶-۵۹۷؛ معرفی کتاب: کتابهای فارسی منتشره در خارج کشور ۱۳۶۰- شهریور ۱۳۶۹ش: ج ۱، ص ۴۱؛ معرفی کتاب: کتابشناسی کتابهای فارسی منتشره در خارج کشور ۱۳۵۷-۱۳۷۱ش: مجموعه‌ی اول، ص ۱۱۵؛ کتابشناسی کتاب‌های منتشر شده در آلمان ۱۳۵۷- ۱۳۷۵ تهران، ۱۳۷۶ش: ص ۶۳
۲۳. تراجم الرجال قم، ۱۴۲۲هـ ج ۳، صص ۴۳۷-۴۳۸
۲۴. السرّ المصون علی کشف الظنون بیروت ۲۰۰۴م: ص ۲۰۳؛ عثمانلی مؤلفری: ج ۲، صص ۱۱۴-۱۱۵
۲۵. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ج ۹، صص ۱۴۰۵ و ۱۴۸۷ و ج ۱۲، ص ۲۸۳۹؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی تبریز: ج ۲، صص ۶۲۳-۶۲۴؛ فهرست نسخه‌های خطی دانشکده الهیات تهران: ج ۱، ص ۳۲۲؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی منزوی: ج ۵، صص ۳۵۲۰ و ۳۶۳۸؛ فهرست نسخه‌های خطی مرکز احیاء میراث اسلامی: ج ۲، صص ۳۴۱-۳۴۲؛ نشریه‌ی نسخه‌های خطی: دفتر ۷، ۱۳۵۳ش، ص. ۵
۲۶. فهرست مجلس سنا: ج ۱، ص ۲۳۱؛ فهرست دانشگاه تهران: ج ۹، ص. ۱۴۱۶
۲۷. تراثنا: س ۱۴، ش ۱ پیاپی ۵۷، محرّ سال ۱۴۲۰هـ ص ۱۹۲؛ فهرس مخطوطات مکتبه امیرالمؤمنین ع فی النجف/الاشرف دستنویس - ع. طباطبایی: ص ۷۰
۲۸. فهرست المخطوطات التركیة فی دارالکتب المصریة: ج ۱، صص ۱۴۲-۱۴۳
۲۹. هدیه/العارفین: ج ۲، ص ۳۳۰؛ فهرست کوپربلی: ج ۲، ص ۵۴۶؛ کشف الظنون تصحیح فلوگل ضمن آثار نو: ج ۶، ص ۵۴۹
۳۰. کشف الظنون تصحیح فلوگل ضمن آثار نو: ج ۶، ص. ۵۵۵
۳۱. الذریعة: ج ۵، ص ۷؛ سخنوران و خطاطان زنجان: صص ۳۸۷-۳۸۸؛ کتابشناسی توصیفی آثار موجود یا منتشره به زبان ترکی آذربایجانی در ایران تهران، ۱۳۷۳ش: ص ۷۶
۳۲. کشف الظنون تصحیح فلوگل ضمن آثار نو: ج ۶، ص. ۵۶۵
۳۳. کشف الظنون: ج ۱، ص ۵۷۲ و ج ۲، ص ۱۵۵۴؛ هدیه/العارفین: ج ۲، ص ۴۱۲؛ معجم الموضوعات المطروقة فی التألیف الاسلامی و بیان ما أَلّف فیها: ج ۲، ص. ۱۰۹۳
۳۴. "جنگ" عنوان عام مجموعه‌هایی کسکول وار مشتمل بر آیات و احادیث ناب، زبده‌ترین فواید تاریخی، رجالی، نکات ادبی، حکایات، امثال، نوادر اخبار، ظرایف اقوال ظرفاء، لطایف اشعار شعراء و ... هستند که از سوی گردآوران نوعاً ناشناخته آن‌ها با بهره‌گیری از منابع و مصادر بسیار گسترده، جمع‌آوری و در این نوع مجموعه‌ها با عناوینی مانند: جنگ، جنگ شعری، مجموعه، مجموعه‌ی شعری، بیاض، سفینه و ... نوعاً به صورت

فارسی: ج ۱، ص ۳۲۴؛ فهرست کتاب‌های چاپی فارسی
مشار: ج ۲، ص ۱۸۱۷؛ میراث اسلامی ایران قم، ۱۳۷۶ ش:
دفتر ۶، صص ۷۲۹-۷۳۸

۴۱. در پایان نسخه کاتب چند سطر در باره‌ی "مکر
زن" نوشته است که مطالعه‌ی آن شاید خالی از فایده
نباشد!

۴۲. فهرس مخطوطات مکتبه امیرالمؤمنین ع فی
النجف / الاشراف دستنویس - ع. طباطبایی: ص
۵۴۸؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی منزوی: ج ۴،
ص ۲۸۱۱؛ کتابشناسی توصیفی آثار موجود یا منتشره به
زبان ترکی آذربایجانی در ایران تهران، ۱۳۷۳ ش: ص ۷۷؛
فهرست مجلس: ج ۸، صص ۴۳۴-۴۳۵؛ فهرست آستان
قدس: ج ۱۷، صص ۴۷-۴۸ و صص ۴۶۷-۴۶۸؛ فهرست
ریو: ج ۲، ص ۷۷۳؛ فهرست سپهسالار: ج ۴، ص ۶۴

۴۳. میراث اسلامی ایران: دفتر ۱۰، ص ۷۷۹

۴۴. سخنوران و خطاطان زنجان: صص ۲۲۸-۲۳۰

۴۵. فهرست مرکز احیا: ج ۴، ص ۱۴؛ میراث اسلامی
ایران: دفتر ۶، ص ۶۵۱

۴۶. /الذریعه: ج ۹، بخش ۳، صص ۹۴۶-۹۴۷؛ نغمه‌های
آذربایجانی ۱۳۷۹ ش: صص ۲۲۸-۲۳۱؛ کتابشناسی
توصیفی آثار موجود یا منتشره به زبان ترکی آذربایجانی
در ایران تهران، ۱۳۷۳ ش: صص ۹۰ و ۱۳۵

۴۷. کتابشناسی توصیفی آثار موجود یا منتشره به زبان
ترکی آذربایجانی در ایران تهران، ۱۳۷۳ ش: صص ۱۱۷ و
۱۳۳ و ۱۳۸ و ۱۴۱

۴۸. دیوان هیدجی تبریز ۱۳۳۵ ش: صص ۶۲-۶۳، ۲۵۱-
۲۵۲؛ کتابشناسی توصیفی آثار موجود یا منتشره به زبان
ترکی آذربایجانی در ایران تهران، ۱۳۷۳ ش: صص ۱۰۲-
۱۰۶ و ۱۳۳ و ۱۴۷

۴۹. /الذریعه: ج ۱۲، ص ۴۹؛ نشریه نسخه‌های خطی:
دفتر ۳، ص ۱۴۱؛ ریحانه الادب: ج ۵، صص ۳۳۱-
۳۳۲؛ /الذریعه /إلی استدراک /الذریعه: ج ۱، ص ۳۸

ملمع گردآوری شده‌اند. اهمیت این نوع آثار بیشتر از آن
جهت است که حاوی ناب ترین داده‌ها و مشحون از
زبده‌ترین اطلاعات دست اول در فنون و علوم گوناگون،
مخصوصاً در بخش‌های مختلف ادبی به صورت نظم و نثر
است حقیقتاً چه بسیار اطلاعات ناب و ذی قیمتی که
دانشمندان ادب فارسی و ... در این سال‌های اخیر فقط،
از میان اوراق پراکنده‌ی و متشتت همین جُنگ‌ها به
دست آورده که منشأ تحولات وسیعی در مباحث ادبی و
... در دانشگاه‌ها و ... گردیده است که فقط بیان آن‌ها به
قول مثنوی هفتاد من کاغذ شود! نگارنده تاکنون بر
اساس تفحص و احصایی که از فهرس دستنویس‌های
چاپ ایران و خارج کشور داشته است، بیش از سه هزار
"جُنگ"، در این فهرس معرفی شده‌اند. به هر تقدیر به
قول ظریفی: "جُنگ‌ها زنگ تفریح فهرست‌نگاران
هستند!" که نباید محتوای غنی آن آثار مورد غفلت
پژوهشگران قرار گیرد.

۳۵. ریحانه الادب: ج ۵، ص ۷۷.

۳۶. فهرست دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی: ص ۴۱؛
کتابشناسی توصیفی آثار موجود یا منتشره به زبان ترکی
آذربایجانی در ایران تهران، ۱۳۷۳ ش: صص ۱۵۲-۱۵۴؛
تاریخ طنز و شوخ طبعی در ایران و جهان اسلام:
صص ۲۸۰-۲۸۴

۳۷. مصحح بر اساس مقدمه‌ای که نگاشته، نتیجه گرفته
که باید مترجم این اثر از زبان ترکی ابوالقاسم بن
محمدتقی آشتیانی کاتب بوده باشد!

۳۸. در فهرست کتابخانه‌ی آیت‌الله العظمی مرعشی
نجفی ره مؤلف آن ناشناخته‌آمده که بدین
وسیله استدراک می‌گردد.

۳۹. جالب اینکه اگر توجه شود، مقدمه‌ی متن اصلی
همین کتاب خرنامه، دقیقاً با نسخه‌های منطق
/الحمار منسوب به اعتمادالسلطنه منطبق است!

۴۰. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله العظمی
مرعشی نجفی ره: ج ۲۱، ص ۲۲۹؛ فهرستواره کتاب‌های

مجموعه‌ی طباطبایی آمده است که "اشعار سیدعلی مهری است و وجه تخلص اینکه بر مهرعلی بیک مشهور عاشق شده بود"

۵۹. تراجم الرجال: ج ۱، ص ۳۵۱؛ الذریعه: ج ۹، بخش ۳، ص ۱۱۳۶ و ج ۱۹، ص ۲۸۳ و ج ۲۲، ص ۲۲۱؛ فهرست نسخه‌های خطی دانشگاه تهران: ج ۹، ص ۱۴۱۶ و ج ۱۱، ص ۲۱۷۵؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی‌منزوی: ج ۳، ص ۲۵۵۶-۲۵۵۷ و ج ۴، ص ۲۶۵۸؛ فهرست کتابخانه ملی: ج ۱۰، ص ۲۵۸؛ ریحانه الادب: ج ۶، ص ۴۱-۴۲

۶۰. فهرست نسخه‌های خطی فارسی‌منزوی: ج ۳، ص ۱۸۴۹ و ۲۲۵۰-۲۲۵۱؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ایران: ج ۲، ص ۲۹۶ و ج ۳، ص ۱۹۵؛ فهرست نسخه‌های خطی انستیتو کیکلدزه: ج ۱، ص ۲۴-۲۵؛ نشریه کتاب قم: س ۳، ش ۲۴، خرداد ۱۳۸۴، ص ۲۱ و ۲۳؛ نشریه نسخه‌های خطی: دفتر ۴، ص ۲۵۱-۲۵۳؛ فهرست دیوان‌های خطی کتابخانه سلطنتی: ج ۱، ص ۳۴۳-۳۴۴؛ فهرست آصفیه: ص ۵۹۳؛ ریحانه الادب: ج ۱، ص ۲۶۵-۲۶۶؛ فهرست ناتمام کتابخانه سلطنتی بیانی: ص ۲۶۳-۲۶۴؛ فهرست دانشگاه استانبول: ص ۲۲۹ و ۶۵۸

۶۱. گپیازی همان "کله پزی" است.

۶۲. فهرست نسخه‌های خطی فارسی‌منزوی: ج ۳، ص ۱۸۶۱؛ فهرست نسخه‌های خطی دانشگاه تهران: ج ۱۳، ص ۳۰۳۸؛ فهرست نسخه‌های خطی ترکی کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی ره: ج ۱، ص ۲۷۴-۲۷۶

۶۳. الذریعه: ج ۷، ص ۲۶۲ و ج ۹، ص ۸۵۱؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی‌منزوی: ج ۳، ص ۱۸۸۸؛ فهرست نسخه‌های خطی ملی ملک: ج ۴، ص ۶۶۴؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی: ج ۳ ابن یوسف، ص ۳۷۵-۳۷۷ و ج ۳ چاپ دوم، ص ۲۸۴-۲۸۵ دیوان فوقی؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران: ج ۹، ص ۱۴۸۷ و ج ۱۲، ص ۲۸۳۹؛ فهرست نسخه‌های خطی دانشکده‌ی الهیات دانشگاه تهران: ج ۱، ص ۳۲۲؛ فهرست نسخه‌های خطی مرکز احیاء میراث اسلامی: ج ۲، ص ۳۴۱-۳۴۲؛ فهرست میکروفیلیم‌های دانشگاه

تهران: ج ۳، ص ۱۸۴؛ فهرست دانشگاه استانبول: ص ۱۷۹

۶۴. کشف الظنون تصحیح فلوگل ضمن آثار نو: ج ۶، ص ۶۲۶

۶۵. رک. فهرستگان مشترک نسخه‌های خطی آلمان: ج ۱۳، بخش ۴، ص ۴۷۶

۶۶. عثمانلی مؤلفری: ج ۳، ص ۱۴۳

۵۰. کشف الظنون تصحیح فلوگل ضمن آثار نو: ج ۶، ص ۵۸۶ و ۶۲۳؛ فهرست کتابخانه قیصری - سلطنتی اتریش فلوگل: ج ۲، ص ۲۸۳

۵۱. دانشنامه ادب فارسی: ج ۵، ص ۴۲۱-۴۲۷

۵۲. کشف الظنون تصحیح فلوگل: ج ۶، ص ۶۱۱

۵۳. کشف الظنون: ج ۲، ص ۱۰۶۸

۵۴. البته به نظر نگارنده‌ی سطور می‌رسد که این عمل برای یک پژوهشگر و مصحح، نقض صریح اصول تصحیح و تحقیق یک دستنویس است!

۵۵. بر پشت نسخه‌ی مذکور چنین آمده است که نشان می‌دهد نسخه در زمان حیات مترجم استنساخ گردیده است: "جلد چهارم نوادر از جمله مصنفات عالم کامل فاضل آخوند ملا محمد صالح قزوینی - آدام الله تعالی آیام إفادته و أفاضته".

۵۶. گفتنی است که این نسخه به جهت افتادگی از آغاز و انجام در فهرست ناشناخته مانده است و این سبب شده تا در برخی بزرگواران این اثر را ناشناس معرفی نمایند، چنان‌که دکتر حلبی در تاریخ طنز و شوخ طبعی در ایران و جهان اسلام ص ۳۳۹ درباره‌ی این نسخه می‌گوید: "هر چند اطلاع ما درباره راغب و حیات شخصی او بسیار اندک است؛ اما خبر داریم که کتاب او توسط ادیبان، مورّه علاقه بسیار بوده است؛ چنان‌که ترجمه‌ی از آن به فارسی در تهران هست افسوس که تاریخ ترجمه معلوم نیست و گزارنده کتاب را نیز نمی‌شناسیم، زیرا چند برگ از اوایل و اواخر کتاب مفقود شده است؛ با این همه شیوه نگارش، نشان می‌دهد که این ترجمه در حدود سده‌ی نهم و یا اندکی دیرتر صورت پذیرفته است!"

۵۷. الذریعه: ج ۴، ص ۱۳۴؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی‌منزوی: ج ۵، ص ۳۵۹۰؛ فهرست مجلس: ج ۲، ص ۱۸۰-۱۸۱؛ فهرست آستان قدس: ج ۳، ص ۱۶۰

۵۸. در وجه تخلص "مهری" بر وزن سعدی در فهرست مجلس ج ۲، ص ۲۵ ذیل اشعار مهری در نسخه ۱۱۱/۱

منتشره در خارج کشور ۱۳۵۷-۱۳۷۱ش: مجموعه‌ی اول، ص ۱۱۷؛ کتابشناسی کتاب‌های منتشر شده در آلمان ۱۳۵۷-۱۳۷۵ تهران، ۱۳۷۶ش: ص ۶۳؛ فهرستواره کتاب‌های فارسی: ج ۱، ص ۴۸۱؛ کتابشناسی توصیفی آثار موجود یا منتشره به زبان ترکی آذربایجانی در ایران تهران، ۱۳۷۳ش: ص ۱۵۷؛ فهرست کتاب‌های چاپی فارسی مشار: ج ۳، ص ۳۹۲۰؛ فرهنگ خاورشناسان: ج ۱، ص ۴۳۲؛ فهرست کتاب‌های فارسی چاپ سنگی و کیمیا در کتابخانه گنج بخش - اسلام آباد: ج ۱، ص ۶۶۳؛ فهرست دانشگاه استانبول: ص ۳۷۴.

۷۹. سخنوران و خطاطان زنجان: صص ۶۶-۷۳.
۸۰. فهرست غازی خسرو بیک: ج ۴، ص ۳۲۴؛ عثمانلی مؤلفری: ج ۲، صص ۴۴۱-۴۴۳؛ هدیه العارفین: ج ۱، ص ۷۹۷؛ فهرست دانشگاه استانبول: صص ۳۲۳ و ۳۳۷-۳۳۸ و ۳۵۸.
۸۱. هفته نامه طنزآمیز سیاسی - اجتماعی ملانصرالدین به زبان ترکی بین سال‌های ۱۹۰۶-۱۹۳۱م سال‌های دوره‌ی مشروطیت ایران در باکو به مدیریت جلیل محمدقلی زاده به چاپ می‌رسید. صابر با قلم زنی و انتشار شعر "هر جور که ملت شده تاراج، به من چه!" در این نشریه ۱۹۰۶م پیش از پیش به محبوبیت این نشریه افزود. این نشریه بعدها سبب پدیدآمدن شیوه‌ای نو در طنز انتقادی فارسی گردید. گفتنی است که اثری باعنوان ملا نصرالدین جلیل محمدقلی زاده: از مجموعه چهره‌های طنز/ایران - ۱ به زبان فارسی تألیف حسن قشمی در سال ۱۳۷۶ش در ۳۵۲ص از سوی نشر ثالث با همکاری نشر حکایت در تهران به چاپ رسیده و قشمی در این اثر به شرح حال و مقالات طنزآمیز محمدقلی زاده پرداخته است. یکی از چهره‌های برجسته‌ی طنزنویسی معاصر در آذربایجان که انصافاً مقالات طنزآمیز او به همراه اشعار فکاهی صابر، مقوله‌ی طنزنویسی در ایران را وارد مرحله نوینی نمود، "جلیل محمدقلی زاده" است که نشریه‌ی بسیار محبوب و مقبول مردم، یعنی ملانصرالدین به مدیریت همو در باکو منتشر می‌گردید.

۸۲. دانشنامه ادب فارسی: ج ۵، صص ۳۴۹-۳۵۳؛ کتابشناسی توصیفی آثار موجود یا منتشره به زبان ترکی آذربایجانی در ایران: صص ۱۱۷-۱۱۹.
۸۳. سیری در تاریخ زبان و لهجه‌های ترکی تهران، ۱۳۶۶ش: ص ۳۵۶.

۶۷. فهرست دستنویس‌های کتابخانه‌ی ملی وین - اتریش رایزنی ایران در وین: ج ۱، بدون شماره صفحه؛ فهرست کتابخانه قیصری - سلطنتی اتریش فلوگل: ج ۲، ص ۲۸؛ فهرس المطبوعات التركیه فی دارالکتب المصریه: ج ۲، ص ۲۲۶.

۶۸. مجله‌ی یادگار س ۵، ش ۸-۹، ۱۳۲۸ش، ص ۱۴۱؛ الذریعه: ج ۱۱، ص ۱۷۱ و ج ۱۸، ص ۳۸۹؛ تاریخ تذکره‌های فارسی تهران، ۱۳۴۸ش: ج ۱، صص ۱۳۰-۱۳۶؛ دانشمندان آذربایجان: صص ۴۰-۴۱؛ ریحانه‌ی الادب: ج ۱، ص ۱۱۸.
۶۹. گویا مخفف "اسرار" باشد.

۷۰. درنسخه‌ی کتابخانه‌ی ملی تبریز به "اسحاق خواجه سی احمد بن خیرالدین گوزلحصاری رومی" نسبت داده شده است؛ باید تحقیق بیش‌تری شود.

۷۱. فهرست کتابخانه ملی تبریز: ج ۳، ص ۹۴۱؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی ره: ج ۱، صص ۲۴۷-۲۴۸؛ میراث اسلامی ایران: دفتر ۶، ص ۶۵۰؛ فهرست مجلس: ج ۳۷، ص ۴۶۳.

۷۲. فهرست دانشگاه دولتی مطالعات آسیای میانه: ص ۶۳.

۷۳. فهرست دانشگاه دولتی مطالعات آسیای میانه: ص ۶۳.

۷۴. فهرست پرینستون تألیف مقدم و ارمجانی پرینستون، ۱۹۳۹م: ص ۷۲.

۷۵. الذریعه: ج ۹، بخش ۱، ص ۳۴۵.

۷۶. روزنامه جام جم: ۲۰ اسفند ۱۳۸۵، ص ۸.

۷۷. در نشریه نسخه‌های خطی ش ۴، صص ۱۱-۱۲ مؤلف آن اثر ناشناخته مانده که بدین وسیله استدارک و تصحیح می‌گردد.

۷۸. الذریعه: ج ۷، ص ۵۲ و ج ۹، ص ۹۲۷ و ج ۱۷، ص ۹۸ و ج ۲۳، ص ۲۶۴؛ فهرست دستنویس‌های فارسی در کتابخانه‌ی ملی اتریش: ص ۱۰۹؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران: ج ۱۲، صص ۲۵۴۷ و ۲۹۶۸ و ج ۱۴، ص ۳۶۶۹؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی منزوی: ج ۴، ص ۳۲۴۸؛ فهرست نسخه‌های خطی ملی ملک: ج ۴، ص ۸۰۰ و ج ۸، ص ۲۰۳؛ فهرستواره کتاب‌های فارسی: ج ۱، صص ۴۸۰-۴۸۱؛ فهرست کتاب‌های فارسی چاپی مشار: ج ۴، ص ۵۰۵۶؛ فهرست دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی: ص ۱۸۵؛ نشریه نسخه‌های خطی: دفتر ۴، ۱۳۴۴ش، صص ۱۱-۱۲؛ فهرست مشترک پاکستان: ج ۷، ص ۴۱۷؛ معرفی کتاب: کتابهای فارسی منتشره در خارج کشور ۱۳۵۷-۱۳۷۰ش: ج ۳، ص ۵۶؛ معرفی کتاب: کتابشناسی کتابهای فارسی

قیساجا همدانین تاریخی

شهر خاطیرلانمیر. ای.ن.مئدوئدسکایا احتیمال ائدیر کی، شهر آشور کیتابه‌لرینده «ساقبات» فورماسیندا خاطیرلانیر. او، فیکرینی اونونلا اساسلاندیریر کی، ای.ا. ۱-جی مین ایللیگین اورتالاریندا قدیم ایران دیلرینده -س-سیندن -ه-سینه کئچید باش وئردیگیندن ساقبات شهری نین آدی «هانقمتانا» کیمی سسله‌نیردی. لاکین ساقبات شهری نین تاریخی بو قانونا اویغون فونئتیک کئچیدین باش وئرمه ائحتیمالینی تصدیق ائتمیر. بئله کی، مادا چاری هانازیرو-کانین ایقامتگاهی نین یئرلشدیگی ساقبات شهری ای.ا. ۸۲۰-جی ایلده ۵-جی شامشی-آدادین قوشونلاری طرفیندن داغیدیلیمیشدیر. دیگر طرفدن، ساقبات تخمیناً قیزیل اوزن چایی نین اورتا آخاریندا، همداندا خئیلی شیمالدا یئرلشدیگیندن اونلاری عئینیلشدیرمک اولماز.

هئروdot مادانین تاریخی نی بو دؤولتین سوقوطوندا بیر عصر سونرا، تبعه‌سی اولدوغو هخامنیش ایمپیریاسی نین عنعنه‌لرینه اساسلانا راق قله‌مه آلیب. تاریخین آتاسی یازیر: «دئیوک ایندی ائکباتانا آدلانا (شهرین) بؤیوک و مؤحکم دیوارلاری نین اینشاسینی امر ائتدی».

بس شهر اولر نجه آدلانیردی؟

هخامنیشلر زامانیندا (ای.ا. ۳۳۰-۵۵۰) ویلایت و شهرلرین قدیم آدلاری نین رسمی فورمادا فارس آدلاری ایله عوضله‌نمه‌سی گئنیش حال آلمیشدی. مثلاً، تکجه ۱-جی دارا نین زاما نیندا ائلاملیلار مخصوص قدیم توپونیملر - هالتامتی، آشان، ناشیر و ماتازیس، مووافیق اولاراق، اووژا، یادا، پیشیاووادا و اوواداچایا کیمی یئننی آدلارلا عوض اولونموشدور. اگر حقیقتن ده همدان دئیوک طرفیندن اینشا ائدیلیسه، او حالدا شهرین اولکی آدینی تعیین ائتمک اولار. آشور حؤکمداری ۲-جی سارقوتون سالنامه‌لرینده «دئیوک» آدینا بنزه‌ر ایکی ایسیم قئیده آلینیب. اونلاردان بیری -دایاووککی، مانانین میسی (مئیستا) ویلایتی نین جانیشین ایدی، ای.ا. ۷۱۵-جی ایلده مرکزی حاکمیت عاصی اولدوغونا

آذربایجان تورکلری نین قدیم یورد یئرلریندن بیری اولان همدان ایالتی ایندیکی ایران ایسلام رئسپوبلیکاسی نین غرب حیصّه‌سینده یئرلشیر. همدان شیمالدا نجان، جنوبدا لوریستان، شرقدا مرکز (اراک)، غربدا ایسه کرمانشاه و کوردوستان ایالتلری ایله همسرحددیر. همدان شهرینده اؤلکه‌نین بؤیوک ایالتلری و شهرلرینه - قزوینه، تهرانا، کرمانشاه، ملایر، بروجرد، ساوه‌یه گئدن یوللار کسیشیر.

همدان یازیلی آیدیه‌لرده قئیده آلینمیش قدیم شهرلریمیزدن دیر. توپونیم ایلک دفعه «آقامتانو» فورماسیندا بابیلیستان حؤکمداری نابونیدین «سیپار سیلیندری» نده قئیده آلینیب (ای.ا. ۵۴۴-جو ایل). ۱-جی دارانین زامانیندا (ای.ا. ۴۸۶-۵۲۱) ائلاملیلار بو شهرین آدینی «آکمدانا»، یهودیلر «آکمئتها»، آرامیلر «همتن» فورمالاریندا یازیردی. عالیملرین یئکدیل فیکری بئله‌دیر کی، بوتون بو فورمالارین کؤکونده هام+گماتا-نا («هامی نین توپلانیدیگی مکان») سؤز بیرلشمه‌سی دورور. هئروdotدان باشلایان یونان عنعنه‌سی شهری «ئکباتانا» آدلاندیریر و میدیا (مادا) دؤولتی نین بانی سی دئیوکون امری ایله اینشا ائدیلدیگینی بیلدیریر. لاکین مادا تورپاقلارینا دفعه‌لرله یوروشلر ائدن آشور شاهلاری نین متنلرینده بو آدا

پار-دا فورماسیندا ایفاده ائتمه‌لی اولوردولار. شهرین آدی‌نین دیشمه‌سینی ضروری ائدن تاریخی شرایطی بو شکیلده برپا ائتمک اولار. اوچ ایلیک موحاربه‌دن سونرا هخامنیش شاه‌ی ۲-جی کوروش مادانین پایتاختی ساپاردانی دؤولتی‌نین ایکینجی سیاسی مرکزینه چئویریر. ا.ا. ۵۴۷-جی ایلده لیدیانی ایشغال ائتمکله ۲-جی کوروش عئینی آدلی باشقا بیر شهره ده صاحبیلیر. کیچیک آسیاداک‌ی بو شهر‌ی لیدیالیلار «اسفارد»، یونانلار «سارد»، فارس‌لار «ایسپاردا»، بابیللیلر «ساپاردا» آدلان‌دی‌ری‌دی‌لار. بو آدلار آنادولوداک‌ی لیدیای ساتراپلیغی‌نین رسمی آدینا چئوریل‌دی‌گیندن و ایک‌ی ایری سیاسی مرکزین عینی آد‌اشیماسی قاریش‌یق‌لیق یارات‌دی‌گیندن ۲-جی کوروش اونلاردان بیر‌ی‌نین آدینی دیشمک قرارینا گلیر. سئچیم مادا ساتراپلیغی‌نین مرکزی شهرینه دوشور. شهرین حربی کؤتینگننتین سفربر اولدوغو یئرله باغلیغینی نظره آلاراق اونا ا.ا. ۵۴۵-جی ایلده عینی معنای ایفاده ائدن فارس آدی هانق‌ماتانا وئریلیر.

همدان شهر‌ی حاقیندا م.ت.زهتابی «ایران تورکلری نین اسکی تاریخی» اثرینده یازیر: «بوگونکو همدان و یا قدیم ائکباتان مادا دؤولتی نین پایتاختی ایدی. مادا دؤولتی‌نین پایتاختی اولدوغو دؤورده همدان اولدوقجا بؤیوک، آباد و گؤزل اولوب. شوبه‌سیز، محو اولموش و بو گون یئر آلتیندا قالان مادا و همدانین بو زنگین مدنیتی چوخ یقین کی، میلاددان قاباق ۷-۶-جی یوزیللیکلره عایید دئییل. اوندان اولکی دؤورلرین - مادلارین بابالاری اولموش قوتی و لولوبیلرین میلاددان قاباق ۲-جی و ۳-جو مین ایلیکلرینه منسوب مدنیتی‌دیر. مادلار بو مدنیتین واریثی اولموشلار...»

ای.م.دیاکونوئو فیکرینجه، «ان موهوم کاروان یوللاری‌نین کسیدگی ائکباتان قدیم میدیا نین اورگی ایدی. طبیعی کی اؤلکه‌نین سیاسی مرکزی کیمی ده بو یئر سئچیه‌یلردی». شهر منبع‌لرده داها چوخ آستیاقین

گؤره حبس اولوناراق عائله‌سی ایله بیرگه سوریا یا سورگون اولونموشدور. ایکینجی شخص -دایکؤ، ساپاردا شهر‌ی‌نین باشچسی ایدی. ا.ا. ۷۱۵-جی ایلده بو شهر آششور دؤولتی‌نین مادانین غرب قونشولوغوندا یارات‌دی‌غی خارخار ایالتینه قاتیل‌میش‌دی. بیر ایلدن سونرا ساپاردا شهر‌ی‌نین جانیشینی داری ۲-جی سارقونا خراج اؤده سه ده، اونون یارات‌دی‌غی ایالتین ترکیب‌ندن چیخیر. ساپاردا شهر‌ی سونونجو دفعه ا.ا. ۶۷۱-جی ایلده آششور ایشغالینا قارش‌ی مادادا باش وئرمیش عوصیان حاقیندا معلومات وئرن اوچ فال سورغوسوندا قئیده آلینیب. کاشتاریتئون رهبرلیک ائتدیگی عوصیانا ساپاردا شهر‌ی‌نین باشچسی دؤساننی ده قوشولموشدو. کاشتاریتئون (هئردوت اونو فراورت - دئیوکون اوغلو آدلان‌دی‌ری‌ر) رهبرلیک ائتدیگی عوصیان موس‌تقیل مادا دؤولتی‌نین یارانماسی ایله نتیجه‌لیر. کاشتاریتؤ کار-کاششؤ شهر‌ی‌نین باشچسی ایدی. بونو نظره آلاراق ای.م.دیاکونوئو حساب ائدی‌ردی کی، آزادلیق حرکاتینا رهبرلیک ایدئاسی مادلایلرین پایتاخت شهرینه مخصوص اولابیلردی. لاکین کار-کاششینون نه اوچون سونرالار هانق‌ماتانا (همدان) آدلان‌دی‌ری‌ل‌دی‌غینی ایضاح ائتمیر. مادا دؤولتی نین پایتاختی آزادلیق حرکاتیندا رولو اولان ساپاردانین اولما احتیمالی داها یوکسک دیرلندیریلیر. «ساپاردا» توپونیمی‌نین کؤکونده ایسپاردا («قوشون») تئرمینی دورور؛ تئرمین آؤستا لئکسیکونوندا ایشله‌نیردی. تئرمی نین محض مادلایلار مخصوص اولماسی (قدیم فارس دیلینده «قوشون» سؤزو هاین کیمی سسلیر) اونوماستیک ماتریاللا تصدیقلیر؛ تئرمین کومپوننت قیسمینده ۱-جی دارا نین سیلاحداشی مادلای تاخماسپادانین ایسمینده نظره چارپیر (حرفن: «دؤیوش‌چو منشالی»). آششور-بابیل میخی یازی سیستمینده ایک‌ی صامیت سسله باش‌لایان سؤزلرین یازیلیشی مومکون اولمادیغیندن میرزهلر بو تئرمینی و اوندان یارانان توپونیمی هئجالی شکیلده سا-

شهرين اطرافيندا زنگين سو منبعلىرى و بركتلى تورپاقلار، گۆزل باغچالار وار ايدى. همدانلارلار ۹۳۱-جى ايلده زيارى اميرى مرداويج ابن زيارا قارشى قالدېردىقلار عوصيان اوغورسوز اولدو. عوصيانچىلار عربلر طرفيندن قىلىنجدان كئچىرىلدى. ۹۵۵-جى ايلده شهرده زلزله باش وئردى. ۹۶۲-جى ايلده شهرده مذهبلىلر آراسى موناقيشه لرلر باش وئرمەسى نتيجه سينده خئىلى اينسان هلاک اولدو. زيارلردن سونرا آل بويه و بنى كاكويه سولاله لرلر نين نظارتى آلتينا دوشن همدان مركز ايستاتوسونو قورويوب ساخلاىدى. همدان ۱۰۲۹-جو ايلده سلجوق سرکرده لرلر نين - گۆكتاش، بوغا، قىزىلر رهبرليگى آلتيندا اوغوزلار طرفيندن، ۱۱۰۱-جى ايلده سلجوق سلطاني طرفيندن قيسمن تابع ائيدىلدى. ۱۲-جى عصرين بيرينجى يارىسيندا همدان ايراق سلجوق سولطانليغى نين مركزى شهرى اولدو. شهرده ساراي، مدرسه و مسچيدلر تيكديرىلدى. ۱۱۳۶-جى ايلده شهرده باش وئرن وبا خسته ليگى نتيجه سينده اهالى نين سايبى خئىلى آزالدى. شهر ۱۱۹۴-جو ايلده ايراق سلجوق سلطاني ۲-جى توغرو لون خارزمشاه علاالدين تگشە مغلوب اولماسيندان سونرا خارزمشاهلار دؤولتى نين حاكمييتى آلتينا دوشدو و ايداره چيلگى ائلدنيزلر دؤولتيندن اولان قوتلوق اينانجا تاپشيريلىدى. ۱۲۲۱-جى ايلده جبە نؤيونون كوماندانليغى آلتيندا مونقول اوردوسو اوزون مودتلى محاصره دن سونرا شهرى ايشغال ائديب غارت ائتدى و اهالى سى نين چوخونو قتله يئتيردى. هولاکو خان الموت قالاسى نين و باغدادين ايشغالى اوچون آپارديغى حربى عملياتلاردا مركز كيمي همداندا ايستيفاده ائتدى. شهر ائلخانيلر دؤورونده تعمير ائديله رك يئنيدين اولكى عظمتينه قووشدو. هولاکو دؤولتى نين خانى آباقا خان دا محض همدان شهرينده وفات ائديب. آنادولو سلجوق سلطانلاريندان قياسالدين ۲-جى مسعود دا ايکينجى دفعه تاختا چيخانا قدر - ۱۳۰۳-جو ايله قدر بورادا حبسه قالپ. ۱۳-جو عصر مۇلفلريندن زكرييه ال-قزوينى، جيبالين ان بؤيوك شهرى اولان همدانى هاواسى گۆزل، شيرين سو قايناقلارى، بركتلى تورپاقلار ماليك اولان شهر كيمي تقديم ائدير و اهالى سى نين گولعوذار و گۆزل اخلاقل، ايلنجه يه مئيللى اينسانلار اولدوغونو يازير. اوخشار

پايتاختى كيمي خاطيرلانسا دا، ديگر مادا حۇكمدارلارلار نين حاكمييتى دؤورونده ده سياسى و مدنى مركز ائكباتان اولوب. سونونجو ميديا حۇكمدارى آستياقين فارس قىياميني ياتيرا بيلمەمەسى نتيجه- سينده شهر اونلار طرفيندن ايشغال اولونوب. فارسلا رين علينه كئچديكن سونرا الوند داغى نين ائگينده يئرلشن گۆزل شهر هخامنش حۇكمدارلارلار نين ياي ايقامتگاهى اولوب. داها سونرا شهر پارفيا حۇكمدارلارلار نين باش شهرينه چئوريلىب. همين دؤورده پارفيا دؤولتى نين موهوم ضربخانالارلار نين يئرلشديگى شهرده چوخلو دراخما و تئترا دراخما كسيلىب.

ساسانيلر دؤورونده شهرده ساسانيلرلر ياي ايقامتگاهى يئرلشيريلى. ۶۴۲-جى ايلده نهاوند دؤيوشوندن سونرا شهر ايمضالانان صولح موقاويله سى ايله عربلرە تسليم ائديلىدى. لاکين خالق عوصيان ائديب موسلمانلارلر شهردن قوودو. حض. عؤمرين وفاتيندان ۶ آي سونرا، يعنى ۶۴۵-جى ايلده جرير ابن عبدالله ال-بجلى طرفيندن حرب يولو ايله شهر يئنيدين عربلر طرفيندن ايشغال ائديلىدى. عرب تاريخچيلرى امين ايله مأمونون خيلافت اوغروندا موباريزه آپارديغى بير دؤورده اوزون مدت موخاصيره ده قالان (۸۱۰-جو ايلده) همداندا هخامنشيلر دؤوروندىن قورونوب ساخلانيلميش بير نئچه سوتونلا الوند داغينا طرف يئرلشن، اوستونده خالقى سويوقدان و فلاكتلردن قورودوغونا اينانيلانداشداش شير هيكلنى نين اولدوغو عظمتلى قاپى باره ده معلومات وئريلىر. ۱۰-جو عصر موسلمان جوغرافياشوناسلارلر همدانى قديم ميديا (جيبال) اراضيسينده اولان مركزلردن ان مۇحكملنديرىلميش منطقه كيمي تقديم ائديلىر. محض عرب سىتاكلارلر نين معلوماتلارينا گۆره، كنارلارلر ۱ فرسخ اوزونلونغوندا، كوادرات فورماسيندا اولان بو بؤيوك و گۆزل شهرين بؤيوك حيصه سى عرب آغاليجى دؤورونده تيكيلميشدير. شهر همين دؤورده ۴ قاپى و ۴ بازارى اولان سبخ واروشلار ماليك ايدى.

یئرلشمیش عظمتلی شهردير. میغدیسی یارمنی تاریخینده بو شهره مردجوواس دئییرلر. موغول دیلینده کالچاک شهری دئییرلر. یونانجادا دارانیا آدلانیر... کورد دیلینده هَمودان (هَمودان)، یعنی «سولو شهر» آدلانیر. پارسی دیلینده همدان دیر... قالاسی نین اوزونلوغو دورد مین آددیم دیر، آلتی گوشه لی شکیلده یئتمیش بورجدن عبارت دیر... جمعی دورد قاپی سی واردیر... قالانین ایچینده ایکی مین کیچیک هوجره لر واردیر. اصلا باغچاسی یوخ دور. جامع، حمام، کاروانسارای و دوکانلاری واردیر... مین نفر نؤکری واردیر. قالا بیر بهرهلی دوزده سالینمیشدیر. ایالتی بوتونلوکله هر بیرى بیر قصبه تیمثالیندا بئش یوز آبادان کئندن عبارت دیر... اوچ مین گوزیده سیلاحلی دیزچؤکه نه، دونلوق گئییه نه، چیئییه نه، چؤرکیئییه نه و تولونگلورله مالیک دیر... دوققوز عدد عئلملرین تدریسی و تحصیلی مدرسه سی واردیر... بوتونلوکده قیرخ عدد مکتبی... اون بیر عدد صادق آشیققر تگه سی... عیان سارایی محللری نین سایى: بوتونلوکله سککیز مین عدد آلتی-اوستو بى و گدا ائوى دیر... هامیسی پاک تورپاقلا اورتولودور... جمعی سی اوچ یئرده گؤزل مئهمناخاسی...

جمعی ایکی مین دوگانچه (کیچیک دوگان) شاهى بازاردیر...

ئددی عدد حماملاری واردیر... جمعی ایکی یوز عدد سارای حماملاری واردیر...

باغ-باغاتلاری نین سایى جمعی قیرخ آلتی مین باغ دیر.

۱۸- جی عصرین اوّلرینه قدر همداندا موهوم نسه باش وئرمه دی. روس چاری ۱- جی پیوتر صفویلر دؤولتی نین چتین وضعییتده اولماسیندان ایستیفاده ائدرک اراضیلرینه حربی موداخيله ائتمگه باشلایاندا عثمانلیلاردا همدان و کرمانشاهی اله کئچیرمک مقصدی ایله حسن پاشا کوماندانلیغیندا اوردو گؤندرديلر. حسن پاشا کرمانشاهی اله کئچیردیکدن بیر مودّت سونرا وفات ائتدی و یوروشو احمد پاشا باشا چاتدیردی. احمد پاشا ایدارچیلیگینده عثمانلی قوه لری ۵۹ گونلوک محاصیره دن سونرا ۱۷۲۴-جو ایلین آوقوستون ۳۱-ده همدانی تابع ائتسه ده، اشرف شاه ۱۷۲۷-جی ایله ايراق جبهه سی نین رهبری احمد پاشانی همداندا چيخارتماغا مووفق اولدو. لاکين احمد پاشا نین

معلوماتلاری ۱۴-جو عصر تاریخچیلریندن حمداله مستوفی قروینی ده «نزهة القلوب» اثرینده یازیر: «همدان علم و مدنیت شهری، هم ده چوخ موهوم تیجارت مرکزی دیر. هولاکو ایمپئریاسی نین موختلیف منطقه لریندن گلن و سولطانییه شهرینده بیرلشن ۵ بؤیوک اساس تیجارت یولونون «شهراب-ی جنوبی» آدینی داشییان بیرینجی سی همداندا کئچمکله باغدادا چاتیر و بونا مگه یولودا دئییلیر».

همدان ائلخانلردن سونرا جلایریلر و تئیموریلرین حاکیمییتی آلتینا دوشدو. خصوصیه امیر تئیمورون یوروشلری واختی شهر داها چوخ زیانا معروض قالدی. داها سونرا آردیجیل اولارق آذربایجان قارقویونلو، آغقویونلو و صفوی دؤولتلی نین نظارتی آلتینا کئچدی. ۱۴۶۹-جو ایله ده همدانی حسن پادشاه باباندورون اوغلو و فاتح سلطان محمدین کوره کنی اوغورلو محمد میرزه ایداره ائدیردی. ۱۵۰۳-جو ایل ایونون ۲۱-ی آلمابولاغی دؤیوشونده شاه ایسماییل آغقویونلو سلطان مورادی مغلوب ائتدی. سلطان مورد شیرازا قاچدی. ۱-جی شاه ایسماییل اونو تعقیب ائده رک ایرانین ایچیرلرینه دوغرو ایرلیله دی، شیرازی مقاومتسیز اله کئچیردی. بئله لیکله، آغقویونلو دؤولتی نین ایکینجی قولونا سون قویولدو. همدان صفویلره تابع اولدو.

قلمرووی علی شکر آدی ایله تانینان همدان بیلرلیگی نین مرکزی اولدو. صفویلر دؤورونده قوروجولوق ایشلری آپاریلان همدان عثمانلیلارلا محاربه لرین گئدیشینده بیر نئچه دفعه عثمانلیلارین نظارتی آلتینا دوشدو. ۱۵۴۸-جی ایله ده سلطان سولتیمان قانونی نین ایجازه سی ایله یئرلی قوه لرله ایراق-ی عجمه یوروش ائدن صفوی شاهزاده سی القاس میرزه نین ایلک تابع ائتدیگی اراضی همدان اولدو. ۱۵۸۸-جی ایله ده جیغالزاده سینان پاشا طرفیندن ایکینجی دفعه شهر عثمانلیلارا تابع ائدیلدی. ۱۶۲۹-جو ایله ده باغداد اوزرینه گؤندریلن خسرو پاشا ۱۶۳۰-جو ایل ایون آیی نین ۹-دا همدانا داخل اولدو. اهالی نین شهری ترک ائدیپ قاچان واخت گیزلتدیگی اشبالاری آشکارا چيخاردی، تیکیلیرلی یاندیتدیریب داغیتدیردی و آلتی گون سونرا شهردن ایریلدی. ۱۷-جی عصر عثمانلی سیاحی ائولیا چلبی همدانلا باغلی یازیردی: «ایراق تورپاغیندا بیر بؤیوک چؤلده

اهالی نین اساس حیصه سی ایالتین ۶ شهرینده یاشاییر - همدان (ایالتین مرکزی)، ملایئر، نهاوند، تویسرکاندا، کبودرآهنگ و اسدآباد. اهالی نین اکثریتی موسلمان دیر. بورادا آز سایدا خریستان و یهودی ده یاشاییر. گونئی آذربایجانین بیر چوخ تاریخی تورپاقلاری کیمی همداندا بؤلوشدورمه و فارسلاشدیرما سیاستینه معروض قالیب. آنجاق بوتون بونلار باخمایارق، میلی ترکیبینه گؤره ایالت اهالی سی نین چوخو آذربایجان تورک لریندن عبارت دیر. بورادا بیر سیرا یئرلرده، خصوصیه همدان شهرینده تورکلر اهالی نین ۶۰ فیایزینی، ایالتین باشقا محللاریندا اهالی نین ۷۰-۶۵ فیایزینی و کند یئرلرینده اهالی نین ۷۵ فیایزدن چوخونو تشکیل ائدیر.

گونئی آذربایجانین بو بؤلگه سی تاریخی آبیده لری ایله چوخ زنگین دیر. بورادا تورک تاریخی نین سیرلرینی اؤزوندە ساخلايان تپه لر، کیتابه لر، بازار یئرلری، ساری، قالا، کۆرپولر، کاروانسارا و حماملار واردیر. مادالار دؤورونده تیکیمیش حؤکمتپه سارایی نین قالیق لاری، نوشوجان قالاسی، چوبین قالاسی، همدان شهری یاخینلیغینداکی قیز قالاسی، فرس فج کۆرپوسو، سینیق کۆرپو، ابن سینانین مقبره سی، بابا طاهر مقبره سی، شیردashi، بیزیم اثرادان اولکی دؤوره عایید داش کیتابه لر، قزوینلی عاریف مقبره سی، ایمامزادا عبدالله، ائستئر و موردئخای مقبره سی، قوربان قولله سی، علی صدرماغاراسی، ایمامزادا ایسماییل، عابباس اباد تپه سی، نوشوجان قالاسی، گونساپان تپه سی، باشقورتاران قالاسی، سوباشی ماغاراسی، علویلر مسجدیدی، موختلیف تاریخی مسجیدلر، سارایلار، موزیلر و باشقا آبیده لری وار.

منبعر و ادبیات:

- Алиев И. История Мидии. Б., 1960.
- Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə, birinci cild. Bakı, 1998.
- Дьяконов И.М. История Мидии. М. – Л., 1956.
- Herodot. Tarix. (Doqquz kitabda). Birinci hissə. Tərcümə edən, filologiya elmlər doktoru, prof. Rənah Xəlilov. Bakı, 1998.
- Медведская И.Н. Бывали ли ассирийцы в Экбатане // Вестник древней Истории, 1995, № 2.
- Медведская И.Н. Древний Иран накануне империй (IX-VII вв. до н.э.). История Мидийского царства. С-П., 2010.
- Zehtabi M.T. İran türklərinin eski tarixi. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA). 1998, cilt: 17

قایناق: آذربایجان میلی عئلملر آکادئمییاسی عابباسقولو آغا باکیخانوو آدینا تاریخ اینستیتوتو

کۆچورن: عباس ائلچین

داها قووتلی اوردو ایله گلە جگیندن ائحتییاط اندرک ۱۷۲۸- جی ایلین سئنتیابرین ۲۲-ده ایمضالانمیش همدان صولح موقاوله سی ایله عوثمانلیلارین بوتون حقوقلارینی تانیدی. افغانلارین قوولماسیندان سونرا صفوی حؤکمداری شاه ۲- جی تهماسیب ایستانبولا ائلچی گؤندریب عوثمانلیلاردان صفوی تورپاقلاری نین گئری قایتاریلماسینی ایسته دی. جاوابین گلیشیننی گؤزله مەدن نادیر خان افشار نهاوندی تابع ائتدی. بوندان خبر توتان عبدورحمان پاشا ۶۰.۰۰۰ نفرلیک اوردوسونو بوراخیب همداندا قاچدی و بئله لیکله، ۱۷۳۰- جو ایلین ایول آیی نین ۲-ده همدان یئئیدن آزاد ائدیلدی. ۱۷۳۱-جی ایل سئنتیابر آیی نین ۱۶-دا ایراق سرعسکری احمد پاشا کوریجاندا شاه ۲-جی تهماسیبین اوردوسونو مغلوب ائتدی. لاکین ۱۷۳۲-جی ایل ۸ یانوار تاریخینده باغلانان صولح موقاوله سی ایله همدان یئئیدن صفویلر دؤولتی نین نظارتینده قالدی. داها سونرا افشارلارین، قاجارلارین حاکیمییتی آلتینا دوشن شهر سونرا، یالیز ۱- جی دونیا محاربه سی ایلرینده خاریجی قوه لر - روس و اینگیلیسلر طرفیندن نؤوبتی دفعه ایشغال ائدیلمیش و محاربه باشا چاتدیقدان سونرا شهرین ایداره چیلیگی یئئیدن قاجارلار ایرا نینا کئچمیشدیر. ۱۹۲۵-جی ایله پهلویلرین حاکیمییتی آلتینا دوشن شهر، ۱۹۷۹-جو ایله دن ایران ایسلام رئسپوبلیکاسی نین همدان ایالتی نین مرکزی شهری دیر.

حاضرده ۱۹.۵۴۷ کوادرات کیلومتر اراضی سی اولان همدان ایالتی دنیز سوییه سیندن تخمیناً ۱۸۵۰ متره یوکسکلیکده یئرلشیر. ایالتده موختلیف، اؤزونه مخصوص مدنییتی و عادت- عنعنه لری اولان اهالی یاشاییر. ۲۰۰۶-جی ایل اهالی نین سیاهییا آلینماسینا اساساً، همدانین اهالی سی ۱ میلیون ۷۰۳ مین ۲۶۷ نفر دیر. ایالتده عومومیلیکده ۲۳۰۲ یاشاییش منطقه سی مؤوجوددور. مؤوجود ۹۸۰ کئددن ۵۶۲-سی تورک کندی دیر. ۲۰۱۰-جو ایله دن ایران دؤولت مدنییت شوراسی نین سورغوسو گؤستردی کی، همدان اوستانی نین اهالی سی نین ۵۸.۹٪-ی آذربایجان تورکجه سینده، ۲۴.۳٪- ی فارس، ۱۰.۳٪-ی کورد، ۵.۴٪-ی لور دیلرینده دانیشیر و آذربایجان تورکجه سی همداندا اساس دانیشیق دیلی دیر.

صمد يهرنگی چاغداش گونئی آذربایجان اوشاق ادبیاتینین یارادیجیسیدیر...

Səməd Behrəngi çağdaş güney Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yaradıcısıdır...

Doç.Dr.ESMİRA FUAD

دوچنت دکتیر اسمیرا فواد

دونیایا آفاق آچیب، ساوالانا، خالخال طرف اوز توتان
گزریگی بیر اؤیرتمن (جلال آل احمد) و قلم اهللی
اولماق، "دوزو-دوز، آیرینی-آیری" یازاراق خالقلی جهالت
یوخوسوندان اویاتماق، اونو خوشبخت گؤرمک اوچون
دونیایا گلدی بؤیوک صمد یهرنگی... یاشادیغی معنالی
عؤمور پایلی ایله تانیرینین گونئی خالقینا-اینسانلیغا بخش
ائتدیگی اؤزل بیر ناخیش اولدو...

هیجری ۶ شهریئر ۱۳۱۸-جی ایل // ۲۴ اییون ۱۹۳۹-
جو ایلدی دوغولدو دونیانین مؤعجیزه شهرلری سیراسیندا
اؤز یئری اولان قدیم تبریزده... آتاسی عزت کیشی ساده
زحمت آدمی-ئولر، مئهمانخانالارا، چاپخانا و ایدارهلره
تولوقدا سو داشییان تولوقچو، آناسی سارا خانیم ایسه
ائودار قادین ایدی. لاکین بئش ائولادی-ایکی قیزی، اوچ
اوغلو ایچریسینده کیچیک سمه دی داها چوخ
عزیزلیهرک "قارابالا" چاغیران ایززت کیشی او،
دوغولاندان بیر گون اؤنجه اربابلا دالاشدیغینا گؤره
ایشدن چیخاریلمیشدی. صاحبکارا بویون آیماک
ایستمیهن غورورلو آتا یئنه ده اربابلا سؤزلشمیش،
حاقسیزلیغینا دؤزه بیلیمشدی... آناسی سارانین ارینی:
"فیلانکس بیر ایش یئرینده ۴ ایلدیر ایشله ییر، آنجاق
هئچ واخت اربابلا دالاشماییب. سن ایسه ایل
قورتارمامیش ایشدن چیخاریلیرسان"، - سوچلاماسینین
جاوابیندا ایززت کیشی: "من باشقالاری کیمی اربابا
یالتاقلانا بیلرم. کیملردنسه جسوسلوق ائتمگی
باجارمارام. ائله دالاشماغیمیز دا بونا گؤره دیر"، -
دئیمیشدی... صمد بو ار کیشینین، منلیگینی هر شئیدن

"یوخ آنا، من آرتیق بو گزیلردن بئزمیشم. من گئتمک
ایسته ییرم. یقین فیکیرلشه جکسن کی، بو سؤزلری منه
کیمسه اؤیره دیب. ائله دئییل، آنا جان، من چوخدان بو
فیکیردیم. آنجاق باشقالاریندان دا چوخ شئیلر
اؤیرنمیشم. مثلا، گؤرموشم کی، بیر چوخ بالیقلا
یاشلاندیقدا سونرا گیلئیله نیرلر کی، عؤمورلرینی
معناسیز کئچیرمیش، چوروموشلر. بیلیمک ایسته ییرم
کی، دوغرو دانمی یاشاییش ائله داریسقال بیر موحیطده
چابالاییب یاشلنماقدیر، یوخسا باشقا تور (جور) ده
یاشاماق مومکوندور؟" (صمد یهرنگی. "بالاجا قارا بالیق"
حکایه سیندن...)"

عئینن بو اؤرنکده "بالاجا قارا بالیق" حکایه سینین
قهرمانینین دئدیگی کیمی، عؤمرونو باشقا تورلو یاشاماق-
معنالی کئچیرمک، "گونئی آذربایجان کندیلیرینین
جانلی دیلی، سورگونه دوشموش گلنکلرین اویاق
ویجدانی، "حئیدربابایا سلام" این سطیرلری آراسیندا

توفارقان بۆلگەسىنىن گۆزدن اوزاق، كۆنولدىن ايراق، اوجقار بىر كىند مەكتىبىنە - ماماغان (گوغان) موعلىم ايشلەمەيە گۆندىرلىر. ھەر بىر سوسىيال اينكىشافدان، يئىلىكلەردىن گىرىدە قالمىش كىندى صمد اۆزۈنمخسوس شكىلدە "تارىنىن بىلە اونوتدوغو يىر" آدلاندىرمىشىدى... اوستە لىك، "تارىنىن بىلە اونوتدوغو بو يىر" لردە سىياسى قاداغالار، سرت قايدالار، كىكىن سىنزورا شرايىطى حۆكم سوروردو. بو قاداغالار، اونودولان و اونوتدورولان يىرلەرنىن ازەلى ساكىنلەرنىن آغرىلار، پىروبلەملەرى، ادبى-ايدئولوژى موناقىشەلەر، گونئىدە كوتلۇ دوشونجە فعاللىغىنا، مىللى تەفككۈرون فورمالاشماسىنا نايىل اولماغىن يوللارنى و س. سەمدىن كىچىكىشلىلار آدىنا يازدىغى، لاكىن اساسىن بۆيۈكلەر اونوانلانان بىر سىرا بدىعى اثرلەرنىن دە مۇۋزوسونا چىۋىرلىر. ماماغان كىند مەكتىبىدە درس دىدىگى ايلەردە صمد دايم تەحصىلىنى داوام ائىدىرەك بارەدە دوشونور، آرزوسونو گىرچەكلىدىرەجىگى آنى گۆزلەيىر... و ھەمىن آنىن گلىشى اوزون سورمور و ۱۹۵۶-جى ايلە تەبرىز اونوئىرسىتتىنىن فىلولوگىيا فاكولتەسىنىن اينگىلىس دىلى و ادبىياتى بۆلۈمۈنە (غىابى) داخىل اولور، ۱۹۶۱-جى ايلە اونوئىرسىتتى بىتيرىر و اينگىلىس دىلى و ادبىياتى اوزرە فىلولوق، عىنىنى زاماندا عالى درجەلى موعلىم اىختىصاصىنا يىيەلەنر...

صمد يەرنىگى بوندان سونرا بوتون شوورلو عۇمرونو كۆرپەلەر، اۆلكەنىن گلەجىگىنىن قوروجولارى اولاجاق اوشاقلار ھىس ائىدىر. اونلارنىن ساوادلانماسى و ادبىياتى اۆيىرنەرەك اسل اينسان، ائلىن دردلەرنە ملەم اولايىلەجەك بىر وىنداش كىمى بۆيۈمەسى قاينىسىنا قالىر... اوشاقلار

اوجا توتان نر آتەنن تەربىيەسى آلتىندا بۆيۈپور، تۆكدۈكلەرنى يىغا-يىغا مەكتەپ ياشىنا چاتىر.. ايلەك و اورتا تەحصىلىنى تەبرىز شەرىندەكى "دەبرىستان تەربىيە و دانىشسراى" كىمى تانىنان مشهور مەكتەپدە آلىر. عايىلە چىتىنلىكلە دولاندىغىندان بۆيۈك قارداشى اسد كىمى، صمد دە تەحصىلىنى عالى مەكتەپلەردە دىيىل، تەبرىز پىداقوژى كوللەجىدە داوام ائىدىر.

چاغلارنىدا او، بوش واختلارنىن ئىمرەسىز كىچىرەمىر، بىر ئىچە يولداشى ايلە بىرلىكدە "خندە" ("گولوش") آدىلى ھەفتەلىك دىوار قىزىتى بوراخماغا نايىل اولور. ادبى-تەنقىدى خاراكىتىرلى، ساتىرىك روحو ايلەك يازىلارنى دا مەخسۇس تەلەپلىك ايلەرنىن، چىلغىن گىجلىك دۆۋرونون مەخسۇسلايدىر. اوشاقلىق و يىنىيەتمەلىك چاغلارنىدان اىجتىمائى-سىياسى، مەنى-ايدئولوژى پىروستىلەرى ياخىندان اىزەلەيىپ درىندن موشاھىدە ائىدىن گلەجەك ادىبىن بو مۇۋەزۇلو قەلم مەخسۇسلارنى سونرالار دۆۋرونون بىر سىرا تەننىمىش قىزىتى و ژورناللارنىدا "س.قاراقوش"، "چىنگىز"، "بابەك"، "يەرنەك"، "س.آدام"، "سولما" و س. تەخما آد-ايمضالارلا چاپ ائىدىر. ائە ھەمىن چاغلاردان دا او، يەلنىز گىرچەكلەرى، ياشادىقلارنى و ياشامى بويونجا گۆردۈكلەرنى "دۆز-دۆز، ايرىنى-ايرى" يازماغا باشلايدىر. تەخنىكومو بىتيردىكدە آذرشەر-

معاريفچىلىك مىسسىيىسى داشىيىردى. سويداشلار يېنىن
 جەھالت يوخوسونداڭ اويانمىسى، ھىچ دىيلىس، اۆز
 عريضة سىنى يازا بىلمەسى سويىيە سىندە دە اولسا،
 ساوادلانمىسى اوچون ھەر آي آيلىق ماعاشىنىن چوخونو
 موختلىف كىتابلار آماغا خرچلەيىر، چىيىنىدە كىتاب
 دولو ھىيە كىد بە كىد، ائوبۇ گزەرك پايلايىر،
 مکتىياشلى اوشاقلارى ايسە ھىدە ائىدىگى كىتابلارلا داھا
 چوخ سئويندىرىدى... او، اۆيرنجىلىرى ايله بير دوست-
 آرخاداش كىمى داورانىر، ھەر ايشىدە اونلارلا بيرگە حرىك
 ائدەرك يانلارنىدا اولور، كىچىك سويداشلارنى حقىقتى،
 دوغرو يولو سىچمە يە يۇلندىرىدى. او، سانكى اۆيرىتمەك،

دايم قورخماز و بىلىكلى-بىلگىن اولماغى، حاقىنى طلب
 ائتمگى، حاقسىزلىق، عدالتسىزلىك قارشىسىندا
 يئىلىمگى تۇوسىيە ائدىر... ائىرلىندە دە اوشاقلارنى
 ياشانتىلارنى، آذربايجانىن، ائلجە دە ايراندا ياشايان ديگر
 خالقلارنى درد و پروبلئملرىنى قلمە آلىر، كۆرپە فیدانلارلا
 آنلادىردى كى: "سىلله يە سىلله ايله جاواب وئرمەك، اۆز
 حاقىنى سون داملاسىنا كىمى آماق گر كدىر..."

"اولدوزلا دانىشان گلنجىك" اۆيكوسوندا ايسە او،
 كاسىب، يوخسول طبقة نىن طرفىندە اولدوغونو، اونلارى
 دوشوندوونو اولدوزون دىلى ايله بئله ايفادە ائدىر: "منىم
 ناغىلىمى يوخسول، ناز-نعمتدن محروم اولان اوشاقلار

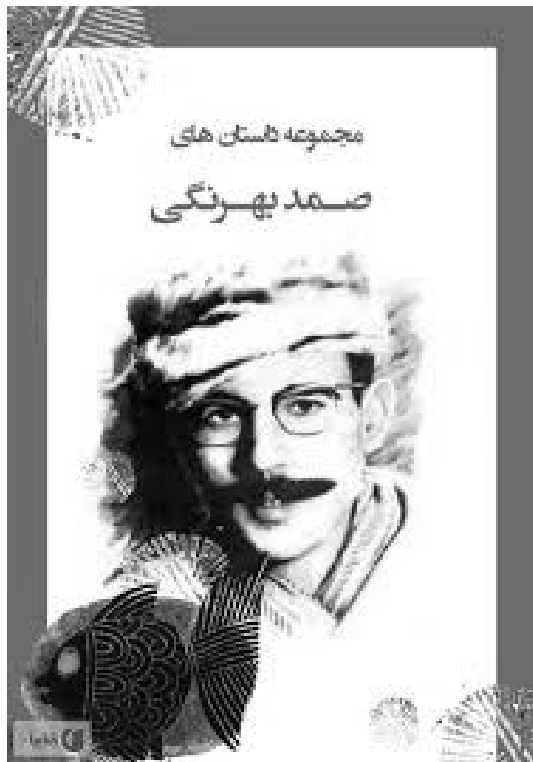

خالقن بالالارنى، يئىنىيئتمە و گنجلىرىنە دوزگون يول
 گۇسترمەك، اونلارى سئومەك اوچون دوغولموشدو...
 بۇيوك پىنداقوقون خاراكتىرىندە كىبو عوضسىز جەھتى
 يازار دوستو غلامحسین ساعدى دە تصدیقلەيىردى: صمد
 "بوش واختلارنىدا ساعاتلارلا كىتاب ماغازالارنىن
 قارشىسىنى كسدىرر، كىتاب سىچمىە گلن يئىنىيئتمەلرە
 بىلگىلر وئردى. درس دئىدىگى مکتبەدە اۆيرنجىلرە ال-
 اله وئرىپ گۆزل بير كىتاب ائوى دوزلتمىشدى..."

اوچون يازىن..."
 وار-گوجو ايله چالىشىر كى، سويداشلارى آراسىندا
 مؤوجود اولان کوتلوى ساوادسىزلىغى آرادان قالدیرسىن.
 تصادوفى دئىيل كى، مجید تبریزیوند اونون ادبى-بدیعی
 يارادىجىلىغا ساوادسىز كندلىلر اوچون عريضة يازماقلا
 باشلادیغىنى قئید ائدىب...

صمد آرىق، سىسقا بير گنج اولماسىنا باخمايلاق
 غئىرى-عادى گوج، ائىثرزى ايله چىيىنىدە اولان اغان اوستو

ایداره‌سی طرفیندن گئری قایتاریلیدی... بو اعتیراضین اساس سببی ایسه آذربایجان تورک‌لرینین آنا دیلینده تحصیل آلماسینین قارشیسینا چکیلن کئچیلمز سدد ایدی. بو آددیمی سمه‌دین بؤیوک قارداشی اسد یهرنگی واختیله سیاسی آکت کیمی قییمتلندیرمیشدی. چونکی قارداشینین اونا اونوانلادیغی: "من ایمضامی خالقین ذهنینه جفنگیيات وئرن بیر چوخ مؤلیفلر کیمی کیتابین اوستونه یازا بیلرم. من عؤمرومده بیرجه دفعه ده اولسون "ش" حرفینی اوشاقلارا "شاه" سؤزو ایله

اؤیرتمه‌میشم. "شاهبانو" و "ولیه‌د" سؤز‌لرینین اوستوندن آتیلیب کئچمیشم. من کیتابیمین بیرینجی صحیفه‌سینی اونلارا نئجه هسر ائده بیلرم؟ قوی ائویمیزین دامی اوچسون. من "ش" حرفینی "شاه"، "شاهبانو" سؤز‌لری ایل، "ه" حرفینی "ولیه‌د" کلمه‌سی ایله اؤیره‌ده بیلرم. بلی، قارداشیم، اونلار منه بونو تکلیف ائدیردیلر. دئ گؤروم، نه ائتمه‌لییم؟ بوتون حقیقت‌لری و

بؤیوک شاعیر مفتون امینی یازیردی کی، او، اوشاقلارا آتادان و آنادان داها مئهریبان ایدی. حتی اوشاقلار هئچ بیر شئیده اوندان چکینمیردیلر... ینی، صمد اونلارین سیرداشی، دردداشی، فیکیر اورتاغی اولماغی دا باجارمیشدی...

بو، دانیلماز بیر گئرجک‌دیر کی، صمد یهرنگی "یاشاییشیندا دا، درس اوتاغیندا دا، یازی ماساسینین آرخاسیندا دا، اؤز ادبی دونیاسیندا دا، هر شئیدن اؤنجه اؤیرتمن ایدی (عبدالله امیر هاشیمی جاونشیر)". چیینینده اؤز آیلیق ماعاشی ایله آلدیغی و اوشاقلارا-شاگیردلرینه پایلایاجاغی موختلیف کیتابلار، بدیی اثرلر، ناغیل و داستانلار دولو هئییحتی، گؤز‌لرینده صاباحا دیبسیز سئوگی، اوزونده ایسه چوخ وخت گولوش اولان بو عئینکلی، فداکار موعلیم هر بیر سویداشینین سئویملیسی، یاخین دوستو ایدی...

او، یاساق اولونموش آنا دیلینی اوغروندا اؤله‌جک قدر چوخ سئویردی... آنا دیلینده تحصیل آلماق ایمکانینین اولماماسی و بو دورومدان چیخیش یوللارینین آختاریلماسی مسلسی صمد یهرنگینی ان چوخ دوشوندورن پروبلملردن بیر ایدی. اؤز دؤورونده بو پروبلمین چیخیش یوللاریندان بیر کیمی آنا دیلینده درس‌لیکلرین یازیلیب چاپ ائدیلمه‌سینده، آنا دیلینده مدرسه‌لرین آچیلما‌سیندا گؤروردو. صمد یهرنگی میر مئهدی اعتیماد، میرزه حسن روشدییی، حبیب ساهیر کیمی اؤندرلرین قوتسال ایشینی داوام ائتدیرمه‌یه قالخیشدی، اوشاقلارین آنلایا بیله‌جگی ساده تورکجه‌ده "الیفا" کیتابی یازدی، لاکین ایرانین رسمی قوروملاری بو درس‌لیگین چاپینا ایجازه وئرمه‌دی و ایسلام-ای ایرشاد

قورونماسی قایغیسینا قالیردی. آنجاق بو ایش، "توپلایجیلیق فعالیتی ادیب اوچون هئچ ده آسان اولمایب. پهلوی رئژیمینین یاراتدیغی تهلوکه‌لر، سؤیگیجیلرین داها چوخ قادینلار اولماسی، بو باخیمدان اونلارلا صؤحتلرین آپاریلما‌ماسی و س. (م.عباسووا. خالق جبهه سی. - ۲۰۱۵ - ۴ مارت. - ص. ۱۴)" توپلاما ایشینده میلّت و یورد سئودالیسینا خصوصی چتینلیکلر یارادیردی. سونرالار اؤیرنجیلریندن بیرى - ای. د. مامغانی موعلیمینین بو فداکارلیغینی بئله خاطیرلاییر: "صمد یهرنگی تتیل گونلرینده بیزه گه‌لر، هر گئجه یئمکدن سونرا آنامین ناغیل سؤیله‌مه‌سینی صبرسیزلیکله گؤزله‌یردی. لاکین آنام بو ناغیللاری منه دانیشار، صمد موعلیم ایسه شاگیردینی تکرار دینله‌مکله اونلاری یازیا آلاردی".

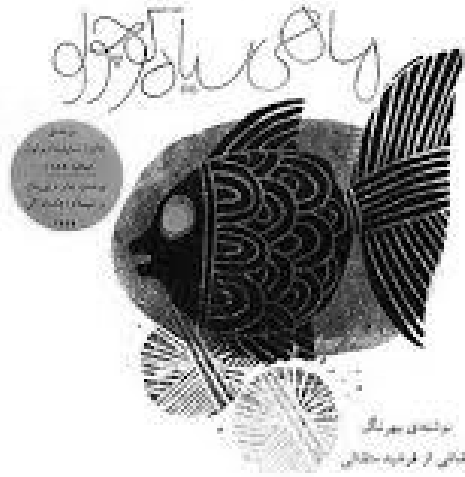
آذربایجان ناغیللارینی توپلایاراق فارس دیلینه چئویریر و یاخین دوستو، مسلکداشی یه‌روز دهقانی ایله بیرلیکده چاپ ائتدیریب آذربایجان شیفا‌هی خالق ادبیاتی خزینه‌سینین قاپیلارینی فارس‌دیल्ली اوخوجولارین اوزونه آچیر. صمد یهرنگی کامیل پئداقوق اولماقلا یاناشی، هم ده اوریزینال دست-خطه مالیک ایستعدادلی اؤیکو یازاری، ییرمی عصر ایران و آذربایجان ادبیاتینین ان گؤرکملی آدلاریندان بیرى ایدی. گونئی آذربایجاندا چاغداش دؤور اوشاق ادبیاتینین یارانماسی و گلیشمه‌سی محض اونون شرفلی آدی ایله باغلی‌دیر.

اوشاقلار اوچون ناغیللار، همچنین باش قهرمانلاری اساسن اونسیته اولدوغو شاگیردلری اولان و اونلارین باشینا گلن اولایلاردان بحث ائدن سون درجه ماراقلی اؤیکولر قلمه آلیر، اؤزللیکله "آللقورییا و تشخیصلره یئر

شرفیمی بو کیتابین یولوندامی قویوم؟ بس اوندا شاگیردلریم، اوشاقلار نه جاواب وئره بیلرم؟" ۲۴ سات یوخودا و آیقلیقدا" حکایه می مشغولیت اوچون یازمامیشام. اونا گؤره یازمیشام کی، سن دونیانین هر یئرینده یاشایان اؤز بالاجا قارداشلارینی یاخشی تانییاسان. اونلارین دردلرینین چاره‌سی حاقیندا دوشونه‌سن..." - سؤزلرینده، طبیعی، همین قاداغانین سیرری و هانسی مطلبین گیزلندیگی آیدین اولور...

البت، ادیبین آریا-عرصه یه "بایاتیلار"، "اوشاق ادبیاتینین اؤنمی"، "ایرانین طبیعتی مساینینده آراشدیرما"، "پارا-پارالار"، "آذربایجان افسانه‌لری"، "آذربایجان اوشاقلاری اوچون فارسی الیفا"، "تاپماجالار، قوشماجالار"، "آذربایجان و مشروطه"، "فولکلور و شعر"، "مقاله‌لر توپلوسو" کیمی کیتابلاری سیراسیندا بو گونه‌دهک چاپ اولونمامیش همین "الیفا" کیتابی دا واردیر. "میللی مدنیتینین اویاق ویجدانی"، گونئی آذربایجان "کندیلرینین جانلی دیلی" اولماغی باجاران صمد یهرنگی اینگیلیس و فارس دیلینده اولان بعضی ادبیات نومونه‌لرینی تورکجه‌یه چئویرمکله ده اوغراشیر. عئینی زاماندا مئهدی اخوان سالیس، احمد شاملو، نیما یوشیج، فوروغ فوروخزاد و باشقا شاعیرلرین شعرلریندن سئچمه‌لری آذربایجان تورکجه‌سینین تبریز شیوه‌سینه چئویره‌رک سويداشلارینا سونور. میللی تفککورون، مییلی یادداش کودلارینین فولکلور قاینالاریندا قورونوب ساخلاندیغینی یاخشی بیلن صمد یهرنگی قوتسال بیر یول دا توتمودشو - کند- کند، اوبا-اوبا دولاشاراق خالق ادبیاتی نومونه‌لرینی توپلاییر، بو قییمتلی اینجیلرین یازیا آلیناراق

یازیب-یارادیردی صمد
یهرنگی... اوشاق طبیعتینی
آنلایان تجروبه‌لی پنداقوق
کیمی کۆرپه فیدانلار یالنیز
دوغرویا اینام، حقیقته
سئوگی، شر، پیسلییه و
خیانت، آغا قارا، یالانا
حقیقت، گۆز یاشلارینی

سئوینج شالاهسی، هیچقیریغی گولوش، محرومیتلی
تانرین قیسمتی کیمی قلمه وئرلره نیفرت
آشیلایردی. بو نیفرتین اونلارین یاشامی اوچون،
یاخشینی پیسدن آیرا بیلمه‌سی اوچون گرکلی
اولدوغونو دوشونوردو.

دوکتور منوچهر هزارخانی "بالاجا قارا بالیغین
دونیاگۆروشو" ادلی مقاله‌سینده یازیر کی، "یهرنگینین
اوشاقلار اویرتدیگی نیفرت (گر او، اویرتمه‌سه، حیات اؤزو
اؤیرده‌جکدیر) اینسانی بیر نیفرتدیر. پیسلی، خیانت،
پیسله و خبیسلره نیفرتدیر. صونعی و ساختا سئوگی و
محبتین مبللیغلری ایکی مین ایلدیر کی، مثالی اؤرت-
باسدیر ائتمک اوچون بیهوده سی گؤستریرلر. لاکین بیر
دفعه بئله، اونو منطیقی شکیلده حلل ائتمک فیکرینده
اولمامیشلار..."

صمد اؤز خالقینین پروانه‌سی ایدی. اثرلرینی فارس
دیлінده قلمه آلیر، ائللین یاراتدیغی آغیز ادبیاتی
نومونه‌لرینی ده فارس دیلینه چئویریر، بو دیلین
اوخوجولارینا گؤستریردی کی، اونون دا خالقینین آنا
دیлінده-آذربایجان تورکجه‌سینده زنگین ادبیاتی، بؤیوک
مدنیتی واردیر. ادبیات اونون اوچون ظولم و حاقسیزلیق،

وئرملکه اؤرتولو شکیلده ان اوریزینال یوللا اؤز فیکیر و
دوشونجه‌لرینی یاییردی (م.عباس اوا. خالق جبهه‌سی.-
۲۰۱۵-۴ مارت.- ص.۱۴). "عادت"، "بینام (آدسیز)"،
"نارینج قابیغی"، "بالاجا قارا بالیق"، "ولدوز و قارغالار"،
"۲۴ ساعات یوخودا و آیقلیقدا"، "چوغوندورساتان
اوغلان"، "بیر هولو، مین هولو"، "محبت ناغیلی"،
"تلخون"، "لبو ساتان اوشاق"، "قوجا آرواد و قیزیل
جوجه‌سی"، "کوروغلو و کئچل حمزه"، "ولدوزلا
دانیشان گلینجیک"، "چوخ بختیار آغا" و س. کیمی
حکایه لرینده او، بولاق سویو کیمی دومدورو، صاف
اوشاق دونیاسیندان بؤیوک‌لرین بولوندوغو عالمه بیر پنجره
آچیر و آچدیغی پنجره‌دن توپلومو بوتون چیزگیلری،
آیرینتیلاری ایله یاشیلارین گۆزلری اؤنونده
جانلاندیریردی... و بؤیوک‌لر، یاشیلار دا همین اثرلره
ماراق گؤستریردیلر...

اثرلرینی "بیز اوشاقلارا: - اوغورلوق ائتم، یالان دانیشما! -
کیمی مصلحتلر وئرملک عوضین، اونلارین اوغرو
اولمالارینین سببینی آچیب گؤسترمله‌لیگیک. چونکی
اینسانلاری یئتیشدیرن موحیطدیر. یاخشی اینسان
یئتیشدیرملک ایسته‌ییرکس، موحیطی ده
یئتیشدیرمه‌لی و اینسانیلشدیرملیک" -، عقیده سی ایله

ادیبىن لىرىك احوالى-روحىيەدە يازدىغى و منصور شعر تائىرى باغىشلان "قار دىجىكلرى" مىنىمال حكاىە سىندە دە اوخوجو گىرچىكلرىن آيرىنتىلارينا وارماقلا ياناشى، يازارىن ايچ دونياسى، كۆور ك دويغولارى ايله دە باش-باشا قالير... قار دنه سىننن طالعيىندە حوقوقلارى لىندن آلىنىمىش و ھىگىمون دۇولتلىرىن ايدارەسىندە ارىگىب يوخ اولماق تھلوكەسى ايله اوز-اوزە قالان خالقلارىن طالعيىنى گۇرور، بو قىردىن قاقماغىن چىخىش يوللارىنى دوشونوردو...

"آلىشقانلىق" حكاىە سىندە صمد يېھرىگىننن نۇوبتى تىقىد حدى ساوادسىز، مەكتىدە گونونو شاگىرلەر بىلىك عوضىن، معناسىز، جىنگ، توتاق كى، شوشەنن رىكى ندىر؟ - كىمى سوللار وئەرەك بوتون درس بويو جاوايىنى گۇزلەمكلە واخىنىنى اۇلدورن، شاگىرلەرسە اولمايان دويغو جاوايى بىلمەدىك، بوتون سىنىقى آشاغى سويىيەلى كىمى قىيىمتلندىرەك دىرئىكتورا شىكايت ائدىن و اۇزونو بىلىكلى گۇسترن دىپلوملو شارلاتانلاردىر. صمد دىرىندن تأسوفلەنير كى، بئلە ياشايىشا آلىشمىش سويىيەسىزلەر دە موعلىم آدىنى داشىيىر، عۇمرونو اوشاقلار جىنگىيات دانىشماقلا باشا وورور، خالقىن كاسىيچىلىقلا، بىر قارىن آج، بىر قارىن توخ بۇيوتدويو و مەكتەبە گىتارىب اونا اعتىبار ائتىدىكى بالالارىنى منن شىكىست ائدىرلر: "بئلىجىك ايشلەر و سۇزلەر اۇيرتمىن آلىشىدى: بو تور درس وئرمەيە، بالاجا اوشاقلارى آياقپاللىن، قىچى آچىق گۇرمەيە، اونلارىن اوخولا گلندە ياشلى گۇزلرىنە باخماغا، ايش يىترىننن زىرت-پىرتىنا... ايدمان ساعاتلارىندا ايكى دنە جىرىق توپو اللى دنە اۇيرىنجىننن قاباغىنا آتىردى كى، ايدمان ائلسىنلر. بئلىج،

جەھالت و نادانلىق علىە يىنە ان اعتىبارلى موبارىزە سىلاھى، خالقى جەھالت يوخوسوندان اوياتماق سىلاھى ايدى. ائىرلىنە گوجلۇ يانغى، اۇلسىيە سئوگى و او درجەدە دە نىفرت حىس اى حاكىمدىر. نىفرت و مەھب ياراتدىغى ادبىياتىن-اۇيكو و مەقالەلىرىننن گۇزلىك مئيارى ايدى... شاھىدى و ايشتىراكچىسى اولدوغو، بوتون روخونو قارسان اولايلىرى ائىرلىنە مۇوزو و موتىو سىچن يازارىن دوشونجەسىنە گۇر، "گر ك اۇزونو اودا آتاسان كى، يانمىشلارىن دىرىندىن خىرىن اول. تونقالدا كىناردان لىنى قىزدىرماقلا يانمىشلارىن نەلر چكىدىگىنى آنلاماق مومكون دئىل..."

بو پرىنسىپلەرلە ياشايان يېھرىكى يارادىجىلىغىننن آنا خطى گوننى آذربايجان كىدىننن گىرچىكلىكلرى، بو كىندە ياشايان خالقىن ياشامى، پروبلىم و آغرىلارى، وطن سئوگىسى، اۇزگورلوك، مىللى بىرلىك، مىللى حق و حوقوقلارىن قازانىلماسىننن گر كلىكى، دوزلوك و دويغولوق، وفا و اعتىبار، ائىدئشلىك-قارداشلىق كىمى مسەلەر ايدى... او، لاقئىدلىكى ان بۇيوك بلا سايىر، حىياتىنى "سسىز گۇل كىمى" كىچىر، يالنىز "قوى من سالىم اولوم، اۇزگەرلەر ايله ندىر كارىم؟" پرىنسىپى ايله ياشايان و "دىنج ياشايىشىننن پوزولماسىنى اىستەمەين باشاشاغى، يولاگئدىن" زومەرلرى، اوزدە اۇزونو دىنە اينانان كىمى گۇسترن، آنجاق رامازان آيىندا جمى اوچجە گون اوروج توتوب ناماز قىلان ساختاكار دىندارلارى، توتدوغو مأمور پوستونو ايتىرمەمەسى اوچون شرف و لىاقتىنى ايتىرىب صاحىيىننن قولونا چئورىلن مسلكسىزلىرى تىقىد حدىنە چئويىردى. "چوخ بختىيار آغا" حكاىە سىننن قېھرىمانى محض بئلە تىپلردن بىرىدىر.

دئيلم "سوالی قارشيسيندا دوشوندوكلری اونون نه درجه ده جاهیل و بدبخت اولدوغونو يانسيدير: "دوغرودان دا آدی نه ایدی. بونو داها اوخومامیشدی. آدینی اونوتموشدو. بلکی ده دوغولوشدان آدی یوخ ایدی. کشکه بو جور اولاردی، او آندا اوووناردی، اؤز-اؤزونه دیردی: بیزیم ائششگیمیزین قودوقلوقدان قویروغو یوخ ایدی. آما بیلیردی کی، نه واختسا آدی وار ایمیش..." "بالاجا قارا بالیق" حکایه سینده "لوطفا منی تهقیر ائتمگین! منیم آدیم قاراجا بالیقدير. سیز ده آدینیزی سؤیله سیز تانیس اولاریق"، فیکری ده اینسانین، یاخود هر بیر جانلینین دوغولوشدان بللی بیر آدی داشیمالی، هاردا اولورسا-ولسون، همین آدلا چاغیریلمالی اولدوغونون تصدیقیدیر...

چوخلاری کیمی، من ده بو فیکیردیم کی، یازار اصلینده اؤزونو، یاشامینی-باشینا گلن، گتیریلن اولایلاری یازیر، وارلیغیلا اؤیوندویو و سئودگی اینسانلاری، غورور

اوندا هر شئی آلیشقانلیق اولدو. اوشاقلارا، اونلار کی، هله بیلیردیلر شیشه نین بویاغینین رنگی ندر؟.."

"آه-این ناغیلی" عایله سینی سئون، اوچ قیزینین قایغیسینا قالان و اونلارین ایستکلرینی یئرینه یئترین جفاکش بیر آتانین عاغیللی، فراستلی کیچیک قیزینین نفسینین قولو اولان خبیس اینسانلارین بدبختلییه سوروکلهدیگی نئچه-نئچه اینسانی سحر و افسونون کؤمگیله اولکی خوشبخت حیاتینا قایتاردیغیندان بحث ائدیر. اوستاد یازار "تلخون" پوئستینده بو مؤوزونو داها دا گئیشلندیریر و بو دفعه تاجیر آتانین یئددی قیزینین آرزوسونو نئجه گئچکلشدیرمه سیندن سؤز آچیر. کیچیک قیز تلخونون آتاسیندان "بیر اورک، بیر جیر" ایستگی فولکلورا سؤیک چوخ درین معنالاری اؤزونده احتیوا ائدیر. صمد بو ایستکله اوشاق و گنجلره اورکلی، جسارتلی اولماق، آغجیر، قورخاق اولماق و موباریزه لرده اودماق، ایگید بیر دفعه، قورخاقلارسا گونده نئچه دفعه اؤلوب-دیریلر، ایسماریجینی یوللایدیردی...

"آدسیز" حکایه سینده اینسانین بللی بیر آدلا چاغیریلماسینین گرکلیلیگی، اؤزونون ده داشیدییی آدینا لاییق اولماسی مسلسینی اساس گؤتورن صمد یهرنگی جاهیللیک گیردا بیندا چابالایان سویداشلارینی سابیر، میرزه جلیل سایاگی گوله-گوله تربیه ائتمک، اونلارین گؤزونو آچماق و گئچکلری گؤسترک یولونو توتمودور. آروادی طرفیندن باشقا بیرسی ایله آلدادیلان کیشینین جاهیللیگینه آجیان مؤلیف گوله-گوله اونا گئچکلری آنلاتماق ایسته ییر و اثرین سونوندا اؤز ائوینین قاپیسینی دؤین "آدسیز" این آروادینین "دئ گوروم آدین ندر؟ آدینی دئمه سن سنی ایچری بوراخان

تکجه او تايلى-بو تايلى آذربايجانين دئييل، خاريجى
اۆلكه ادبياتشوناسلارينين دا يوكسك قيميتملنديرديكلرى
"بالاجا قارا باليق" حكايه سينين اؤزلىگى ايچينده
ايشيق - يولگؤستريجيليك فونكسيياسى، دنيز فنىرى
ستاتوسو داشيماسيدير...

اوشاق ايكن: "آرخين سونو هارادير؟" - دئيه خياللارا
دالان، "انجاق آرخين باشلانغيجى، سونو اولماز، آرخ هر
زمان آخار و هئچ يئره ده چاتماز" دوشونجه سيندن او
يانا آدلایا بيلمه يهن آناسيندان، هر گون ناغيل
سؤيله ديگى اون بير مين دوققوز يوز دوخسان دوققوز
(كور اوغلونون ۷۷۷۷ دليسى يادا دوشمورمو؟)، ائلجه ده
مليونلارلا باليقدان - اصلينده سويداشلاريندان فرقى
اولراق "دونيا دا هر شئين سونو يوخدورمو؟ گئجه ايله
گوندوزون سونو وار؛ هفته نين، آيين، ايلين سونو وار،
دئمه لي سولاريندا اوزدويوموز بو آرخين دا سونو وار!"
قناعتينه گلن و سواللارينين جاوابيني بولماق اوچون
صفره - آرزولارينين دالينجا گئديب بؤيوك دونيايا
چيخماق ايسته ين قاراجا باليقدان...

اثر هانسی جهتلرينه گؤره بو گون ده اؤز آكتوالليغيني
ساخلايير و سطيرالتيندا ساخلى بؤيوك معنالارى ايله
ديقت چكير؟ اديب ايلك باشلانغيجدان وورغولايير كى،
سوكونت مغلوبيتدير، حركت ائتمك، موباريزه آپارماقسا
ايستگينه ناييل اولماغين ان كسه يولودور. دونياني،
جوغرافيا علميني، هارادان گليب هارايا گئتديگيميزى،
ايلكيميزى و سونوموزو اؤيرنمك، بيلمك لازيمدير،

يازان صمد اوشاقلارا قاراجا باليغين ديلي ايله اؤيره دير
كى، "هر شئين بير باشلانغيجى اولدوغو كيمي، سونو

دويدوغو شخصيتلرى، هئيراني اولدوغو دوغما طبيعت
گؤزلىكلرينى، بيرگه عؤمور سوردويو اورتامى وصف ائدير،
شاعيرلر ايسه بوتون بو اؤزلىكلردن وجده گلهرك
اونلارى پوئتيك ووسعتله نظمه چكير... ايچ دونياسينين
ساخانجلارينين، ياشامى سوره سينده اوزلشديگى
اولايلارين عكس-سداسى اولمايان اثرلر اوخوجونو
اينانديرا بيلمير. سمه دين ده ياشامينين معناسى،
اثرلرينين ايلهام قايناغى بو اؤزلىكلر، ان چوخ دا هر گون
تماسدا اولدوغو اوشاقلار ايدى. او، يالنيز بطنيندن
قوپدوغو خالقين طالعييني دوشونوردو. بو طالعيى
صباحين بؤيوكلى اولاجاق بالاجالار هئل ائده جگيندن
اونون خوش گله جگه قووشماسى اوچون ياشامين
آغرى-آجيلاريني محض بالاجالارين گؤزلى قارشيسيندا
جانلانديرير، حياتين سيرلرينى آنلاماقدا اونلارا يارديمچى
اولوردو. بو يۇنلو دوشونجه لرئين يئر آلدیغى ايلك قلم
تجربه لرى - "عادت" و "بينام (آدسيز)" حكايه لرى
۱۹۵۹-جو ايلده درج ائديلير... "بالاجا قارا باليق" حكايه
سينى ايسه ۱۹۶۰-جى ايللرين اوللرينده آغ ورقلره
كؤچورور... بو اؤيكو سمه ده بؤيوك اوغور گتيرير،
ياشامينين مانيفئستينه دؤنوشور، آدينى بير سيرا دونيا
اۆلكه لرينه تانيدير...

بئله كى، اثر ۱۹۶۵-جى ايلده ايتاليانين بولوننيا
شهرينده كئچيريلن اوشاق ادبياتى اوزره بين الخالق
فئستيوالين قاليبي اولور و قيزيل مئدالا لاييق گؤرولور.
بيرينجى يئرى توتدوغونا گؤره "بالاجا قارا باليق" حكايه
سين، ائلجه ده گونئى آذربايجان ادبياتينا و خالقينا دونيا
خالقلارينين ماراغي آرتير، اثر ايتاليان، فرانسيزاينگيليس
و تورك ديبلرينه چئوريلهرك گئنيش تيرازلا نشر ائديلير.

داوار. بوتون چايلار و آرخلار آخيب دنيزه تۆكولور. آنجاق بعضيلرى ده باتاقليلارلا هوپور..."

آيين سۆيله ديكلىرىنه اساسن ايسه دىقتى آى ايشيغىنين نئجه يارانديغىنا يۇنلدير: "سئوگىلى قاراجا باليق، منيم ايشيغيم يوخدور. من ايشيغى گونشدن آليب يئره گۇنديريم..." بو سۆزلردن سونرا اساس مطلبين اوزرينه گلير، اگر اينسان-سطيرالتيندا ايسه بير خالق (سارتده اولان گونئى توركلرى) اگر ايستس، هر شئى الده ائده بيلر: - سن هئچ بيليرسنىمى كى، اينسانلار اوچوب گليب منيم اوزريمه قونماق ايستهييرلر؟ چتين ايشدير، آنجاق اينسانلار ايستهديكلىرى هر شئى..."

حاكيم سينفين عصرلردن برى يوروتديو "پارچالا، داخىلى ايغيتشاشلارى آلولاندير، طريقت داوالاريندا مئيدان وئر، اينسانلارى بير-بيرينين جانينا ساليشدير، راحتجا حۇكم سور" سياستينين داوام ائتديگينه باليقودانين "اؤزگورلوگونوزو قازانماق اوچون او قارا باليغى اؤلدورمه ليسينيز!" سۆزلىرى ايله دىقت چكن صمد يهرنگى وورغولاير كى، دوشمنين مكرلى سياستينه اويماق اولماز: "كسينليكه اونون تكليفينى قبول ائتمگين. بو ريباكار باليقودان ايستهيير بيزى بير-بيريميزه اؤلدورتسون. منيم بير پلانيم وار..."

او، اوشاق صافليغى ايله دوشونور كى، حياتدا هر شئين بير بدلى وار، اگر من (سطيرالتيندا) هئچ كيمله دوشمنچىليك ائتميرمس، نه اوچون دوشمنچىليك و پيسليك گۆرمه ليم، ندن من "يئييلمه ليم؟": "باليقودان قوشون گوجو منه چاتارمى؟ آنجاق من كى اونا هئچ پيسليك ائتمه ميشم، بيزيم كى آراميزدا هئچ بير دوشمنچىليك يوخدور، ندن منى يئمك ايستهيير؟" يئرسيز لووغاليق و تكبور، خودبينليك، جاهيلليك، ساوادمسيزلىق بوتون بلالارين تۆره ديجيسى كيمى اونون اساس تنقيد حدفلى ايدى. اؤزلىرىنى اسل-نجابتلى، اولو سويلو، بوتون ياراتيقلاردان گۆزل سايان چۆمچقويروقلارا جاوايىندا اونون تنقيد حدفيوه ايستگى بير داها

حياتا كئچيره بيلرلر، يئتر كى، ايستهييرلر...

جسارت و بىليك بوتون باغلى قاييلارى اينسانين اوزونه آچير و موشكوللرى آسانلاشديرير، - كيمى مطلبلىرى بالاجا قارا باليغين دوستلارينين فيكىرلىرى ايله كىچىكياشلى اوخوجولارينا چاتديرير: "سن بيزى جهالت يوخوسوندان اوياتدين. بيزيم عاغليميزا گلمه ين شئيلرى سن بيزه اؤيرتدين. گۆروشمك اوزره قورخماز و بيلگين دوست!"

وورغولاديغى اؤنملى مطلبلردن ديگرينى ايسه سطيرالتي دئييل، آچيق شكيلده بيان ائدير: - گوج بيرليكهدير! صمد يهرنگى "ائل بير اولسا، ضربى كرن سينديرار" گئرجيگىنى باليقودان قوشونون: "...دنيىز آختاريشيندا اولان باليقلار او قدر چوخالميشلار كى، باليقچيلار باليق توتماق اوچون دنيزه تور آتاندا تورو دارتيب باليقچيلارين الريندن چىخاير و دنيزين ديبينه آپايرلار"، - سۆزلىرى ايله ادبى موسطويه گتيرير. ائل-اوبايا، خالقلارا بدختليك، اؤلوم گتيرن قارا قووه لر، خبيسنيتلى

اینسانلار اوچون، بطنیندن دوغولدوغو خالق، ائل اوچون گرکلی اولماق، عۆمرو معنالی یاشاماق، باشقالارینا فایدالی اولماق گئرجیگینی آنلادیردی. میللی حرکاتین مانیفئستی کیمی دیرلندیریلن "بالاجا قارا بالیق" حکایه سینده ده بو تئندئئسییا قاباریقدیر: "اؤلوم هر آن منی یاخالایا بیلر. آنجاق من بشاردیغیم قدر یاشامالی، اؤلومدن قاچمالییم. آنجاق اؤلومله قارشىلاشا دا بیلرم. اؤنملی دئییل، اؤنملی اولان بودور کی، منیم حیاتیتم و یا اؤلوموم باشقالارینین حیاتیتم نئجه تاثیر گؤستره جکدیر..." صمد یهرنگی اؤرنک اولاسی یاشامی و اؤلومو ایله او تاثیرى گؤستردی.

چوخ گنج چاغیندا، ۲۹ یاشیندا، ۱۹۶۸-جی ایلین ۳۱ آوقوست گونونده ایراندا، خومارلی یاشاییش منطقه سی یاخینلیغیندا آراز چاییندا موعمالی شراییطده بوغولان صمدین ایران دؤولتینین گیزلی تشکیلاتی اولان ساواک طرفیندن اؤلدورولدیو گومان ائدیلمر. بو اؤلومو موعمالی، سیرلی ائدن، گومانا چئویرن، هم ده ندنلرینی بلیرلەین بیر مقام اوزمگی باجارمایان سمه دین آراز چایینا چیممک اوچون (ؤزو ده آوقوستون سونوندا) باش وورماسی ایدی. دیگر مقام ایسه اوزمگی بیلن بیر اؤیرتمه نین بو جور آسانلیقلا چایدا بوغولماسیدیر. حالبوکی اینسانلار بؤیوک آذربایجانین قوزئییندن گونئیینه بو چایین ایچریسیندن کئچیلر... حادثه بیر، گومانلار مین اولور همیشه... اما صمدین ایمپئریا گوجلرینین الی ایله ۱۸۲۸-جی ایله تورکمنچای "صولح" موقاوایه سی آدی ایله ایکی یئرە بؤلوشدورولموش آذربایجانى مکانجا هم آیران، هم ده بیرلشدیرن بیر چایدا-آرازا بوغولماسی فاکتینین اؤزو

آیدینلاشیر: "سیزین اؤزونوزو بو قدر بینمیش اولمانیزی هئج عاغلیما گتیرمزدیم. آنجاق اولسون، من سیزی باغیشلا ییرام. چونکی بوتون سؤیله دیک-لرینیز جهالتینیز و بیلگی سیزلیگینیز اوزوندندیر. جاهیل اولماسایدینیز، بیلردینیز کی، دونیادا سیزدن فرقلی چوخلاری وار کی، گؤرکملری اؤزلری اوچون چوخ دا سئویملیدیر".

موجود دورومدان عاغیلا دوشونوب چیخیش یولو تاپماغین دا مومکونلوگونو گؤستیرر. "نییه منی دیری- دیری اودمورسونوز؟ من او بالیق تورلریندنم کی، اؤلدوکن سونرا بدنلری زهر تولوغونا دؤنور..." تدبیرلی و عاغیللی قاراجا بالیغین قورغوسو ایشه یاراییر. او، عاغیلا دوشونه رک بالیقودان قوشون کیسه سیندن-اؤلومون پنجه سیندن، خیلاص اولور، آنجاق تامامیله قورتولا بیلیمر، چونکی بالیقودان قوش ایلدریم سورعتی ایله شیغیبب اونو یئئیدن اوولاییر و ائله دیری-دیری اودور. ییرتیجی قوشون کیسه سینده اوولانمیش چوخلو سایدا سویداشلارینی گؤرن قاراجا بالیق "ناققانی اؤلدورمک و بوتون بالیقلاری بو غدار هئوانین تهلوکه سیندن قورتارماق ایستگی ایله" قیزبوغانین باغیشلادیغی قیلینجلا کیسه نی ییرتاراق سویداشلارینی خیلاص ائدیر، اؤزو ایسه موعمالی شکیلده یوخا چیخیر...

قیزبوغانین: "من آرتیق گئتمه لییم. چوجوقلاریم یوخودان او یانمیشلار"، بالیقلاردان بیرینین ایسه "خانیم، اؤولادینی لازیمینجا تربیه ائتمیسن، ایندی ده جزاسینی چکیرسن"، - فیکیرلری ایله والیدینلره اؤولادلارینی دوغرو-دوزگون تربیه ائتمگین، هر ایشدن اؤنجه اوشاغا محبت و شفقت گؤسترمگین گرک اولدوغونو خاطیرلادیردی...

بلكە او دا عئىنيلە آراز چاپىنين كنارىندا گئجەلر آيى، گوندوزلرسە گونشى قارشىلايان كندىن "چايدا پالتار يويان قادىن و قىزلار يىنىن ماھنىلار يىنى دىنلەدىكەن، بىر سورە دە چايدا چىمن اوشاقلار تاشا ائتىكەن سونرا يولچولوغونا داوام ائەن "قەرمانى بالاجا قارا بالىق كىمى يىنى، داھا بۇيوك دونيانى آختارماغا، شاگىردلرىنى مەنلەرە سوالىنىن دوغرو جاوابىنى بولماغا گئەدى؟..

گئەدى، آما او، آرتىق اۋزونون نەچە-نەچە داوامچىسىنى يىتىرمەشەدى، بالاجا قىرمىزى بالىق كىمى... نەھە بالىغىن "بالاجا قارا بالىق" ناغىلىنى دىنلەدىكەن سونرا ياتان "اون بىر مەن دوققوز يوز دوخسان دوققوز كىچىك بالىغىن اچىندە بوتون گئجەنى اوياق قالان و سەرەدەك يالنىز دىزى دوشون، يىنى دونيا چىخماق عشقى ايله يىرىندە چابالايان بالاجا قىرمىزى بالىق كىمى... گئىش دونيا - آزادلىغا چىخىش يولونو گۇسترن ايشىق كىمى...

"گۇبلك دوغولمامىشام آتا-آناسىز، آتاق گۇبلك كىمى گۇيرەم، آما گۇبلك كىمى تىز آياقدان دوشمەدەم. ھەر يىردە بىر شەھەر واريدىسا اۋزومە چەكەم. مەن سوواران اولمادى. گۇيرەم. ايدە آغاجى كىمى آيرى-ايرى و آز سوي قانەولوب، آذربايجان كندلرىنىن اۋيرتمەنى اولدوم" - دىن صەھىرەنگىنىن اۋلوموندن آز كىچىمىر كى، ھەھ دە اۋيرتمەنى اولدوغو عقىدە داشلارى يەھروز دەھقانى، حەماناف فەھەكى، كاظمى سەادتى، اشرف دەھقانى اونون اۋندىگى يولو توتاراق "فەدايان خەلق-خەلق فەدايلرى" تەشكىلاتىنى ياراداراق مىللى موبارىزەيە باشلايلار...

او، اۋزوندن سونرا بئەھ سەلىنمىز ايز قويدو، ابدى اولاراق يادداشلار، كۇنوللەر كۇچدو. قوتسال عمللرى و بىزىسىز

عمللى-باشلى بىر موعمادى... اينسانلار و اوشاقلار بىلىك-ايشىق اۋتون، اۋزو دە اونلارى جەھالە و صەفالتدن خىلاص يولونو گۇسترن ايشىغا چەورىلن سۇيملى موعلىملرىنىن اۋلومونە شاگىردلرى ھەچ جەھەھ اينانمادىلار، بو حادىئەنى باھارىن يىرىنى قىشىن آلماسى، باھارلا بىر بولبولون اوچوب گئەمەسى و يىرىنە لىنئە گەلمىش قارغانىن قونماسى كىمى اوبرازلاشدىردىلار و گئەدىگى يولا چىخىب گۇز ياشلارى اچرىسىندە گونلەرە اونون يولونو، گلىشىنى گۇزلەدىلر... او ايسە گەلمەدى...

سەھەدىن بوتون خەلقى گۇز ياشىندا بوغان و ۳۱ اۋقوست ۱۹۶۸-جى ايل تارىخىندە گۇرچەكلىش اۋلوم اولايى ايله باغلى ھەر بىر سويداشى كىمى بۇيوك بىر فاجىئە ياشايان و بو خەبرە اينانا بىلەمەن ياخىن دوستو، اونلو بازار جلال آل احمد يازىردى: "ايندى مەن نەچە اينانىم كى، صەھ اۋلۇبدور؟ اولماي "بالاجا قارا بالىق" يىنىدن دوغولماق اوچون آراز چاپى ايله خەزە قوۋوشوب؟ بىر گەنگىن، بىر دىلەن، بىر اولوسون اورتاغى اولان چايدا بوغولوب صەھە مەدەنە مۇسلمانلار اوچون نەچە قوتسال ايدىس، آراز دا صەھە اوچون او قدر قوتسال ايدى". و صەھە اونون نەزىرىندە "تەك باشىنا بىر خەلقىن آنا دىلەنە اولان بورجونو اۋدەمگى بوپونو گۇتون" (وارلىق، ۱۳۵۹ ۱۹۷۹)، سايى: ۶، ص. ۷۳) بىر بازار ايدى...

ماھمود دۇولتەبادى اونونلا سون گۇرۇشونو بئەھ خەتيرلايىر: "او گئەدى. دۇنوب آرخاسىنجا باخەدەم. چىيىنلرىنى سەللەيىب، باشىنى آشاغى دىكىمەشەدى، ياۋاش-ياۋاش اوزاقلاشىر، سول يۇنە گئەيدى. مەنسەھ دونوب قەلمەشەدەم، ھاراي گئەدىگىمى بىلەمەيدەم..."

اثرلری، درین یاشام فلسفه سی صمد یهرنگی یولونو- مکتبینی یاراتدی. بو فلسفه نئچه-نئچه اثرین، تدقیقاتلارین، کیتابلارین مؤوزوسونا چئوریلدی. عبدالله امیر هاشیمی (جاوانشیر)، غلامحسین سیدی، محمدعلی فزانه، احسان تبری، ماحمود دؤولت آبادی، عمر اؤزکان، مفتون امینی، ایسماییل اولکر (مددی)، صابیر نبی اوغلو (میروو)، واقیف سولطانلی، غلامرضا صبری تبریزی و ب. گؤز یاشلاریننی ایچینه آخیدا-آخیدا دیرلی یازیلا قلمه آلدیلار، ایلقار الف اوغلو ایسه پوئست و حکایه لرینی توپلادیغی "محبت ناغیلی" کیتابینا دیرلی اؤن سؤز (باکی: "آذرشر"، ۱۹۸۴) یازدی... بولود قاراچورلو سهند "قوربانیمی قبول ائله آراز"، الیرزا نابیدیل اوختای "صمد کؤنلومده دیر"، ک.م.سؤنمز "ایکی صمد، ایکی طالع"، م.ق.قافلانلی "من آرازام" شعرلرینی، حسین دوزگون ایسه "صمد یهرنگی" پوئماسینی اونون عزیز خاطیره سینه حسر ائتدیلر...

دوشونورم کی، بؤیوک صمد یهرنگیه هسر ائدیلمیش شعر، ائلنگیا و مقاله لرده کیفیکیرلرین ان بیتکین، قاپساملی پوئتیک ایفاده سی بولود قاراچورلو سهندین "اؤلین دیرلی بالاسینین" فاجیه لی اؤلوموندن اون گون سونرا، ۶ سئنتیابر ۱۹۶۸-جی ایلده یانا-یانا یازدیغی "قوربانینی قبول ائیل، آراز!" آدلی آغی، هم ده عوصیان شعرینده یانسییر:

صمد! کیمی چاغیریم؟

نه قدر باغیریم، صمد!

نه یازیم صمد؟!

دنلی خرمنیمین یانماسین یازیم؟

سرین سو کوزمین جالانماسین یازیم؟

داغلی سینمین آلولانماسین یازیم؟
من سنه نه یازیم صمد؟
حسرتیم کیمی یاخاجاق؟
گؤز یاشیما کیم یاخاجاق؟
آراز یئنه ده آخاجاق!
سؤیله من، سؤیله آراز!
ندن بیزله اولدون بئله آراز؟
کسیدین ایکی قارداش آراسین
آلدين موغان، ين "سارا" سین
بوغدون ائلیمین دیرلی بالاسین!
بسدير! بسدير!
قوربانیمی قبول ائله آراز...

آرازين نؤوبتی سیرادان بیرى دئییلدی... بو دفعه کی قوربان ییرمی عصر آذربایجان اوشاق ادبیاتینین گؤرکملی یارادیجیلاریندان بیرى، حکایه و پوئست یازاری، خالقینین، آنا دیلینین و اودلار یوردونون پروانه سی، آزادلیق فدایسی، ادبیاتشوناس، کامیل پئداقوق، پوبلیسیست، ترجمه چی، اوشاقلارین "اوستاد" دئییب سئودیکلری، گئدیشى ایله اونلاری یئتیم قویان معنوی آتا، غیری-عادى ایستعداد و ذکا صاحیبی صمد یهرنگی ایدی... آدینی و سویادینی داشیماقدان بو گون مینلرله داوامچی سینین شرف دويدوغو موعلیم-اینسان ایدی... گؤره سن آراز قوربانینا یئنه دمی: "آراز اوسته، بوز اوسته، کباب یانار کؤز اوست، صمدی اؤلدوردولر، دانیشدیغی سؤز اوسته!" - دئییب گؤز یاشلاریلا اونا لایلا دئییر؟!..

شاعیر، عالیم و تدقیقاتچی ابوطالب آلاهیاری (توتقون) "آت مین حق سۆز دانیش"

سۆز دانیش " (فولکلور و کلاسیک ادبیاتیمیزدا حیوانلار)
" س. کیتابلاری چاپ اولونوب "

دلبر رضایتوا

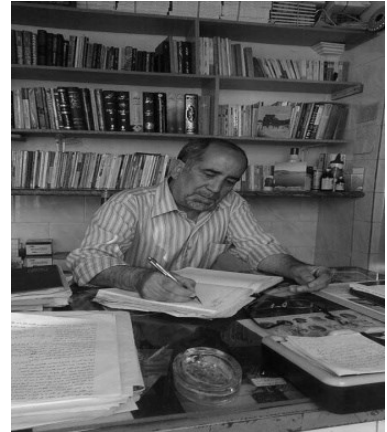
DİLBƏR RİZAYEV

"آت مین حق سۆز دانیش"

قارشیمدا بیر کیتاب وار. چوخ نفیس شکیلده چاپ
اندیلیب. کیتاب "آت مین حق سۆز دانیش" آدلانیر.
کیتابین مؤلیفی گونئی آذربایجان شعرى نین
بایراقدارلاریندان بیرى اولان "توتقون" تخلصلو
ابوطالب آلاهیاریدیر.

کیتاب تبریزده "نباتی" یاییں ائوینده ۲۰۰۹
(۱۳۸۸) جو ایلده نشر اولونوب. کیتابا ادبیاتشوناس رضا
همراز اؤن سۆز یازیب. او، یازیر: "داها بیر چوخ
شعرلری ایله مونیس اولدوغوموز توتقون تخلصلو شاعیر
ابوطالب آلاهیاری نین آرا-سیرا دولغون مقاله لری ایله
تانیش اولساق دا، بو گون اونون سامباللی بیر اثری نین
ایلك اوخوجولاریندان اولموشوق. اشار-داشار فولکلور
نومونه لریندن ایفا ائدن بو دیرلی اثری قلمه آلماقا گۆره
عالیم دوستوموز بیر نچه ایلدیر کی، زحمته قاتلاشیب. "
کیتابدا مؤلیف بیر سیرا حیوانلارین اؤزونده خاص
خصوصیتلری، اینسانلارین حیوانلارلا باغلی
داورانیشلاری، کلاسیک و شیفاهی خالق ادبیاتیندا
حیوانلارین رولو باره ده سۆز آچمیشدیر. ماراقلی جهت
اودور کی، مؤلیف ایلك صحیفه دجه هانسی سیرلری
آچاغاغینی بیلدیره رک اوخوجودا بؤیوک ماراق یارادیر و
کیتابدا "آت" لا باغلی دئتاللارین چوخلوقونو
وورغولاییر. کیتابدا آتلا باغلی چوخلو آتالار سۆزلری و
مثللره تصادوف اولونور. "آت ایگیدین یولداشیدیر"،
آت اله دوشر، مئیدان اله دوشمز"، "آت اؤلنده یئری
قالار، آدام اؤلنده آدی" و س.

مؤلیف آدلاری تاریخه دوشموش آتلاردان "آلا قاشقا
"، قاراغوج آت، قازلیق آت، بوز آت، قونور آت، قاراگۆز

شاعیر، عالیم و تدقیقاتچی ابوطالب آلاهیاری (توتقون)
۱۹۶۱ (۱۳۴۰) جی ایلده گونئی آذربایجاندا قاراداغ
ماحالی نین جوشون کندینده آنادان اولموشدور. اون
یاشیندا ایکن عایله سی ایله بیرلیکده تبریز شهرینه
کۆچموشدور. چوخ اثرکن یاشلاریندان امک فعالیتینه
باشلایان توتقون ایشله یه-ایشله یه اورتا مکتبه ده
گئتمیشدیر. ۱۹۸۱ جی ایلده تبریزده کی دهخدا
آدیندا اورتا مکتبی بیتیرمیش و اسد آبادی خسته
خاناسیندا ایشه باشلامیشدیر. عینی ایلده تبریز
اونیورسیتئتینه داخیل اولوب "خسته لیکرله موباریزه
" اوزره دیپلوم آلمیشدیر. اوخوماق و چالیشماقدان
یورولمایان توتقون داها سونرا تبریزده کی ۲ سایی
ساغلاملیق مرکزینده آنالیز لابوراتوریاسیندا تئخنیك
ایشله ییر. ادبی یارادیجیلیغا گلدیکده ایسه شاعیر دئیر
کی، "لاپ اوشاقلیقدان پوئزییا مارقلیسی
اولموشام. ۱۹۷۶ جی ایلدن شعر یازیرام. شعرلیریم
تهران، تبریز و زنجان قزئتلرینده چاپ اولونموشدور. ایکی
اثریم "منیم پاییم" شیرلر توپلوسو، "توزلو خاطیره
لر" (حکایه لر)، "بدیعی صنعتلر" و "آت مین حق

دورنالارین پوئتیک تصویر ائدیلمه سی آ. آلاهیاری نین
بیر شاعیر، عالیم کیمی پوختلشمه سی نین
گؤستریجیسیدیر. شاعیر مؤوضونون آکتواللیغینا،
مضمونون ساده لیگینه، ایدئیانین گؤزلیگینه، دیقت
یئتیردیگی کیمی قلمه آلدیغی اؤرنکلرین فورما
گؤزلیگینه، ظاهیری بدییی پوئتیک انففئکتینه،
صنعتکارلیق مزیتلرینه ده خصوصی فیکیر وئرمیشدیر.
وسایطدن عالی مکتبلرین پروفسور موعلیم هئیتی،
باکالاور، ماگیستر و دوکتورانتلار، هابئله مؤوضو ایله
باغلی تدقیقات ایشلری آپارانلار، ابوطالب آلاهیاری نین
(توتقون) پوئزییاسی ایله ماراقلانانلار ایستیفاده ائده
بیلرلر.

آت، بوز آیغیر، آغ-بوز آت، گۆگ بدوی ات، قارا آیغیر، آل آیغیر، آلاجا آت و س. نومونه لر گتیرمیشدیر. همچنین کیتابدا " کور اوغلو " داستانیندا بوز آت اوستون اؤزلیکلرله تصویر اولونور، گۆی منشالی سایلییر، آتین قانادلاریندان بحث اولونور. مؤلیف ایلک دفعه اولاراق حیوانلار حاقیندا میفلرین اوبراز و قهرمانلاری نین حیوانلار حاقیندا ناغیللارا و تمثیلرله ترانسفورماسیاسی گئنیش موسطویده موقاییسه و تحلیل ائتمیشدیر. بو وارلیقلارلا علاقه لی بدیعی نومونه لرده صنعتکار اوخوجونو پوئتیک اوبیئکت کیمی سئچدیگی پئرسوناژین، مثلن، قارتالین، قیرغی نین، چپیشین، بوزوون، آتین، پیشیگین مالیک اولدوغو طبعی علامترلرله، تانیش ائتمکله کیفایتلنمیر، بورادا اخلاقی- تربییوی فیکیر و دویغولارینی دا تلقین ائدیر.

شاعیر آذربایجان اراضیسینده مسکونلاشان ظاهرین
گۆزل، اینجی و نادیر قوشلاری، قارتال، بولبول، ککلیک،
ؤردک، قاز، دورنا، قارغا، قاراقوش، و س. آدا ائو
قوشلاری نین دا خاراکتئریک خصوصیتلرینی ائله
اوستالیقلا وئرمیشدیر کی، سانکی اورنیتولوگیا علمی
نین بیلجیسیدیر و بو عالمین بوتون سیرلریندن
خبرداردیر. بوتون بونلار یازچی نین حیاتی موشاهیده
لری ایله باغلیدیر. کیتابدا حیوانلار حاقیندا یازیلان
معلومات او قدر درین وئرلیر کی، همین قوشو هئچ
بیرجه دفعه گۆرمه یین اوخوجو شاعیرین پوئتیک ایفاده
لری نین قودرتی ایله درحال اونو گۆرن کیمی تانییر و
یا باشقا حیوانلاردان فرقلندیره بیلیر.

" دورنالار " آذربایجان ادبیاتیندا کلاسیک صنعتکارلاریمیزین سئوہ-سئوہ موراجیعت ائتدیگی بیر مؤوضودور. قاسیمی ذاکیر، مولا ولی ویدادی، موللا پناه واقیف، رشید بی افندیئو، میروارید دیلبازی، و باشقالاری دورنالارا موراجیعت ائده رک گؤزل پوئزییا نومونه لری یاراتمیشلار. لاکین موللیفین مضمون و فورماسینا گؤره اوخوجولارینا ارمان ائتدیگی " دورنالار

داها بیر مانیفست – میر جلالین کیتابینا اؤن سؤز

DAHA BİR MANİFEST- MİR CƏLALIN KİTABINA ÖNSÖZ

ELNUR İMANBƏYLİ

اٲلنور ایمانبٲلی

سیاسی حیات باره ده فیکیرلری، تاریخی حادثه لره موناسیبتی، گنجلره تؤولییه لری مطبوعات صحیفه لرینده - ادیبین ۱۹۲۶-جی ایلدن ۱۹۷۷-جی ایله قدر درج ائتدیگی مقاله لرینده عکس اولونوب!

گؤرکملی یازیچی، عالیم و پنداقوق میر جلال ۶ رومانین، ۳۰۰-ه یاخین حکایه نین، چوخسایلی علمی اثرلرین مؤلیفی کیمی بؤیوک اوخوجو کوتله سی نین قلبینی فتح ائتمیشدیر. ادیبین مقاله لری ایسه ایلک دفعه توپلو شکلینده نشر اولونور. بونا گؤره ده، بو کیتاب ادیبین اوخوجولاری اوچون یئنی تصوراتلار و خوش اوخو ساعاتلاری وعد ائدیر.

میر جلالین پوبلیسیستیک مقاله لرینی احاطه ائدن بو کیتاب ۲۰-عصر آذربایجان ادبیاتی نین و تاریخی نین ۵۰ ایلدن آرتیق بیر دؤورونو اؤیرنمک اوچون عوضسیر منبعیدیر.

میر جلال پوبلیسیستیک فالیتیه ۱۸ یاشیندا، ۱۹۲۶-جی ایلده - گنجه دارولمولیمینده تحصیل آلارکن باشلامیشدیر. او ایللرده، گنجه نین ادبی موحیطی میر جلالین دا یارادیجی فالیتینه زمین یاراتمیشدیر.

ادیب ۱۹۲۹-جو ایلده، باکیا تحصیل آلماق اوچون گلدیکدن سونرا ۲ ایل "کوممونیست"، ۴ ایل "گنج ایشچی" قزئتینده موخبیر کیمی فالیت گؤستمیشدیر. بو ایللرده او، باکی نین ادبی موحیطی ایله یاخیندان تانیش اولماق ایمکانی الده ائتمیشدیر. میر جلالین بیر سیرا گؤرکملی شاعیر و یازیچیلارلا، او جومله دن، مئهدی حسین، حسینین جاوید، سولئیمان سانی آخوندوولا تانیشلینگی دا محض "کوممونیست" و "گنج ایشچی" دکی فعالیتی ایله باغلیدیر. ادیبین خاطیره لریندن معلوم اولور کی، او، موخبیرلیک ایشینی

دئکابری ۲۱-ده میرزه فتحعلی آخوندزاده آدینا آذربایجان میللی کیتابخاناسیندا گؤرکملی یازیچی و بؤیوک ادبیاتشوناس عالیم میر جلال پاشائیوین "ادبی تنقید (۱۹۳۱-۱۹۷۴)" و "پوبلیسیستیکا (۱۹۲۶-۱۹۷۷)" کیتابلاری نین تقدیماتی کئچیریلیب. "پوبلیسیستیکا (۱۹۲۶-۱۹۷۷)" کیتابی نین اؤن سؤزونو اوخوجولارا تقدیم ائدیریک.

اوغورلو یازیچی ایله یاخشی اوخوجونو بیرلشدیرن ندیر؟ صمیمی اونسیت! اوخوجو ایله یازیچی نین اونسیتی گونلرله، ایلارلا، ایللرله داوام ائدیر. یازیچی گؤروب-ائشیتدیکلریندن، اوخودوقلاریندان، تصور ائتدیکلریندن اوخوجویا دانیشر، اونون دونیاگؤروشونه، ساواد و تجربه سینه تۆهفه وئیر. اوخوجو ایسه هوسله اونا حیاتی مین بیر سیررینی آچان، گنجه و گوندوزونو یارادیجیلیغا هسر ائدن همصحبتیندن - یازیچیدان یئنی احوالاتلار گؤزله ییر. او، هم ده یازیچی نین حیاتی، فالیتی، یاشادیغی موحیط ایله ماراقلانیر. بئله معلوماتلار ایسه اونا اوخودوقلارینی داها یاخشی ایضاح ائدیر، یازیچی ایله اونسیتی داها دا مؤحکمله دیر.

میر جلالین اوخوجولاری بئله بیر سئوینج حیسیسینی محض بو مقاله لر توپلوسو ایله تانیش اولدوقدا یاشایاجاقلار. یازیچی نین خاطیره لری، ایجتیمای-

سورعتلە يىنى خاراكتىر آلدیغى بو دۇورده ھم ضیالیلار، ھم دە دیگر سیراوى وطنداشلار دوشوندورن سواللار اولموشدور. محض بئله بیر دۇورده میر جلال بیر ضیالی کیمی یئنیلیکلری اوزاقگۇرنلیکلە تحلیل اتمیش، عئینی زاماندا، بو یئنیلیکلرین خالقین حیاتینا گتیردیگی قایغیلاری دا متبواتدا قطعیتلە ایشیقلاندیرمیشدیر.

میر جلالین ایلك پوبلیسیستیک مقاله سی " دینسیزلر ایتتیفاقی ناصیل چالیشمالیدیر؟ " آدلانیر و ۱۹۲۶-جی ایلین اییون آییندا طیفلیسده چیخان " یئنی فیکیر " قزئتینده درج اولونموشدور. بیر آی سونرا، عئینی قزئتده مۇلیفین "محروملىك مۇوهوماتى كىمىن اثریدیر؟ " آدلى مقاله سی ده ایشیق اوزو گۇرموشدور. مۇوهوماتلا موباریزه مۇوضوسو ادیبین پوبلیسیستیک فعالیتى نین ایلك ایللرینده ان چوخ دىقت آیردیغى مۇوضولاردان بیرى اولموشدور. بو مقاله لرده میر جلال، او دۇورده اۆلكه ده مۇوهومات علیه اینه آپاریلان موباریزه نین چاتیشمازلیقلارینی اوزه چیخارمیش، مسئۇل موسسیسه و شخصلری محض خالقا نوفۇذ ائدیپ، کندیلرین " ناسیل آلاھ یوكدور، بس نه وار؟ یئر، گۇیو، کیم یاراتمیش؟ " کیمی ساده سواللارینی جاوابلاندیرماغا سسله میشدیر.

او دا قئید اولونمالیدیر کی، میر جلال بو قبیلدن اولان مقاله لرینده تکجه مۇوهومات علیه اینه آپاریلان موباریزه پروسسیندن بحث ائتمه میش، عئینی زاماندا، خالق آراسیندا مۇوهوماتین یایلماسی نین تاریخینى تدقیق ائدیپ، اونو دینی تفککوروونون اساسلاری باره ده آییق-ساییق سالمیشدیر.

ادیبین ۱۹۲۰-جی ایللرده تورکمنیستانین آشقاباد شهرینده چیخان " زحمت " قزئتینده ده بیر نئچه مقاله سی چاپ اولونموشدور. یازیچی نین خاطیره لریندن معلوم اولور کی، اونون بۇیوک قارداشی بو ایللرده آشقاباددا یاشاییب و یئرلی قزئتلری اونا گۇندیرمیش.

هر زامان یوکسک دیرلندیرمیش، مطبوعاتی " گۇزل تربیه مکتبی " آدلاندیرمیشدیر (" باکی گۇروشلری " ، ۱۹۶۷). عئینی زاماندا، بئله ایجتیماعی اهمیتی اولان پئشه میر جلالا خالقالا اونسیتده اولماغا، اونون قایغیلاری ایله یاخیندان تانیش اولماغا ایمکان یاراتمیشدیر.

میر جلالین پوبلیسیستیک فعالیتته باشلادیغى دۇور آذربایجاندا سوؤت حاکیمیتی نین تشککول تاپدیغى، سوسیالیستجه یئنیدنقورمانین گئنیش ووسعت آلدیغى ایللره تسادوف ائدیر. بونا گۇره ده ادیبین ۱۹۲۰-۳۰-جو ایللرده قلمه آلدیغى مقاله لری نین بیر چوخو محض ھمین دۇور آذربایجان جمعیتینده موھوم یئر توتان مۇوضولاردان بحث ائدیر: دینه موناسیبت، صنایعلشمه، کوللئکتیو تصروفاتلارین یارادیلماسی، مدنی قوروجولوق، پیونئر تشکیلاتلاری نین فورمالاشماسی، مارکسیزم-لنینیزم ایدئیالاری نین تبلیغی و د.

معلومدور کی، جمعیتده تمل دییشیکلیکلری نین آپاریلدیغى، سیاسی-ایجتیماعی و مدنی حیاتی

آپاریجی قوووه لردن بیرى اولدوغونو قئید ائدیر. موعلیمین فالیتی ایله یاناشی، موحیطین ده مکتبلی نین اینکیشافیندا، " یئنی اینسان " این فورمالاشماسیندا بؤیوک رول اوینادیغینا دیقّت چکیر. ادیبین بو فیکری بو گون ده موزاکیره اولونان اینتئراکتیو تحصیل، درسدنکنار ایجتیمای فالیت مثله لری ایله هماهنگ سسله نیر.

قئید اولونمالیدیر کی، ۱۹۲۰-جی ایللرین سونلاریندا میر جلال گدیده کند مکتبینده، سونرا ایسه گنجه ده موعلیم ایشله میشدیر. ادیبین " باکی گؤروشلری " (۱۹۶۷) مقاله سیندن معلوم اولور کی، او، گدیده تحصیل قوروجولوغو ایله مشغول اولان ایلک موعلیملردن بیرى اولموشدور. ادیب " قالستوک، قاتداما کؤینک، کومسومال قاییشی " گئیینن " تزه موعلیم " این یئرلی جاماعات طرفیندن حئیرتله قارشیلانندیغینی، عئینی زاماندا، اونلارین ایستی مونساییتینی، نصیحتلرینی خوش خاطیرلاییر.

میر جلالین هم موعلیم، هم ده پوبلیسیست کیمی دؤورون معاریف ایشی نین تشکیلینه اؤز لایقلى تؤهفه سینى وئرمیشدیر. ادیبین مقاله لری معاریف قوروجولوغونون چاتیشمازلیقلارینا اهاته لی شکیلده نوفوذ ائدیر: درسلیکلرین ناتمام جهتلری، موعلیملرین دؤوری طلبلره لازیمینجا جاواب وئرممگی، گنجلرین موطالیه یه جلب اولونماسی مسله سی، موعلیملر و یئرلی ایداره اورقانلاری آراسینداکی یارانمیش کونفلیکترلر، اینفراستروکتور پروبلئلری، مؤوهوماتین اوشاقلارین مکتبه جلب اولونماسیندا یاراتدیغی مانعه لر و س.

میر جلال بو ایللرده بیر سیرا مقاله لرده دؤورون دیگر ضیالیلاری ایله هم مولیف اولموشدور. مثلاً، میرزه ایبراهیموو، حمید آراسلی، ابوالحسن، مهدی حسین و ب. شوبهه سیز، دؤورون بیر سیرا پروبلئلری ضیالیلاری عومومی مؤوقع بیلدیرمه یه تشویق ائتمیشدیر. مثلاً، ادیبین ابوالحسن و مهدی حسینله بیرگه یازدیغی " بدیع ادبیات نشرینی طلبلریمیز سوییه سینه "

مؤلیفین " زحمت " قزئتینده درج اولونموش دیگر مقاله لری گنجه یه موهاجیرت ائتمیش ایرانلیلار و اونلارین مشققتلی حیاتلاری ایله باغلیدیر. مقاله ده گنجه ده، بهایلیگین اساسن ایرانلی موهاجیرلر اطرافیندا تبلیغ اولوندوغوندان، عوام کوتله آراسیندا نوفوذ قازاندیغیندان صؤحبت آچیلیر.

ادیبین گنجه ده مسکونلاشان ایرانلی موهاجیرلره باغلی یازدیغی دیگر مقاله لرده ده اؤنملی مقاملار چوخدور. مثلاً: موهاجیرلرین اکثر حوقوقلاردان محروم اولماسی، تحصیل آلماسی یولونداکی چتینلیکلر، موهاجیرلرین حتّی " شورالار ایتتیفاقی " ندا دا ایران کونسوللاری نین تعقیبینه معروض قالماسی و س. مؤلیف " آذربایجاندا ایران موهاجیرلری " (۱۹۲۷) مقاله سینده ایسه بعضی موهاجیرلرین قئید اولونان انگلردن دولایی ایرانا قاییتماغا مجبور اولماسینا، بونون ایسه اؤز نؤوبه سینده اونلارین حیاتینی تام آلت-اوست ائتدیگینه ده دیقّت چکیر.

میر جلالین ۱۹۳۰-جو ایللرده یازدیغی مقاله لرین اهمیتلی حیصه سی " مدنی اینقیلابا " ، خصوصیه معاریف ایشینه، پیونئر تشکیلاتلارینا، موعلیملره حسر اولونوب. مؤلیف بو مقاله لرده او دؤور معاریف ایشی نین پروبلئلرینی بؤیوک اوستالیقلا اوزه چیخاریر، عئینی زاماندا، مکتبلرین " کوممونیزم تربییه سی اوغروندا " قارشیسیندا دوران وظیفه لرینی ده قئید ائدیر: مؤوهوماتلا موباریزه ده داها چوخ فعاللیق و اینتئرناسیونال تربییه اوغروندا موباریزه. ایکینجینی تحلیل ائدن میر جلال، اینتئرناسیوناللیغین تکجه میلترلر آراسیندا " قوناقلیق علاقه سی " ندن - ایلده ایکی دفعه کئچیریلن علاقه گنجه لریندن عبارت اولمادیغینی قئید ائدیر.

" رئکونستروکسیا دئوری نین موعلیمی " (۱۹۳۱) مقاله سینده ایسه ادیب موعلیمین، خصوصی ایله کند موعلیمی نین سوسیالیزم قوروجولوغو ایشینده ان

ائتمیش، داها دا زنگینلشمیشدیر. ادیب داهی شاعیر صمد وورغونون تصویر ائتدیگی کیمی قلمینی سونگویه چئویرمیش، بدیعی اثرلری ایله یاناشی، پوبلیسیستیک مقاله لری ایله ده خالقین دؤیوش روحونو یوکسلتمیش، موباریزه عزمینی مۇحکملاشدیرمیشدیر.

یازچی " خالقین اورک سۆزو " (۱۹۴۱) آدلی مقاله سینده اوخوجولار " ملیک ممد " ، " قارا وضعیرین ناغیلی " و " ابراهیم " ناغیلاریندان، خالق ناغیللاری قهرمانلاریمیزین دیولر، اژداها، یادللیرلر اوزرینده قله سیندن دانیشیر. قله یه اینامینی یازچی اؤزونمخصوص شکیلده، بؤیوک بیر صمیمیتله ایفاده ائدیر: " وطن موحاریبه سی دؤیوشچولری نین هر بیرینه آیدیندیر کی، بو گون آزادلیغیمیزی، یوردوموزو، قله میزی قوروماق، دوشمنی محو ائتمک اوغروندا فداکارلیق، صنعت و ادبیات لایققدیر. دوشمن ازیلدیکدن، وطن تهلوکه دن قورتاردیقدا سونرا، بو فداکار اوغوللارین، قیزلارین هر بیرى نین آدینا یئنی-یئنی داستانلار یارادیلاجاقدیر. وطن قهرمانلاری حاقیندا ماهنیلار ایسه همیشه خالقین اورک ماهنیلاری اولموشدور " .

میر جلال بو مقاله ده خالق ناغیللارینا مراجعت ائده رک هم اوریژینال بیر مضمون یارادیر، هم ده دؤیوشچولره " یئنی-یئنی داستانلار " " وعد ائده رک " اونلاری روحلاندیریر.

ادیب بو ایللرده درج ائتدیگی مقاله لرده تاریخی بیر حادیه یه خصوصی دیقت آیریپ. بو ۱۹۳۳-جو ایل مای آیی نین ۱۰-دا، فاشیستلرین حاکیمیه گلدیکدن سونرا " گئرممان روحونا یاد اولان " " ۲۰ میلیون جیلد " کیتابی یاندرماسی حادیه سیدیر (" فاشیزمه قارشى آلولو دؤیوشچولر " ، ۱۹۴۲). ماراقلیدیر کی، بو مۇوضو میر جلالین دیقتینی بیر نچه دفعه جلب ائتمیش، او، مقاله لرینده حادیه یه اعتیراضینی، تأسوف

(۱۹۳۹) آدلی مقاله ده آذربایجان دؤولت نشریاتى نین (آذرنشر) فعالیتى اثرلرین چاپی نین لنگیدیلمه سی ایله علاقه دار اولاراق تنقید اولونور. مقاله دن معلوم اولور کی، ۱۹۳۶-جی ایلدن برى ص. وورغون، م. راهیم، ر. رضا، ن. رفیبیلی، او. ساریوللی کیمی شاعیر و یازیچیلارین اثرلری، او جومله دن، فوضولی نین کلیاتی آذرنشرده نؤوبه گؤزله ییر. مؤلیفلر یازیچیلار ایتتیفاقی نین مسله نین حلینه سی گؤسترمه مه سینی ایسه " بیابیرچیلیق " آدلاندیریر، " گنجیکدیریلن اثرلرین تئزلیکله چاپ ائدیلب اوخوجولار چاتدیریلماسینی " طلب ائدیرلر.

بؤیوک وطن موحاریبه سی باشلایانا قدر سوسیالیزم قوروجولوغو ایله باغلی مۇوزولار میر جلالین پوبلیسیستیکاسیندا آپاریجی مۇوقعیینی قوروموشدور. او، مطبوعاتدا نینکی ادبیات و مدنیتله باغلی، حتى ایتتیصادیات و سوسیال حیات باره سینده ده مولا حیظه لرله چیخیش ائتمیشدیر.

خصوصیه وورغولانمایدیر کی، مؤلیف بو مقاله لرده سوسیالیستجه سینه یئئیدنقورمانین ترنوموندن داها چوخ، بو پروسئس زامانی اورتایا چیخان انگلله و چاتیشمازلیقلار یئر آیریمیشدیر. مثلن، ادیب " سؤزلر " (۱۹۳۳) سرلۇحه لی مقاله سینده گنج نین ایجتیماعی یئرلرینده، کوچه لرینده مۇوجود اولان ناتمیزلیگی سرت تنقید ائدیر و صحیه ایشچیلرینی بونا قارشى موباریزه ده فعال مۇوقع توتماغا چاغیریر. مقاله یه ایسه بئله یئکون وورولور: " یورولمایین، سیزی یئمکخانالارا، عومومی یاشاییش یئرلرینه، خستخانالارا آپارمیرام. هله لیک بو قدر " . بئله لیکله، میر جلال آدی چکیلن یئرلرده وضعیتین داها دا پیس اولدوغونا ایشاره ائدیر. ادیبین بو دؤورده قلمه آلدیغی بوتون مقاله لرینده تنقیدی یاناشما اؤن پلاندا دیر.

بؤیوک وطن موحاریبه سی ایللرینده میر جلالین پوبلیسیستیک فعالیتى یئنی مضمون و فورما کسب

کئچیريلمیش آسیا و آفریقا یازیچیلاری نین کونفرانسی ایله باغلی خاطیره لرینی عکس ائتدیرن چوخسایلی مقاله سی درج اولونموشدور.

میر جلالین سووئت سئچکی اورقانلارینا کئچیریلن سئچکیلر و نامیزدلرله باغلی مقاله لری ده مارق دوغورور. ادیب ۱۹۴۸-جی ایل یانوارین ۱-ده " ادبیات قزنتی " نده باکی سووئتیته دئپوتات سئچیلیمک اوچون نامیزد اولان ممد عاریف داداشزاده یه دستگینی ایفاده ائدیر. سئچجیلری " جسارتله اؤز سسلرینی لایققلی نامیزه ده " وئرمه یه چاغیریر و ممد عاریفی " اونلارین اعتیمادینی دوغورلدا بیلن، دئپوتاتلیق آدینی یوکسکده توتان بیر یولداش " آدلاندیریر. میر جلال ۱۹۵۱-جی ایل ۵ فئورال تاریخینده، " ادبیات قزنتی " نده درج ائتدیردیگی دیگر بیر مقاله ده ایسه جعفر خندان حاجیئوین آذربایجان س ر عالی سووئتیته دئپوتاتلیغا نامیزدلیگینی دستکله ییر.

میر جلالین مقاله لری دؤورون ایجتیماعی-مدنی تاریخی نین اؤیره نیلمه سی اوچون اهمیتلی منبع اولماقلا یاناشی، اؤز حیاتی، دؤوری حادثیه لره موناسیبتی، خاطیره لری، یارادیجی فعالیتی ایله باغلی زنگین معلوماتلاری دا اؤزوندە احتیوا ائدیر. مثلاً، " باکی گؤروشلری " (۱۹۶۷) مقاله سی ادیبین باکیا تحصیل آلماق اوچون گلدیگی ایللرده کی حیاتی، یارادیجیلیق یوللاریندا ایلک آددیملارینی، دؤورون ضیالی شخصلری ایله صؤحبتلرینه ایشیق سالیر.

" بلوقنوت (یادداشت دفتری) قئیدلری " (۱۹۳۳) آدلی مقاله سینده ادیب میرزه فتحعلی آخوندوون یوبیلئی موناسیبتی ایله شکیه سفرینی، اورادا قارشیلادیغی بایرام طنطنه سینی، آخوندوون قارداشی میرزه علسگرله گؤروشونو قلمه آلیر.

" قافقازا مکتوب " (۱۹۴۲) باشلیقلى مقاله سینده ایسه مؤلیف اوزاق شرقده، موحاریبه ایللرینده اعزامیتده اولدوغو زامان آذربایجانلی دؤیوشچولردن، اونلارین

حیسیسینی ان کسکین شکیلده بیلدیرمیش، بو "چیرکین جینایت " ای تۆره دنلری گوناھلاندیرمیشدیر. بو ایللرین یازیلاری آراسیندا، غلبه خبرینی موژدله یین مقاله لر ده نظره چاریر. بو مقاله لرله مؤلیف هم ده بو بؤیوک تاریخی حادثیه دن دوغان فرح و سئوینج حیسیسینی گله جک اوخوجولارا ارماغان ائدیر، اونلارا دا بو بایرام طنطنه سیندن پای آیریر. ۱۹۴۵-جی ایل مای آیی نین ۹-دا " کوممونیست " قزنتینده درج اولونموش " اونودولماز گون " و بیر گون سونرا " ادبیات قزنتی " نده چیخمیش " جهنمین اوچورولماسی " مقاله لرینده ادیب، غلبه نی " ۲۰عصرین ان بؤیوک تاریخی حادثیه سی، موحاریبه و موباریزه تاریخینده خالقیمیزین گؤستردیگی پولاد عزمین، موستثنا قهرمانلیغین ظفرلی نتیجه سی " آدلاندیریر.

میر جلال بو ایللرده قلمی ایله هم یازیچی کیمی، هم ده پوبلیسیست کیمی آياغا قالخمیش، دؤیوشچولری روحلاندیرماقدا، تاریخین بئله علامتدار ایللرینی متبوات صحیفه لرینده ابدیلشدیرمکده فعال ایشتیراک ائتمیشدیر.

عومومیتله، میر جلال بؤیوک وطن موحاریبه سیندن اول و سونرا دا تاریخی اهمیتلی گونلرده، بایراملاردا اوخوجولارا موراجیعتلر اونوانلامیش، خوش آرزولارینی چاندیرمیشدیر. بو سیرادا، ۱۹۳۶-جی ایل س س ری کونسیتیتوسیاسی نین قبولو، ۱ مای گونو، اوکتابر اینقلابی نین یوبیلئیلری، پارتیا قورولتایلاری موناسیبتی ایله یازیلیمیش مقاله لر قئید اولونمالیدیر.

عئینی زاماندا، میر جلال دؤورونون بیر چوخ ادبی گؤروشلرینده و قورولتایلاریندا ایشتیراک ائتمیش، اهمیتلی تدبیرلرله باغلی تصوراتلارینی اوخوجولارلا بؤلوشموشدور. ادیبین ۱۹۴۰ و ۱۹۵۰-جی ایللرده موسکودا کئچیريلمیش آذربایجان ادبیاتی دئکادالاری و ۱۹۵۸-جی ایله اؤزه کی ستانین پایتاختی داشکندده

سنت آرخوینده قورونور. بو معنادا، تدقیقاتچیلار میر جلالین یارادیجیلیق پلانلاری ایله باغلی مقاله لردن تدقیقات اوچون فایدالانا بیلرلر.

ادیبین گنجلره نصیحت، تئوسیه خاراكتئرلی مقاله لری چوخدور. بو مقاله لرده مؤلیف گنجلری محصولدار امه یه، جمعیه خیدمه چاغیریر، موباریزه و زحمتین اؤنمین و ورغولاییر. میر جلال عئینی زاماندا، گنجلره واختدان سمره لی ایستیفاده ائتمگی، " گنجلیک باهاری " نین بیر ده گلمیه جگینی اونوتماماگی مصلحت گؤرور (" گنجلره سؤزوم " ، ۱۹۵۸).

میر جلالین ۱۹۵۸-جی ایلده " آذربایجان " قزئتینده چاپ ائتدیردیگی " ان قییمتلی ندیر؟ " آدلی مقاله سی ایسه مقاله نین چاپ اولوندوغو گونلرده قزئته موزاکیره اولونان " حیاتدا ان عزیز، ان شیرین شئی ندیر " سوالینا جواب اولراق یازیلیب. ادیب دیگر پولیسیستلرین جاوابلارینا - وطن، جانساغلیغی، آنا، گنجلیک، دوستلوق، صولح، و س. مفهوملارا نظر یئتیره رک، اؤز جاوابینی داها گئنیش موستویده آختاریر: " حیات مفهومونون اؤزو چوخ گئنیش و مورککب بیر مفهومدور. اونو یالنیز بیر نعمته، بیر مطلبه باغلاماق کیفایت دئییل. حیات اوچون هانسی داها قییمتلیدیر: سومو، هاوامی، یئمکمی، ایشیقمی؟.. کیم بو مفهوملارین بیرینی قبول، دیگرینی ردد ائده بیلر؟ چونکی حیات بونلارین بیرینه یوخ، هامیسینا باغلیدیر " .

ادیب بو مقاله ده حیاتی دیرلرین بوتؤولوگوندن، یالنیز بیر آرادا درین معنا کسب ائتدیگیندن بهس ائدیر، اوخوجولاری بؤیوک آماللارین آرخاسینجا گلمه یه سسله ییر، " حیاتلاری نین اسل معناسینی دار، مهود شخصی منفعتده یوخ، یوکسک و موقدس ایجتیمای ایدئیلارلا خیدمتده گؤرن، بؤیوک ایجادلار، ایختیراعلار، اثرلر، فیکیرلر قویوب گئدن سیمالار بشریتین ان خوشبخت آداملاریدیر " - دئییر.

موحاریبه دن اولکی حیاتلاریندان، ایگیدیلیکلریندن و دؤیوشده کی فراستلریندن بهس ائدیر. مقاله ده آذربایجانلی گنجلرین اوزاق شرقده، موحاریبه شرایطینده بئله اؤز مدنیتلرینه باغللیغیندان صؤحب آچیلیر: " اونلار شئیرسیز، ماهنیسیز اولمازلار. چالیب-چاغیرماغا عادت ائتمیشلر. بلکه ده بوتون تاریخ بویو بیرینجی دفعه اولراق ولادیووستوک شهری " چارگاه " ائشیدیر " .

میر جلال ۱۹۵۵-جی ایلده قلمه آلدیغی " طلبکار موعلیم " آدلی مقاله سینده " کوممونیست " قزئتینده ایلك مخبرلیک تجروبه لرینی یادا سالیر، اونلاری " فیدالی تجروبه لر " آدلاندیریر. ادیبین صمد و ورغونلا خاطیره لری نین عکس اولوندوغو مقاله لری ایسه چوخدور. بئله مقاله لرده ادیب و ورغون یارادیجیلیغینا اولان رغبتینی ده دیله گتیرمیشدیر: " سمد و ورغون آدی قلبلری فتح ائدن بیر آددیر. سابیردن سونرا ادبیاتیمیزدا و ورغون قدر خالق محبتینه نایل اولان شاعیر تاپماق چتیندیر (آذربایجان دولت اونیورسیتی علمی اثرلری، ۱۹۵۶).

ادیب خاطیره مقاله لرینده یارادیجیلیق پلانلاری باره ده ده معلومات وئیریر. بئله مقاله لر میر جلال ایرسی نین تدقیقاتچیلاری اوچون خصوصیه ماراقلیدیر. مثلن، ۱۹۴۵-جی ایل ۳۱ مارتدا، " ادبیات قزئتی " نده درج ائدیلن " گله جک کیتابلار " ، عئینی ایلین ۱۵ آپریل تاریخینده " کوممونیست " قزئتینده چاپ اولونان " یئنی اثریم " آدلی مقاله لرینده میر جلال موحاریبه مؤوزوسوندا " منیم رئسپوبلیکام " آدلی رومان اوزرینده ایشله دیگینی یازیر: " بو کیتابدا من وظیفه ، مؤوقی، روتبه اعتیباری ایله کیچیک، لاکین داخیلن، روحن بؤیوک اولان آداملاردان دانیشماغا چالیشمیشام " .

مقاله لردن یازیچی نین بو اثری چاپا حاضیرلادیغی معلوم اولور. لاکین بو اثر هله ده ایشیق اوزو گؤرمه میشدیر. اثرین الیازماسی ایسه دؤولت ادبیات و اینجه

ادیب، اونا چوخ عزیز اولان باکی دؤولت اونیوئرسیتتی نین ۵۰ ایللیک یوبیلی مونسایی ایله یازدیغی مقاله لرده خالقین ترقیسینی محض اونیوئرسیتتین - تحصیلین اینکیشافی ایله علاقه لندیرمیشدیر.

میر جلالین یازیچی شخصیتی ده پوبلیسیستیکاسیندا هم مؤوزو سئچیمی، هم ده بدیعی اوسلوب باخیمیندا دیقته جلب ائدیر. بعضی مقاله لرین قورولوشو پوبلیسیستیک یازیدان چوخ، ائله کیچیک بیر حکایه نی خاطیرلادیر. عینی زاماندا، میر جلالین حکایه لرینه خاص اولان یومور و نوئللاچیلیق مقاله لرینه ده یول تاپیب.

ادیبین ۱۹۵۹-جو ایل، ۲۱ آپریلده مهدی حسینین آنادان اولماسی نین ۵۰ ایللیک یوبیلی مونسایی ایله "کومونیست" قزئتینده درج ائتدیردیگی مقاله بئله باشلاییر: "بیزیم بدیعی نثریمیزین محمود ایوازوو قدر ده یاشی یوخدور". محمود ایوازوون کیملیگی ایله ماراقلانان اوخوجو یا آیدین اولور کی، او، لئریکده یاشایان ۱۵۱ یاشلی اوزونمورلودور.

میر جلالین مقاله لری نین دیلی ده یازیچی پشکارلیغیندان، اونون گوجلو تصویر قابیلیتیندن بحرلنمیشدیر. پوبلیسیستیکا، بدیعی ادبیاتدان فرقلی اولاراق اوخوجو یا داها تئز - مطبوعات صحیفه لرینده گلیب چاتیر، گونده لیک حیاتین قاینار مؤوزولارینی موزاکیره یه چیخاریر. بو معنادا، میر جلالین پوبلیسیستیک مقاله لری نین یوکسک بدیعی دیل کئیفیتی اوخوجو اوچون چاتدیریلان مؤوضونو خبری داها اهاته لی تصویر ائدیر، اوخو پروسئسینه خصوصی دؤوق قاتیر: "آخشام واختی گؤیدن طیاره ایله، دیزدن گه می ایله باکی یاخینلاشانلار یاریمادانین ساحیللرینده داش اوموزلاری ایله گؤیلره یوکسلن، قدملری ایله سویون درینلیکلرینده دوران اعجازکار بیر نهنگین قول-قاناقل اچدیغینی، اونون آرخاسیندا ایسه یاماچا مینلر، یوز

یازیچی، عالیم، پنداقوق، وطنداش کیمی بؤیوک زیروه لر فتح ائدن، خالقین سئوگیسینی قازانان، بوگون درین حؤرمته و محبتله خاطیرلانان میر جلالین گنجلره، اینسانلارا تئووصیه لری اوخوجولار طرفیندن اصل تاپینتی - معنالی حیات یاشاماق اوچون دیرلی مصلحتلر کیمی قبول اولوناجاقدیر.

میر جلال گنج اوخوجولارلا یاناشی، مکتبلیره اونوانلانان مقاله لر ده یازمیشدیر. مثلن، "مکتب و مکتبلر گونو" (۱۹۶۳) آدلی مقاله ده مؤلیف یئنی درس ایلی نین باشلاماسی مونسایی ایله مکتبلرلری تبریک ائتمیش، اونلارا اولوی آرزولارینی، محبتینی ایفاده ائتمیشدیر.

میر جلالین پوبلیسیستیکاسیندا گنجلره، مکتبلرله علاقه دار مؤوضولار خصوصی یئر آیریلماسی هم ده اونون موعلیم کیملیگیندن ایره لی گلمیشدیر. اوللر گدیده کند مکتبینده، سونرا ایسه اوزون ایللر باکی دؤولت اونیوئرسیتتینده موعلیم ایشله یین میر جلال یئنی دؤور ادبیاتشوناسلارین یئتیشمه سینده، گنج کادرلارین اینکیشافیندا موستنا رول اوینامیشدیر.

ادیب موعلیملیک صنعتینی همیشه اوجا توتموش، بو صنعته اولان درین حؤرمتینی مقاله لرینده ده ایفاده ائتمیشدیر: "جاوانلیقدا من کند موعلیمی اولموشام. دوزدور، ایندی منیم آدیما، ادیب، پروفیسور، عالیم دئییرلر، اما من موعلیم آدی ایله همیشه فخر ائتمیشم و ایندی ده ائدیرم. مدنی جمعیتین، مدنی عایله نین، مدنی وطنداشین چوخ میننتدار اولدوغو زومره موعلیملردیر" ("آذربایجان موعلیمی"، ۱۹۶۰).

میر جلال پوبلیسیستیک فعالیتی نین بوتون دؤورلرینده جمعیتین تحصیل حیاتینی ناراحت ائدن مؤوضولاردا مقاله لر یازمیش، موعلیملرین قورولتایلاریندا چیخیش ائتمیش و اونلارین شرایطلری نین یاخشیلاشدیریلماسی تشبوتونده ده اولموشدور.

قدر ادبیات تاریخی نین موفصل تصویرینی گۆرمک مومکوندور.

بئله چوخجهتلیلیک میر جلالین مطبوعات فعالیتینه ده آیددیر. ادیبین مقاله لری اونون حیات و یارادیجیلیغی، عینی زاماندا، ۲۰ عصر تاریخیمیزین ۵۰ ایلدن آرتیق بیر دؤورو - ادبی پروسئس، سیاسی-ایجتیماعی موحیط، تاریخی حادثه لر، جمعیتین اینکیشاف یولو باره ده گئنیش معلوماتلار وئیر.

تصویر اولونان احاطه لیلیک آنالیزی ایله یاناشی، میر جلالین مطبوعات فالییتینی اونون یازیچی، عالیم، پنداقوق و وطنداش شخصیتی ایله بیرلشدیرن دیگر بیر جهت ده وار: بوتؤولوک.

میر جلالین بدیعی اثرلرینده ده، علمی اثرلرینده ده، پوبلیسیستیک و ادبی-تنقیدی مقاله لرینده ده عئینی دیرلر - ساده لیک، خلقیلیک، صمیمیت، حقیقت، دوروستلوق، امکسئورلیلیک تبلیغ اولونور. عایله، تحصیل، هومانیزم ان عالی مفهوملار کیمی قبول اولونور. ادیب یارادیجیلیغی نین بوتون ایستقامتلیرینده، او جومله دن، مقاله لرینده میرزه فتحعلی آخوندوو، جلیل ممدقولوزاده نی، عبدالرحیم بی حاقوئردییوی، میرزه علی اکبر صابیری، صمد وورغونو اوخوجولارا، شاعیر و یازیچیلارا نومونوی شخصیتلر کیمی تقدیم ائدیر.

بئله بیر بوتؤولوک میر جلال ایرثی نین پرستیشکارلاریندا غئیری-عادی بیر تصورات یارادیر: سانکی سادالانلار میر جلالین یارادیجیلیغی اوچون آپاریچی مؤوضو اولمامیش، عکسینه میر جلال بوتون بو عالی دیرلری، گۆرکملی شخصیتلری یاشاتماق، سئودیرمک، خالقین یادداشینا حک ائتمک، اوخوجولارا حیاتیین درین معنا و مضمونونو آشیلماق اوچون یازیچی، عالیم و پنداقوق اولموشدور.

بو معنادا، میر جلال یارادیجیلیغی نین هر بیر نومونه سی، او جومله دن، ایلک دفعه توپلو شکلینده اوخوجولارین ایختیارینا وئرلن مقله لری اونون اؤز یوکسک حیات آمالی نین مانیفئستی دئییلیمی؟!

منبع: ۵۲۵-جی قزئت. - ۲۰۱۹. ۵ یانوار. - № ۲. - ص. ۱۴-۱۵

مینلرله اولدوز سپیلدیگینی گۆرورلر. گۆیدن یئره نور النمیشدیر! " ("اثرین علامتدار ایللری "، ۱۹۶۰).

میر جلال اونیللیکلر عرضینده یازیچی و شاعیرلرین، بسته کارلارین، گۆرکملی مدنیت خادیملری نین یوبیلئیلری، وفاتی، فخری آد آلماسی ایله باغلی تبریکلر، ایتحافلار یازاراق همین علامتدار گونلری خاطیره لرده ابدیلشدیرمیشدیر. اونون جلیل ممدقولوزاده، میرزه فتحعلی آخوندوو، عبدالرحیم بی حاقوئردییوی، ماکسیم قورکی، جعفر جاببارلی، حظی آسلانوو، ممد سعید اوردوبادی، صمد وورغون، مهدی حسین، سلیمان روستم، لئو تولستوی، آنتون چئخوو، بولبول، عادیل ایسگندروو و دیگر گۆرکملی شخصیتلره ایتحاف ائتدیگی مقاله لر هم ادیبین اؤلکه نین مدنیت حیاتینداکی فعال ایشتیراکیندان خبر وئیر، هم ده ۲۰ عصر آذربایجان مدنیت تاریخینه ایشیق سالیر.

میر جلال ۱۹۴۸-جی ایلده بؤیوک بسته کار اوزئییر حاجیبیلی نین وفاتی ایله علاقه دار " اورکلر فاتحی " آدلی مقاله چاپ ائتدیرمیشدیر. بو مقاله ده خالقین سئویملی بسته کارینا اولان محبتی، اوزئییر حاجیبیلی صنعتی نین عظمتی، ابدیلیگی بؤیوک اوستالیقلا ایظهار ائدیلیمیشدیر: " ۷ یاشلی بیر اوشاق ایسه هر ایکی گۆزدن محروم اولان آتاسی نین الیندن توتوب گتیرمیشدی. کور کیشی هئچ بیر زامان بؤیوک بسته کاری گۆرمه میشدیر و گۆرمیه جکدیر. آنجاق اوزئییرین قلبلری اوخشیان و فتح ائدن قدرتلی موسیقیسینی ائشیتیمیشدیر و سئومیشدیر " .

میر جلالین بدیعی یارادیجیلیغی، علمی اثرلری و مطبوعات فالییتی چوخ اهاته لیدیر. ادیبین رومانلاریندا، حکایه لرینده آذربایجان خالق نین تاریخی، دوشونجه طرز، عادت-عننه سی، گونده لیک حیاتی، معیشتی دولغون شکلده تصویر اولونموشدور. میر جلالین علمی اثرلری ایسه زنگینلیک اعتباری ایله بیر سالنامه حساب اولونا بیلر. بورادا داهی فوضولیدن بؤیوک صمد وورغونا

ایستردیم یازیلا شعر شنیم،
شاعیر دوشونجه سین گۆریدیم اوندان.
گۆزللیک تیمثالین ائدن خانیم،
منه ده تصویرین وئریدی سوندا.

دئمیرم چوخ تعریف، اولسون بزرگی،
منی گۆردویو تک ائیدی قبول.
اوردا اولماییدی سۆزلر غضبلی،
مهربان باخیشلا قوی باخیدی قول.

گۆزلریمده اونون آتشی پارلار،
اۆزومه باخارکن آینادا گۆردوم.
ارییر سو اولار، بئلجه قارلار،
عشقین قالاسینی خیاللا قوردوم.

دۆزمه ییب آغلایان کۆنول منده دی

دۆزمه ییب آغلایان کۆنول منده دی،
جفاسین، شفاسین چکه نیم یوخدو.
مایاسی یوغرولوب، یقین قنده دی،
منیم سئودیگیم یوخ، سونیم چوخدو.

چاشقینلیق ایچینده آچیلار سحر،
یولومون اوستونه شفق ساچسا دا.
مندن آیریلما ییر هنج جوره قهر،
دونیا گۆزلیگی اوزه آچسا دا.

یاریمچیق کۆنلومون اسارتینده،
دؤور ائدیر زامانیم، دؤور ائدیر گونوم.
منی بسله یرکن، بو عادتین ده،
آزالیر صاباها اولان اومیدیم.

من سنی همیشه آرزو ائتمیشم

من سنی همیشه آرزو ائتمیشم،
رؤیادان آیریلیب گۆرمکچون سنی.

شعریمیز – شاعیریمیز ŞEİRİMİZ - ŞAİRİMİZ

RAMİZ ABDULLAYEVDEN ŞEİRLƏR(16 ŞEİR)

رامیز عبدالله یئو گون آی

حزین موسیقینین صداسی آلتدا،
ائله بیل اوچوردون فسادا گون آی.
شاهمات اویونوندا ائدیلن ماتدا.
رقصینله قالیبدین، بو آدا گون آی.

آغ اللر بنزدی گۆیرچینلر،
ائترکن، قالخارکن، گۆزدی گون آی.
قدملر اهمالجا دیرکن یئر،
فوسونکار قامتده، ازلدی گون آی.

هیندیستانلی بیلدیم، آذری اولدون،
ایکی قات سئوینجی بخش ائتدین گون آی.
آچیلان صوبج چاغین بنزدی اولدون،
سوزوب گۆزلرینی، سن گئتدین گون آی.

ایستردیم یازیلا شعر شانیمه

آخی من اور کدن سنی سئومیشم،
یالان هئچ دانیشان گۆرموسن منی.

قیزاریر، بوزاریر، چۆهرم یانیندا،
خیردا بیر اوشاق تک تیتره بیر الیم.
اوستومدن آیریلیر، جانیم او آندا،
دیز اوسته چۆکمیه مئیل ائدیر بئلیم.
مگر گۆردو کلرین سئوگی دئییل، نه
بیر سۆزو دئمیه دولاشیر دلیلم.
او شیرین دلیلندن گۆزله بیرم ه،
دوشدویوم مکانی جنت قوی بیلیم.

شفاف بیر بولاغین، کناریندا من

شفاف بیر بولاغین کناریندا من،
سئومیشم باخارکن آلا گۆزلرین.
چۆهرنده نور واردی، گۆزلرینده شن،
منی مست ایلردی شیرین سۆزلرین.

ایسته بیرم سنی حدسیز صمیمی،
سئوگیمی زیروهده قورویورام من.
یالانلا دوغرونون، هئچ وارمی جمعی
اوستلرین اؤرتسه د، دومان ایله چن.

آچالتماق دئییلدیر، سئومکدیر سنی،
یاشاماق ایسترم سنی خیاللا.
نه قدر یاخینا چاغیرسان منی،
قورخورام تنهالیق حۆکمونده قالا.

فوسونکار، اینجه سن، بیر چیچک تکی

فوسونکار، اینجه سن بیر چیچک تکی،
والله ایلیمسن گۆزه لیم منی.
جاذیبه قوونله یوخ ائدیپ چکی،
فضادان باخیرام، سئیر ائدیپ سنی.

روح جانندان آیریلسا اولوم حاق اولار.
یالاندر بو دئییم، اینان سن منه.
سنسیزلیک یارانسا گۆزلریم دولار،
اچار بو اورگیم یئتمکچون سنه.

سوسورسان جاوابین یوخدو سئوگیم،
منیمسه بو قلبیم دولودو سۆزله.
حسرتیمی چکن، چوخدو سئوگیم،
تلسمه جاوابا، بیر قدر گۆزله.

قورو عنعنه نی سن آستا-آستا

توخوندو دوداغیم، الیم چۆهرن،
چکدیم سیغال تئل، من آستا-آستا.
سیخدیم آغوشوما باخارکن سن،
عاغلی باشدان آلدین، سن آستا-آستا.

گونبگون توپلانندی عشقین قلبیم،
ایله دی عۆمرومو، شن آستا-آستا.
ایندی سئودیگینی تله سیب دئم،
داغلاردان قوی ائنسین، چن آستا-آستا.

بخش ائدن آلاهدی، جانی، سئوگینی،
سئیر ائدیر بیزلری، تن آستا-آستا.
موسلمان اولماقچون ایسلامدیر دینی،
قورو عنعنه نی، سن آستا-آستا.

سن گئتدین، عطیرین قالب یانیمدا

سن گئتدین عطیرین قالب یانیمدا،
منیم اوتاغیمدان چیخیپ گئتمه ییب.
او آنلار رقص ائدیر یئنه جانیمدا،
سنین تک باشقاسی خوشبخت ائتمه ییب.

خوشبختم سایند، کۆلگنده سنین،
او کۆلگه لیک قویما اوستومدن گئده.

يارسين لپلری خيلاصکار گمين،
تک منيم کۆنلومو دايم شاد ائده.

چوخدان منيم آرزوم اولوب تانريدان،
بیر گۆزل يئتيرسين، گۆزلدن گۆزل.
بو جانا جم اولوب دولوب تانريدان،
محبت جاميمي، سنه وئريم، گل.

ديمز عمللرين اينان هئچ نه يه

حيف يالانلارين گۆز لليگينه.
مهريبان دولانير، سنييله بيرگه.
دوستلار ايتيريرسن اؤز اللريل،
عذابلار چکرسن، دوشنده برکه.

بويلانيب گؤررسن، بير کيمسن ده يوخ،
اطرافين بوشلوقدو، او بوشلوقدا سن.
باخ اوندا اؤزونو دانلا ياراتق چوخ،
دئيرسن نه گوناھ ايله ميشم من.

ديلى يوخ يالانين دورسون اوزبوز،
گوناھي دؤندريب بير ايلنجه يه.
آ يريدير يوللارين، ايستمه دين دوز،
ديمز عمللرين اينان هئچ نه يه.

سنسيزليک منيم اوچون سوکوت بير اوتاق

سنسيزليک منيمچون سوکوت بير اوتاق،
اونون ديوارلاري اوستومه آشير.
قويما تنها قالام، گل بيرگه ياتاق.
بولاق تک اورگيم جوشارق داشير.

داد اونون سپسرين سويوندان بير آز،
منيم موراديمي گؤزومدن اوخو.
نه قدر ايسته سن، ايله منه ناز،
سئوگی چلنگيني اينله توخو.

داريخيرام سؤزو نئجه ده راحت،
تلففوز اولونور اينسان ديلينده.
آما عذابلاري تامام قويوب مات،
جوجرير فصيلين هر بير گونونده.

بیر گون ده سنسيزليک حؤکمويله بير آد،
اسارت ايله ميش سنلی ايسته يه.
روحوم بو جيسيمي قويماير راحت،
احتياج او دويور، هر گون دسته يه.

سنی دوشونورم اوتوروب تنها

سنی دوشونورم اوتوروب تنها،
باغلانيب بوسبوتون طالعيم سنه.
هر بير نفسيم د، چکيلن آھا،
سبیکار سن اولدون، بخش ائتدين منه.

سئوديردين گونبگون، چوخ آستا-آستا،
اؤزوم ده بيلمه دن، آييلاندا گنج.
باتيردين قليبمه اوخ آستا-آستا،
ايندی دیوانم، گؤرن دئير گنج.

بئله سينده عاغيل اولماز دئيرلر،
عاغيليسيز اولسايديم، سئورديم سنی؟
گؤزلری كابوسلا اورتاق گؤرورلر،
سنين گؤز لليگين محو ائدير منی.

منيم داريخماغيم، منيم ايچيمده

منيم داريخماغيم، منيم ايچيمده،
عذابی، سئوينجی هامیسی منيم.
اؤلچولر بؤلونوب، فرقلی بيچيمده،
خاطره يه دؤن، دومانيم، چنيم.

سنلی اولان سئوگيم دايم زيروه ده،
نه قدر من ساغام دره لر گؤرمز.

راميز اۋزو تەك-تەك سايدى گۇرردىن،
گلەجگە، ھىچ ناراحات اولما سن.

عمل ايله ييرم وئردىگىم وعدە،
قەرمان تەك شاھىد، اولسا دا اۋلەم.

لاقيد سۇگىمە قالان سۇگىلىم

منىم بو سۇگىمىن چىلغىن چاغىندا،
يولومو بورويوب دومان آغىندا.
قارتالا داغ چكىب ھىجران داغىندا،
لاقيد سۇگىمە قالان سۇگىلىم.

دارىخىرسان منچون، سوروشدون ندىن؟
بونا شەكى-شوبە، نئىچون ايله دىن.
ايجازە وئر من د، سوروشدوم سندن،
بىر دفعە دارىخىب، منچون گۇيەندىن؟

بىر جوت ملك

بىر جوت ملك گلمىش، ائەلە بىل گۇيدىن،
خوشبخت قەدىملەرلە توخونور يئرە.
بوتون دوغمالارا سۇيىنچ بەخش ائدىن،
شەققەن آيرىلان دوشن نور يئرە.

كۇنول دفتىرىدىن ورق قوباران،
آرزومو اليمدىن آلان آپاران.
منم بو دونىدا آرتىق تالانان،
لاقيد سۇگىمە قالان سۇگىلىم.

گۇزل بىر گىجەنن شاھىدىيىك بىز،
بىلە گلەن گلەر، گول دىستە-دىستە.
قالاجاق تارىخىدە يازىلان بو ايز،
ئىجە دە گۇزلىر، مجلس آھىستە.

حسرتلە گۇزلەدەيم، ودى، زامانى،
واخت تاپدىن اۋزى، منچون يالانى.
سنىن سۇيەلەدىگىن، او سۇزلىر ھانى؟
لاقيد سۇگىمە قالان سۇگىلىم.

سونسوز تشەكورو گۇندردىم سەنە

گۇندردىگىن نام، حساس، ھەم گۇزل،
يازدىغىن شەرلەر گزىرلەر ال-ال.
تأسوف تانىمادىم، چوخ ايللەر ازل،
سونسوز تشەكورو گۇندردىم سەنە.

گون آى سۇگىسىندىن خوشبختدەر كنان،
طالە قىسمتىنە يازىلمىش بو آن.
دەلە بەھكەك مەھبەت ھەر گون تانىردان،
خوشبختلىك، سەادت يىتتىرسىن زامان.

گلەجگە، ھىچ ناراحات اولما سن

آلا گۇزلىر قويما باخا يول اوست،
مأیوس اولوب باشىن قويما قول اوستە.
خالچا سىرىب اوزانگىن سول اوست،
گلەجگە، ھىچ ناراحات اولما سن.

تشەكورو ايچىندە چىرىپىنان اورك،
اولوى آرزولارلا، تر قۇنچە دىلك.
قوشا آدىملايىب سۇيىنچدىن گولك،
سونسوز تشەكورو گۇندردىم سەنە.

كۇچرى قوش دۇنوب كندە گلەند،
آل لالەلەر داغ دۇشوندە گۇرندە.
قارانقوشلار اۋز يىواسىن ھۇرند،
گلەجگە، ھىچ ناراحات اولما سن.
بىزىم آخشام تىز گلىسىدى گۇرردىن،
مىليون اولدوز، بىر جە آيدى، گۇرردىن.

بو سحر يىتە دە دوشوندوم سنى،
گۇزلىگىن والئە ايله مەش منى.
بولبول آختاراركن گولو، گولشەنى،
سونسوز تشەكورو گۇندردىم سەنە.

Xudafərin

Türkçə - Farsca

MAY-HAZİRAN 2019 - İL16- SAY 176-(ELMİ-ƏDƏBİ-KÜLTÜRƏL DƏRGİ)

ƏN BÖYÜK DASTAN :MANAS DASTANI

